ИВ. ХАДЖОВЪ

БРАТЯ ДИМИТЪРЪ и КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВИ

МИНИСТЕРСТВО НА
НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

БИБЛИОТЕКА
БЪЛГАРСКА КНИГА

№ 15

ИВАНЪ ХАДЖОВЪ

БРАТЯ ДИМИТЪРЪ И КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВИ

БИБЛИОТЕКА
БЪЛГАРСКА КНИГА
№ 15

МИНИСТЕРСТВО
НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

ИВАНЪ ХАДЖОВЪ

БРАТЯ ДИМИТЪРЪ И КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВИ

НА РОДИТЕЛИТѢ СИ

ДЕПА и ПАНДЕ

по баща по баща

Христо Кочова Гьоре Хр. Хаджовъ

посвещава този свой трудъ

ПРИЗНАТЕЛНИЯТЪ СИНЪ

Съкращения и тѣхното значение

В Кукуше = проф. А. М. Селищев. В Кукуше в 50-х годах XIX века. — Сп. Македонски прегледъ VIII (1933), кн. 3. стр. 1—13.

Дописка (Ц. в., Дун. л.) = дописка отъ Дим. Миладиновъ, подписана съ цѣло име или пъкъ съ скрито име — „Нѣкой отъ епархията охридска“ или „Еденъ отечественолюбивъ“ — въ в. Цариградски вестникъ, и неподписана — въ в. Дунавски лебедъ — все отъ 1860 г.

Жинзифовъ. День № 46 или 48 = Велешанинъ (= Райко Жинзифовъ). Димитрій и Константинъ Миладиновы. Две письма (отъ 30 окт. и 8 ноем. 1862 г.) къ П. И. Бартеневу (на руски). Руско списание День № 46 отъ 17 ноем. 1862 г., стр. 14—18, и № 48 отъ 1 дек. 1862 г., стр. 7—10. — Препечатено въ сборника „Родное племя“, отъ дето бива преведено на български въ сп. „Българска илюстрация“ отъ 1880 г. кн. 7, 8, 9.

Кондиката = кондиката на църквата Св. Георги въ Струга. Преводитѣ отъ гръцки е извършилъ покойниятъ Христо Стояновъ отъ Дирекцията на печата.

К. Мил. и Рак. = Ив. Хаджовъ. Константинъ Миладиновъ и Раковски. Сп. Македонски прегледъ II (1926) № 4, стр. 65—79.

Лѣтописни бележки = Нѣколко кратки лѣтописни бѣлѣжки | по | състоянието на западнитѣ | македонци | за | първата четиридесеть и петь годишна епоха | на настоящи вѣкъ. | Извлѣкълъ, наредилъ и превелъ отъ гръцки | ученика Езерский

(= Георги Д. Баласчевъ — Ив. Х.). | София | Скоропечатница на Х. Стоенчо Х. Тачевъ | 1890.—IV + 33 + 2 (XXXIV—XXXV) in 20·5/13·5. Ц. 50 ст.

Описание = К. А. П. Шяпкаревъ. Описание на училищата въ Поляно — Кукушкжтж окржжность. — Сп. Читалище (излизало въ Цариградъ), г. I (1870), кн. 10, 13, 15.

Притурка = Георги Д. Баласчевъ и Климентъ Карагюлевъ. Братя Миладинови. Притурка на научното списание „Минало" 1912 г. — Тукъ е обнародвано твърде ценното писмо отъ 20 авг. 1852 г., което Дим. Миладиновъ е изпратилъ отъ Битоля до Александра Екзархъ, редакторъ на „Цариградски вестникъ", излизалъ въ Цариградъ отъ 1848 г. до 1861 г.. Дадено е и факсимиле на часть отъ писмото, самото писмо на гръцки, неговиятъ преводъ на български, както и тълкувания — разяснения къмъ писмото.

Пърличевъ. **Автобиография** = Григоръ С. Пърличевъ. Автобиография въ Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XI, стр. 346—404.

Рачински за братята = Ив. Хаджовъ. Александъръ Викторовичъ Рачински за братя Миладинови — сп. Училищенъ прегледъ 1932 № 1, стр. 107—119.

Споменъ листъ = Братя Миладинови

Димитъръ	и	Константинъ
*1810 год.		*1830 год.

1862 — януарий — 1937 г.

За паметъ | на 75 години отъ мжченическата имъ смъртъ | Стъкмилъ Ив. Хаджовъ. | Издание на Стружкото културнопросвѣтно благотворително братство „Братя Миладинови". | София — печатница П. Глушковъ — 1937. Стр. 20 in 29/21 — ц. 4 лева. Съдържа: „Тжга за югъ" отъ Конст. Миладиновъ, одата „Братя Миладинови" отъ Ив. Вазовъ, статии отъ Ив. Хаджовъ, проф. Мих. Арнаудовъ,

проф. Стеф. Младеновъ, проф. Ал. Балабановъ, проф. Б. Йоцовъ, Ант. Страшимировъ, Хр. Вакарелски, Ник. Филиповъ, Йорд. Бадевъ, Ник. Трайковъ и д-ръ Анастасъ Миладиновъ.

К. А. Шапкаревъ. **Автобиография** = проф. Ив. Снѣгаровъ. Приносъ къмъ историята на просвѣтното дѣло въ Македония. Една автобиография на Кузманъ Шапкаревъ отъ 1864 година — сп. Мак. прегледъ III (1927), кн. 1 (33—70), 2 (25—61). — Биографията е помѣстена въ втората книжка.

Шапкаревъ. **Материали** = Материали | за | животоописание-то | на | Братя Х. Миладинови | Димитрия и Константина. | Съ прибавление нѣщо и за живота | на | Нака С. Станишевъ. | Написалъ и издава | К. А. Шапкаревъ. | Пловдивъ. | Търговска Печатница | 1884. III + 61 + 2 in 24/16. Ц. 1 лв. 50 ст.

Шивачевъ. **Материали** = Архимандритъ Антимъ Шивачевъ. Материали за историята на българския църковенъ въпросъ и храма Св. Стефанъ въ Цариградъ — Фенеръ. „Известия на Историческото дружество въ София" — кн. VII—VIII, стр. 177—221 — София. Печатница Художникъ 1928. — Материалитѣ, отнасящи се до Димитра Миладиновъ, сж помѣстени на стр. 190, 197, 199, 205, 206, 211, 212.

Щросмайеръ = С. Юриничъ. Йосифъ Юрай Щросмайеръ. Сборн. за нар. умотв., наука и книжнина, XXII—XXIII, стр. 1—71. — София 1906—1907 г.

Тукъ се указватъ само най-много използуванитѣ въ нашия трудъ работи. Останалитѣ използувани работи се указватъ на самото мѣсто.

ПРЕДГОВОРЪ

Въ културноисторическия животъ на всѣки народъ има моменти, въ които миналото говори на поколѣнията много по-внушително и разбрано. Особено когато за това минало говорятъ дѣлата на херои, вѣрни синове на самия народъ. Такъвъ е днешниятъ моментъ въ живота на цѣлокупния нашъ народъ, когато се очертаватъ изгледи да се осѫществи най-свѣтлиятъ и съкровенъ блѣнъ на толкова негови поколѣния. И особено когато, благодареніе на страшно тежкитѣ условия следъ свѣтовната война отъ 1915—1918 г., размирнитѣ мирни договори бѣха предопредѣлили народа ни за -торъ на народи отъ стана на победителитѣ. И въ ставащата все по-тежка борба дори за лично сѫществуване съзнанието на поколѣнията у разорения и смазанъ нашъ народъ подъ робство или въ свободната държава, които израстнаха презъ тѣзи страшни и тежки години, бѣше въ моменти доста силно заплашвано въ своето народностноисторическо съдържание. Поставени да се изработватъ откѫснати едно отъ друго, безъ какво да е взаимодействие — напротивъ, еднитѣ подъ гнета на систематично прокарвано и поддържано противодействие и насилие отъ страна на поробители, а другитѣ — на неизбѣжната покруса на духа — на известно безразличие, тѣзи поколѣния

растѣха почти всѣко самò за себе си. Поради това почна да се проявя известно неразбиране, отдалечаване, отчуждение, а въ особено тежки случаи дори и враждебность, която почна да се проявя и подъ вида на преследвания отъ отишло твърде далечъ угодничество.

Тази книга е издължаване.

Време е да се спомнятъ дѣла и подвизи на мѣстни херои, които будятъ живи спомени и съзнание за кръвни и вѣковни връзки — че бащи, дѣди и предѣди, че синове на родното мѣсто сж се борили и сж умирали за онзи народъ, чието чедо си и ти самъ. Само така отминалитѣ въ вѣчностьта не умиратъ: съ дѣлото си и неговия смисълъ тѣ се превръщатъ въ жива връзка на бурното настояще съ не по-малко бурното минало, действуватъ върху духа и съзнанието на живитѣ поколѣния и ги оформяватъ.

Всичко това е толкова по-удобно съ двамата братя Миладинови, които още въ съзнанието на своитѣ съвременници и близкитѣ поколѣния бѣха надхвърлили мѣстностьта (локалностьта), а въ съзнанието на следващитѣ поколѣния постепенно се бѣше сложило признанието, че борбата имъ и дѣлото имъ сж били борба и дѣло за цѣлокупния нашъ народъ. Защото и самитѣ братя сж имали съзнанието на работници за такова дѣло, къмъ него сж привръзвали народа ни отъ мѣстата, дето е протекла тѣхната дейность.

За двамата братя е писано — взето количествено, много: следъ Ботева, изглежда, е писано най-много за тѣхъ. Но това сж нерѣдко пйсания, които се задоволяватъ съ общи фрази, съ предъвквания, авторитѣ на които не сж се били потрудили да си изработятъ една по-правилна и цѣлостна представа за братята. Благодарение на това, у нашето общество се изработваше твърде непълна и едностранчива представа за Димитра Миладиновъ и неговия братъ: буденъ елински „даскалъ“ на своето време — първиятъ, съставили — двамата — и издали, подпомогнати отъ хърватина Щросмайеръ, сборникъ отъ народни пѣсни . . . Изпърво тѣзи факти се свързваха съ убеждението за насилствена смърть, която само утвърдяваше тѣхното мжченичество и увѣнчаваше челото имъ съ знака на подвигъ и героизъмъ. Не се търсѣха тѣ въ цѣлокупното тѣхно дѣло, не се откриваха тѣ и въ потиците, въ волята, въ постиженията отъ тѣхъ. Естествено бѣше при тѣзи условия въ едно потежко за народа ни време да потъмнява ореолътъ на тъй едностранчиво и неправилно представенитѣ и освѣтлени двама братя Миладинови.

Но действителното величие надмогва временното потъмняване. Съ своето дѣло и съ характера си братята могатъ да говорятъ внушително и високо на поколѣнията. Особено въ тѣхната родна страна, дето протекоха животътъ и дейностьта имъ, но за които днешното поколѣние тамъ, израсло въ робство, почти нищичко

не знае. Ето защо нашата работа не е строго научна. Тя е популярна, но изградена върху нѣкои лични предварителни научни издиряния. Поради нейното основно гледище върху дейностьта и дѣлото на двамата братя не като тѣсно мѣстни (локални), а като прояви и изразъ на общобългарското народно повдигане въ единъ голѣмъ дѣлъ на българската земя, тѣ — дейностьта имъ и дѣлото — се освѣтляватъ по-пълно само върху картината предимно на общото българско народно събуждане и повдигане. Затова сж нѣкои отклонения, за да се нахвърли тази картина, та да се даде възможность на четеца — особено отъ освободенитѣ земи, да получи по-ясна представа за времето и обстоятелствата, при-които сж се разгънали дѣлото и дейностьта на братята. Да видятъ поколѣнията съ какви прѣчки е имало да се борятъ тогава нашитѣ дейци, да вникнатъ въ тѣхната героическа воля и въ онази несекваща голѣма и дейна любовь, които сж ги правѣли херои на духа и дѣлото. И като се поучатъ, сами да се вдъхновятъ за подобни дѣла въ духа и повелитѣ на днешното време. Защото такъвъ смисълъ може да има за подрастващитѣ поколѣния четенето на работи за живота, дейностьта, борбитѣ и дѣлото на народнитѣ герои и мжченици.

Тази книга е издължаване.

Всички цитати изъ българскитѣ издания отъ онова време даваме непромѣнени. Така четецътъ добива възможность да види, какъ отсѣнкитѣ и различията въ българския езикъ на ав-

торитѣ тогава не сѫ имъ прѣчели да се разбиратъ много добре, както и да се чувствуватъ и знаятъ чеда на една майка, синове на единъ народъ и да обединяватъ своитѣ усилия въ служба тѣмъ. Тѣзи различия — неизбѣжни въ всѣки живъ езикъ, сѫ разпалвали още по-силно желанието за по-пълно взаимно опознаване.

Въпрѣки популярния характеръ на работата ни нѣкои документи даваме изцѣло въ самото изложение. Защото сѫ твърде характерни и поучителни, за да имъ бѫде отнетъ този тѣхенъ характеръ съ откѫсно цитуване или перефразуване. Сѫщо така предаваме разкази на съвременници-очевидци, които сѫ били свидетели на сцени отъ живата дейность на братята и отъ нейното въздействие. Така четецътъ се пренася по-пълно въ едно време, когато не само личностьта, но и масата, запалена и отъ последната, проявя свой героизъмъ.

Иванъ Хаджовъ

4 май 1943 год. —
четиресеть години отъ
смъртьта на Гоце Дѣлчевъ
— 21 апр. — 4 май — 1903 г.
въ с. Бàница, Сѣрско.

„Що така сте се уплашиле, деца ? Една шепа кръвь е човѣшкиятъ животъ, кладена въ едно ва́ганче (паничка) ; скърши ваган́чето, и ще изтече кръвьта, заедно съ нея и животътъ. За толкова ли ще се уплаша ? Азъ отивамъ на вѣрна смърть, но народътъ български, за когото съмъ ратувалъ и за когото ще умра, нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ мене и единъ день ще възкръсне величественъ. Тогава той ще оцени и моята кръвь. Азъ посѣхъ семето, а вие бждете живи да пожънете плода му".

Прощални мисли на Димитра Миладиновъ, когато го отвеждали окованъ въ затвора въ Битоля.

Истински портретъ
отъ Димитра Миладиновъ още не е намѣренъ.
Двата лика, що се даватъ за негови,
сѫ
неистински и тенденциозни.

I

ДИМИТЪРЪ МИЛАДИНОВЪ

ЖИВОТЪ — ДЕЙНОСТЬ — ДѢЛО

Струга. Общъ изгледъ

Родно мѣсто. Струга

Двамата братя сж родени въ Струга. Името на градеца произлиза отъ думата **струга** — мн. ч. **стругы** — българското название на рибнитѣ ловища (по турски дàл'яни — по стружки изговоръ). Това българско название на ловищата се споменува още презъ XI в. Въ тѣхъ и днесъ се лови най-вече вкусна и тлъста ягуля (по стружки їѣгул'а).

Градецътъ, който брои около 4,000 жители, се намира на северния край на Охридското езеро — тамъ, дето то изтича презъ р. Дримъ. Градецътъ е разположенъ по двата брѣга на рѣката. Българитѣ, които сж заселили лѣвия брѣгъ на Дримъ, сж имали и иматъ голѣмо надмощие (²/₃ — къмъ 2500–2700 души) надъ другородцитѣ (главно турци и албанци-мохамедани — ¹/₃ — около 1300 — 1500 души), които сж заселили дѣсния брѣгъ — така наричаната отъ стружани „турска màала".

Жителитѣ на градеца сж отъ селски коренъ. Тѣ се занимаватъ малко съ земедѣлие, сжщо съ риболовство — като много по-доходно запазено още въ турско време за турцитѣ. Градецътъ е срѣдище на около 20 села. Презъ него минаватъ пѫтища за Елбасанъ — на западъ, Дебъръ—Тирана — на северъ, за Охридъ на югъ. Поради всичко това, въ турско време, па и днесъ, неговиятъ пазаръ е билъ твърде оживенъ. Отъ занаятитѣ твърде развити сж и днесъ и главенъ поминъкъ представятъ грънчарството и златарството (кувенджийството). Струга задоволява съ грънчарски издѣлия Охридъ, Дебъръ и доста отъ принадлежащитѣ къмъ тѣхъ села. За голѣмото развитие на грънчарството говори и популярната пѣсень на Струга:

Шчо ми іе мйло й драго
нà Стрўгаф дўўкян дà имам!
Тра ла ла ла лаа̂ лаа̂ла ла ла ла лаа̂
тра ла ла ла лаа̂ лаа̂ла ла ла ла ла.
На Стрўгаф дўкян дà имам,

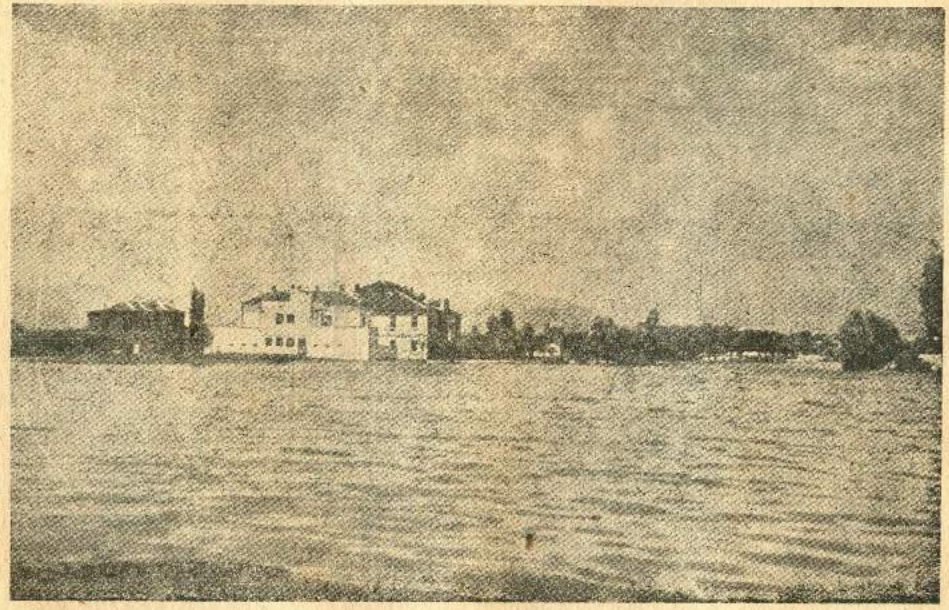

Струга — изгледъ откъмъ езерото

нà кепенцúйте дà сéдам.
Тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла лаа,
тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла ла.
Нà кепенцúйте дà сéдам,
стрýшките мòòми да гледам.
Тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла лаа
тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла ла,
Къде ми òдет зà вода
сò шаренúйте стòмниня.
Тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла лаа,
тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла ла.
Сò шаренúте стòмниня,
сò везанúйте (сърменúйте) чèвлиня.
Тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла лаа,
тра ла ла ла лаа лаала ла ла ла ла.
Шчо ми іе мúло и драго
нà Стрýгаф дýýкян дà имам!

Струга задоволява потрѣбитѣ отъ златарски издѣлия (особено ковани) на селата отъ своята околность, та чакъ до Дебъръ и Охридъ. Тѣзи издѣлия сж се наложили и на пазаритѣ въ Охридъ, Ресенъ, Битоля, разнасяни сж по панаиритѣ изъ Македония. Въ Дебъръ и нѣкои албански градове стружани упражняватъ този занаятъ.

Произходъ

Димитъръ Миладиновъ е роденъ презъ 1810 г. Той ималъ още петима братя — Тане (Атанасъ), Мате, Апостолъ, Наумъ и Константинъ, и две сестри: Ана и Кърста. Баща имъ Христо билъ беденъ, но сржченъ въ занаята си, грънчарь. Неговото име се срѣща въ края на списъка отъ 29 май 1818 год. между най-беднитѣ дарители на стружката църква Св. Георги. Съ гръцки букви въ нейната кондика стои отбелязано: „Ристо Мúладин дàват катагòдина мàсло (зейтинъ—Ив. Х.) др(ямой) 100″ (=320 грама). (*ρήστω μιλαδὴν δάβατ καδαγώδηνα μασλο δρ: 100*). Майка имъ знаела и пѣела добре много български народни пѣсни. Името на тази необикновена пѣвица не е известно: никой отъ най-раннитѣ

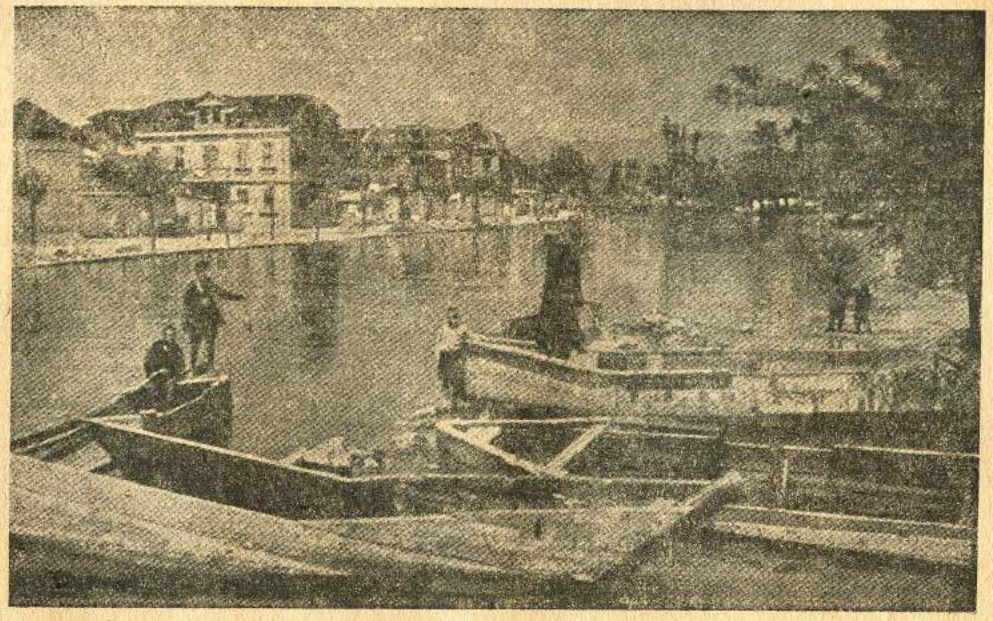

Струга — изгледъ откъмъ Дримъ

биографи на братята не го е споменалъ: нито Жинзифовъ, нито Шапкаревъ, нито Наумъ, братътъ на Димитра и Константина. Не можа да ни съобщи името на баба си по баща и Климентъ — едничкиятъ още живъ неинъ внукъ — синъ на Наума.

Ранни години (ўчене и учителствуване)

Следъ унищожението на Охридската патриаршия-архиепископия въ 1767 г. пръвъ гръцки учитель въ Струга се явява къмъ 1790 год. На 1793 год. той написва на гръцки езикъ на вжтрешната страница на кората на кондиката на споменатата стружка църква обичайно заклинание за запазване на книгата отъ повреда или откраднване. Отъ друга бележка отъ 1 май 1840 г. подъ това заклинание се вижда, че ўчението—на гръцки, е било твърде скждно, като се сжди по учителитѣ. Въ началото й четемъ: „Този, който състави настоящето заклинание (епитимйя), е билъ първиятъ гръцки учитель въ милото ни отечество Струга, споредъ свидетелството на по-старитѣ. Следъ него (учителствува, дойде) Димитъръ Мокранецъ, подиръ него — Миле Кйтанъ отъ Струга, схванатъ (парализиранъ) въ краката. Следъ това дойде Христо отъ с. Октиси . . .“ (вж. началото на факсимилето на стр. 24).

Ученолюбивиятъ баща на Димитра на младини билъ споходилъ земитѣ на славянитѣ въ нѣкогашна Австроунгария иималъ възможность да поразшири своя умственъ кржгозоръ и своитѣ знания за свѣта. Той искалъ да поизучи сина си, за да можелъ последниятъ да задоволява една нужда не само негова, но и на всички стружани: да му тълкува евангелието, да му разказва житията на светиитѣ, които слушалъ, но отъ които нищо не разбиралъ, както самъ се оплаквалъ на своитѣ съграждани, като имъ казвалъ: „Слу́шам . . . ф църкоф вангѐлето да се

пѐит; ама шчо мáрифет, шчо фáйде (= полза — Ив. Х.) от него, кога не рàзбирам нѝшчо?“ (Шапкаревъ. Материали, 7). Следъ като ще е поучилъ малко въ Струга, бащата изпратилъ сина си въ килията на манастира Св. Наумъ на Охридското езеро. Тукъ Димитъръ Миладиновъ прислужвалъ като послушникъ и учелъ. Подъ ржководството на егумена, който изгорилъ много стари български ржкописи, се научилъ да чете и да пише гръцки. Като се завърналъ въ Струга, Димитъръ могълъ вече да превежда и тълкува на баща си и на своитѣ съграждани черковнитѣ книги. Пронесла се славата на Димитра като ученъ. Поласканъ отъ това, баща му го изпратилъ — вече къмъ 20 годишенъ, да учи въ цъвтящето тогава въ Охридъ гръцко централно (класно) училище при едноржкия гръцки учитель—албанеца Димитъръ Мокранецъ, и хаджи Пульо, влахъ отъ Тесалия, възпитаникъ на славната тогава гръцка гимназия въ Янина. Охридското училище било открито отъ ученолюбивия гръцки владика Калиникъ (владикувалъ отъ 1801—1843 г., когато починалъ). Тукъ Дим. Миладиновъ имало да се бори съ много прѣчки и несгоди. За да изкара нѣкоя пàра, нощемъ преписвалъ на съучениците си нужднитѣ имъ учебници; а за по-голѣма икономия — да не тори масло или свѣщь, пишелъ на месечина (п. т., стр. 9). Трѣбвало да се грижи и за бащиното си семейство, тъй като баща му наскоро починалъ. Мжжки се справялъ той съ мжчнотиитѣ и тъй напредвалъ въ ученето, че съ своя успѣхъ и залѣгане обърналъ вниманието на владиката и на градскитѣ първенци. Завършилъ училището съ отличенъ успѣхъ и се завърналъ въ Струга. Съгражданитѣ му го готвѣли за свещеникъ. Въ това време неговиятъ учитель въ Охридъ Дим. Мокранецъ напусналъ града. Тогава охридскитѣ първенци повикали Дим.

Миладиновъ за учитель въ своето училище (къмъ 1830 г.). Въ Охридъ той учителствувалъ две години (1830—1832 г.). Въ сѫщото време помагалъ и въ черква, като превеждалъ евангелието и апостола на езика на българитѣ. Споредъ едно свидетелство, Миладиновъ казалъ въ черква на народенъ езикъ две слова въ присѫтствието на самия владика. И затова населението го обикнало много.

Въ Драчъ

Това ще е окуражило Димитра Миладиновъ да помоли охридчани да му помогнатъ да иде да учи по-горно училище. Може би поради отказъ отъ тѣхна страна, той напустналъ Охридъ и отишълъ за секретарь на търговската фирма Зографовци въ Драчъ (Албания). Тукъ престоялъ цѣла година, запозналь се съ мнозина италианци отъ голѣмата тамъ колония, отъ които изучилъ добре италиански езикъ.

Въ Янина

Но Дим Миладиновъ жадувалъ за по-висока наука. Може би спо́менатиятъ вече охридски владика, който действувалъ, щото по-способни и отличили се младежи-ученици въ Охридъ да се изпращатъ да учатъ въ по-високи гръцки училища, ще е склонилъ охридчани да подпомогнатъ Дим. Миладиновъ да продължи учението си. На 1833 г. той заминалъ да учи въ гимназията въ Янина. Съ своята уредба и учители тая гимназия се е славѣла изъ цѣла Македония, Албания, па дори и Гърция. Въ нея по-рано е билъ учителствувалъ прочутиятъ Евгений Вѫлгарисъ, назованъ „новиятъ Платонъ“. Единъ отъ по-раншнитѣ учители на гимназията—Псалиди, е билъ ученикъ (студентъ) на прочутия германски професоръ-философъ Еманоилъ

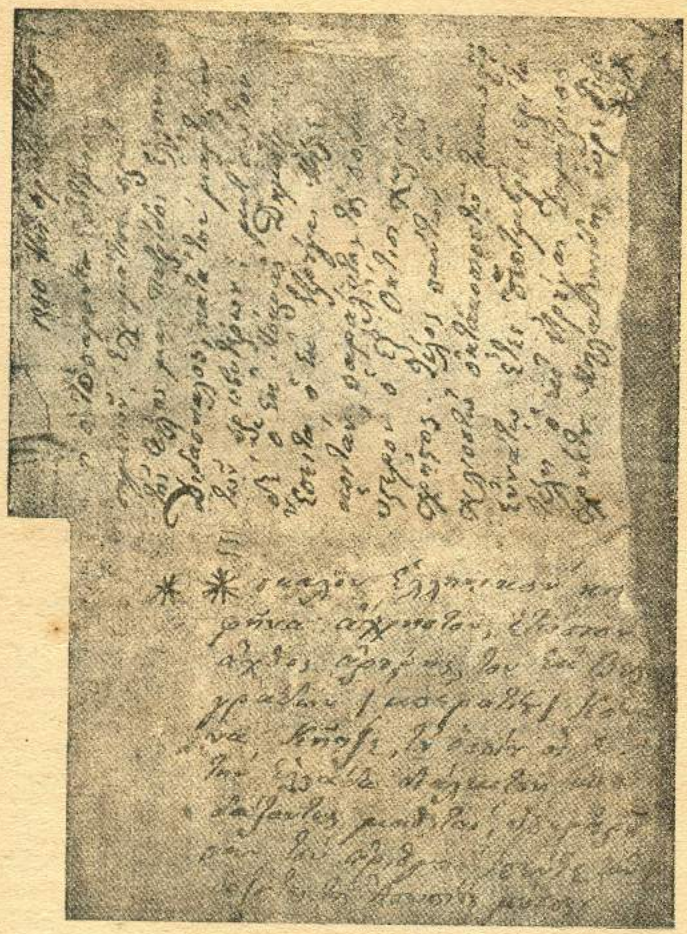

Изъ Кондиката на църквата Св. Георги.

ПРЕВОДЪ 1840 г. 1 май, Струга

Този, който състави настоящата (=горната) епитимия, е билъ пръвъ гръцки учитель въ милото ни отечество Струга,

Кантъ. Тукъ Миладиновъ се запозналь и съ Йоакима,епископъ на митрополита, който (Йоакимъ), като цариградски патриархъ по-късно, изпраща братята на сигурна смърть. Будниятъ и живъ умъ на наблюдателния Димитъръ Миладиновъ още тогава се е добралъ до едно откритие, за което говори неговиятъ колега по-късно и пръвъ животописецъ— велешанинътъ Райко Жинзифовъ: „Когато учелъ въ Янина, — разказвалъ самъ Миладиновъ на единъ свой познатъ, — него го учудвали различнитѣ наименования на планини, рѣки, градове, села, развалини, които съвсемъ не звучели по гръцки и свидетелствували, че нѣкога тукъ е живѣлъ народъ не отъ гръцки произходъ . . ." (День № 46, стр 14). — Въ Янина Дим. Миладиновъ следвалъ 3 години и излѣзълъ вещъ елински филологъ: изучилъ изтънко старо и новогръцки, добре италиански, доста разбиралъ и френски.

Въ Охридъ и Струга

Следъ като завършилъ гимназията (къмъ 1836—7 г.), Миладиновъ се установилъ за учитель въ Охридъ. Следъ тригодишно учителствуване, въ края на септемврий 1839 г. той се върналъ въ родния си градъ Струга. Тукъ Миладиновъ заварилъ „гръцки учитель, непотрѣбенъ търтей, бреме на земята, Кононъ Киче отъ Бѣлиградъ (= Бератъ

споредъ свидетелствуването на по-старитѣ. Следъ него (дойде, учителствува) Димитрий отъ Мокра, после Миле Китанъ отъ Струга, парализуванъ въ краката. Сетне дойде Христо отъ с. Октиси. Въ края на краищата презъ 1839 год. къмъ края на м. септемврий Димитъръ Христо Миладиновъ отъ Струга завари гръцки учитель, непотрѣбенъ търтей, бреме на земята, безполезенъ Кононъ Киче отъ Бѣлиградъ (=Бератъ въ Албания), ученицитѣ на когото, които учеха на гръцки, не надминаваха числото петь, изучавайки Есоповитѣ басни (Обясненията въ скобитѣ сж мои — Ив. Х.).

въ Албания — Ив. Х.), ученицитѣ на когото, които учеха на гръцки, не надминаваха числото петь и учеха Есоповитѣ басни“ (Кондиката — бележка отъ 1 май 1840 г. — срв. факсимилето на стр. 24).

Въ Кукушъ

Презъ есеньта на 1840 г. по поканата на своя приятель — кукушкия деецъ по черковната борба Нако С. Станишевъ, Дим. Миладиновъ отишелъ за учитель въ Кукушъ. Въ този градъ, както въ Струга, имало „нѣкакви учители, кои учѣли по домоветѣ си съ мѣсѣчнѫ заплатѫ по нѣколцина ученици само едно крыво-лѣво четеніе Грьцко, а пишеніе никакво (защо и сами они не знаели)“. (Описаніе. . ., с. 409). Едва въ 1825 г. кукушани довели по-добъръ гръцки учитель, на когото плащала общината. Така въ града се поставила основата на редовно общинско училище. Ученето се проширило: 20—30 кукушани „ся понаучили по нѣщо да пишѫтъ и да пѣѭтъ цьрковно“ (п. т.). Но туй не траяло дълго.

Тъкмо изъ срѣдата на посоченитѣ по-издигнати кукушани „особито тіе, що... были счястливи да вкусѭть отъ сладостьтѫ на наукѫтѫ“ (п. т.), излѣзълъ пóчинътъ да се доведе добъръ и способенъ елински учитель — Дим. Миладиновъ. Тукъ той учителствувалъ две години — 1840—41, 1841—42 год.. Той не само уредилъ училищата, увеличилъ броя на ученицитѣ, но и разпалилъ у своитѣ ученици и у гражданитѣ любовь къмъ ýченето и къмъ училището. По негово внушение и настояване кукушани построили едно временно взаимно (за отдѣленията) и главно (елинско, класно) училище, което задоволявало тогавашнитѣ просвѣтни нужди на града. Отъ тогава почти почва и народностното българско пробуждане на кукушани. Отъ това време

(1 ян. 1841 год.) сж запазени черковни молитви (Вѣрую..., вж. факс. на стр. 28, Отче нашъ и др.), преведени отъ Димитра Миладиновъ на народенъ езикъ, писани съ гръцки букви, за да ги четѣли и казвали свещеницитѣ и други четовни по гръцки люде. Но всичко това не е траяло дълго. Подгоненъ отъ тогавашния гръцки владика Антимъ, който го наклеветилъ като смутитель, следъ две годишно учителствуване (1840—1842 г.) Дим. Миладиновъ трѣбвало да напустне така поуреденитѣ училища и пробуденитѣ кукушани и да бѣга, за да избѣгнѣлъ заточение. Тукъ за пръвъ пжть е билъ подведенъ подъ следствие, но се отървалъ благодарение на намѣсата на своя приятель въ Солунъ — шотландеца Джекъ Аботъ.

Въ Охридъ и Прилепъ

Дим. Миладиновъ се завърналъ въ Струга, дето се оженилъ за Митра, дъщеря на стружанина-заможникъ Наумъ Матовъ. Настанилъ се за учитель въ Охридъ. Д. Миладиновъ и тукъ прилагалъ практиката въ Кукушъ — въ черквата да се четатъ и казватъ на народенъ езикъ нѣкои части отъ богослужението. Поради това изъ черквитѣ вече все по-често се чувало „свещенницитѣ... да велжтъ евангелието на македоно-българскій, ученицитѣ да читжтъ негде-годе апостолътъ прѣведенъ отъ гърскій на македонскій“ (Надгробно слово на българско-то училище въ старій-отъ градъ Охридъ, или българскій-тъ языкъ въ българскж-тж патріархіж“ — вестн. Съветникъ бр. 9 отъ 30 май 1864 г., стр. 3 — Дописка отъ Охридъ отъ Кузмана Шапкаревъ). По това време на Миладинова ученикъ билъ охридчанинътъ Григоръ С. Пърличевъ, който по-късно на поетическото състезание въ Атина (презъ 1860 г.) получилъ наградата — златенъ лавровъ вѣнецъ, за своята пое-

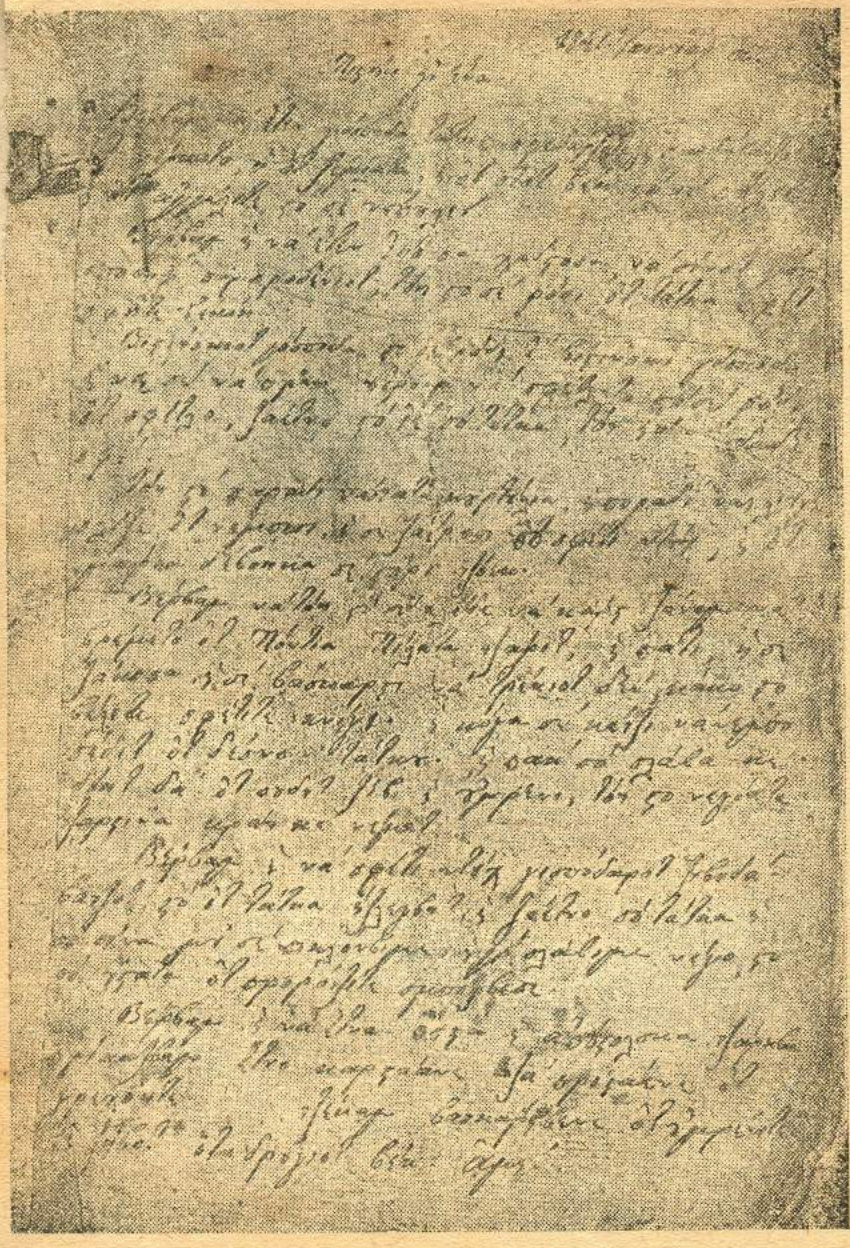

Ржкописъ отъ Дим. Миладиновъ. „Вѣрую“ на народенъ езикъ съ гръцки букви.

ма Въоржениктъ *Ὁ Ἀρματολός*, но който въпрѣки това последвалъ примѣра на своя учитель. За пръвъ пѫть тукъ Д. М. замѣлвилъ да се замѣни гръцки езикъ въ училищата. Поради това чорбаджиитѣ и владиката го намразили и следъ 6 месеца го изгонили. Миладиновъ отишълъ учитель въ Прилепъ.

Среща съ проф. Григоровичъ

По това време рускиятъ ученъ професоръ Викторъ Григоровичъ презъ 1844 г. предприелъ научно пѫтуване предимно изъ Европейска Турция, като посетилъ главно българскитѣ земи. Като билъ въ Охридъ (1845 г.), той посетилъ Дим. Миладиновъ въ класъ, когато преподавалъ Тукидита. Учуденъ задето преподавалъ на гръцки, проф. Григоровичъ възкликналъ „съ възторжено удивление": О, ели наши братя сте сте? (*ὦ ἔλι νάσι μπράτια στέ?*) „И като че ли бълнуваше и не вѣрваше, че за майчинъ и предѣдовъ езикъ имаме словѣнския". Подиръ това му отишълъ на гости въ Струга. Тамъ вечерьта заповѣдалъ на старата майка на Димитра Миладиновъ да му изпѣе „болгарска песма" (*μπόλγαρσκα πέσμα*), която Григоровичъ си записалъ. Заедно съ това той помолилъ „настоятелно" Миладинова да приготви на тамошния говоримъ български езикъ българска граматика, която очаквалъ въ Виена (Притурка, 19). Въ сѫщото време гражданитѣ предали на професора ценни стари славянски книги.

По това време вече Дим. Миладиновъ замълвилъ да се замѣни гръцкиятъ езикъ въ училищата съ родния български езикъ на ученицитѣ. Той имъ говорѣлъ: „Любезни чеда! Азъ ви уча на чуждъ езикъ, но несправедливо е това ученье. Едва ли ще се намѣри другъ народъ по-доленъ и по-низъкъ (=унизенъ) отъ нашия. Другаде никой не получава първодо си образование на чуждъ езикъ, а се учи на своя

майчинъ и татковъ. Ще дойде день и близко е, когато и ние ще почнемъ да се учимъ на своя български майчинъ езикъ“ (Евт. Спространовъ. По възраждането на гр. Охридъ. — Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XIII, стр. 621).

Владиката Калиникъ билъ вече (1843 г.) умрѣлъ. Подиръ него се заредили владици единъ отъ другъ по-порочни: единиятъ билъ развратникъ, подиръ него дошълъ и пияница, които почнали още по-безмилостно да ограбватъ и потискатъ народа. Дим. Миладиновъ не е могълъ да търпи тѣхнитѣ безчинства, изобличавалъ ги заедно съ поддръжницитѣ имъ отъ срѣдата на чорбаджиитѣ.

Въ с. Магарево и въ Битоля

Поради всичко изтъкнато, владиката и чорбаджиитѣ подгонили Димитра Миладиновъ. Той напустналъ Охридъ. Презъ 1846 г. билъ учитель въ родния си градъ. — Къмъ 1847 г. власитѣ отъ с. Магарево — край Битоля — поканили Димитра Миладиновъ за учитель въ селото си. Тукъ той работилъ нѣколко години, докато братъ му Константинъ, който учителствувалъ въ едно съседно село — Търново, завършилъ и университета въ Атина. Тукъ, както свидетелствува Шапкаревъ, у Миладинова, който дотогава „бѣше страшенъ Елинисть фанатикъ за Гърцизмъ-тъ“, се било възбудило „малко чувство народности“ (Автобиография, 60). За да се изплати на магаровчани, Д. Миладиновъ отстжпилъ мѣстото си на Константина, а самъ отишълъ за пръвъ (главенъ) учитель въ гръцкото централно училище въ Битоля — къмъ есеньта на 1852 г. Тукъ се проявилъ вече като „доволно славянистъ и напжти дури и фанатикъ“ (п. т.). Своето умонастроение Миладиновъ е разкрилъ самъ въ писмото си отъ 20 августъ с. г. отъ този градъ. Въ него

той ясно вижда голѣмитѣ прѣчки за българското въздигане и напредъкъ въ Македония, между които най-голѣмата правилно виждалъ въ лицето на гръцкото духовенство. Той сѫщо така схващалъ и друга голѣма опасность за народа ни въ гръцкото по-високо образование на младитѣ българи: „Мнозина славянобългари сѫ се учили и се учатъ въ Атина и съ време заедно съ езика се сформируватъ и нравитѣ, а следователно и народностьта се смѣсва съ чувствата", — пише той. Затова, мисли той, трѣбвало да се вематъ „силни мѣрки" (Притурка, стр. 19). Въ духа на тѣзи свои убеждения той се отнасялъ отрицателно къмъ гръцкия владика, проповѣдвалъ за български езикъ и българско ученѐ. Отъ тука той скланя двамата учители въ родния си градъ, отъ които класниятъ учитель билъ неговъ ученикъ, да въведатъ първо български езикъ за ученицитѣ си, ако имали книги, като буквари, граматика, синтаксa, аритметика, география, за да започнатъ на този езикъ (п. т.). Поради липсата на такива книги, това внушение не е могло да бѫде осѫществено веднага. — Тукъ — въ Битоля, Дим. Миладиновъ и братъ му имали често горещи препирни съ цинцари-гъркомани, бранейки българщината отъ тѣхнитѣ нападки. Съ всичко това той наежилъ още повече противъ себе си владиката, повечето чорбаджии и нѣкои влиятелни куцовласи, които почнали да го гонятъ и клеветятъ предъ турската власть.

Кримската война (1853—1856)

Въ такова положение Дим. Миладиновъ дочакалъ кримската война (1853—1856) на Англия, Франция и Турция срещу Русия. Духоветѣ на българитѣ въ Македония били възбудени, надеждитѣ голѣми. Велешанинътъ Райко Жинзи-

фовъ, по-късно другарь и сратникъ на Димитра Миладиновъ, свидетелствува: „Ако презъ време на източната война се намирахте въ Македония, вие бихте видѣли граждани и селяни, заобиколили учителя, който имъ чете во вестника известия за успѣхитѣ и неуспѣхитѣ на руситѣ. — Какво, руситѣ не сѫ ли още минали Балкана? — питали едни. „Превзета ли е Силистра?“—осведомявали се други. — „Скоро ли ще бѫдатъ при насъ?“—(сп. Д е н ь № 3 отъ 28 окт. 1861 г., стр. 14, стълбецъ 2). — На това настроение не е могълъ да остане чуждъ и Дим. Миладиновъ. Още въ споменатото си вече писмо отъ 1852 г. той изразява своето опование въ Русия; въ него той пише: „Всесияйната северна звезда, предназначена отъ Бога, не е всевидима, за да упѫтва еднородцитѣ. . .“ (=българитѣ — Ив. Х.) (Притурка, стр. 17) въ пѫтя на нашето народно въздигане. Той едва ще е могълъ да се сдържи да не прояви това свое настроение.

Пѫтуване изъ славянски страни (1855—1856 г.)

Отъ това време ще изхожда следната негова недатувана бележка:

Женитѣ, кършейки ржце и тѫжейки, казваха: „Е! шчо црна змія не късна, Е! златен цар Никола, шчо ни о̀стае! шчо ке чинеме міе сѝромаси без тебе!“ Бѣхъ неутешимъ, докато плачеха. И майки, и бащи горчиво плаками. Неговата света сѣнка нека бѫде посрѣдникъ за насъ по-близо до Бога, и героичната му душа нека невидимо витае, въодушевявайки всички.

Дим. Миладин.
Битол.

Прев. проф. Ив. Снѣгаровъ. Тритѣ реда въ факсимилето на стр. 33 сѫ едничкитѣ известни до днесъ, които Дим. Миладиновъ е написалъ съ български букви (вж. факс. на стр. 33).

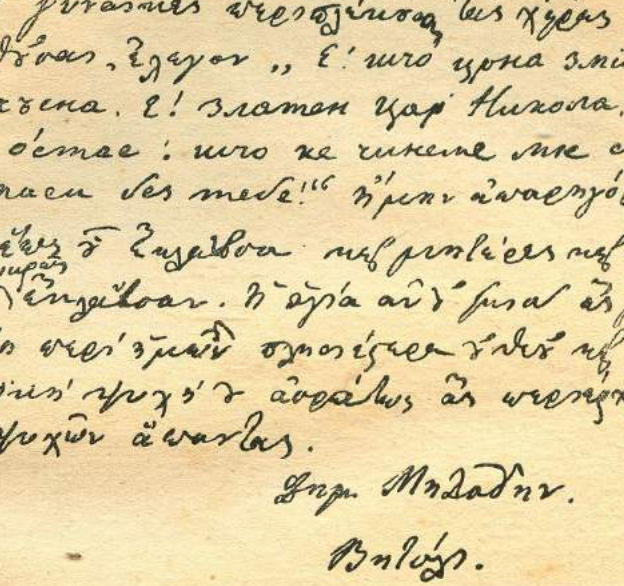

Още и поради гонението отъ гръцкия владика, отъ чорбаджии и цинцари-гъркомани, въ края на 1855 или въ началото на 1856 г. Д. Миладиновъ е трѣбвало да се отстрани отъ Македония и да отиде въ гр. Мостаръ — столица на Херцеговина. Това отиване има всички изгледи на забѣгване. Тукъ той станалъ писарь на тамошния гръцки владика-фанариотъ. Но не достоялъ и 6 месеца. Както разказва Жинзифовъ, възмутенъ отъ гнжснитѣ постжпки на владиката съ населението, една сутринь му захвърлилъ смѣтководнитѣ книги, като се заклелъ да не служи вече на фанариотъ. Следъ туй отпжтувалъ въ Босна — въ Сараево.

Гукъ, както и въ Мостаръ, Д. Миладиновъ ималъ възможность да се запознае съ живота, нравитѣ, обичаитѣ, съ напредъка на тамошнитѣ хървати и сърби, да слуша тѣхнитѣ юнашки пѣсни — нѣщо, което подхранило у него и засилило още повече ревностьта му да събира наши пѣсни и други народни творения. Сжщо научилъ хърватски и сръбски. Може би като учитель у единъ знатенъ бошнякъ — заможникъ, на Димитра Миладиновъ било възложено да отведе сина му да учи по-висока наука. Така той прекаралъ цѣлото лѣто въ Карловци и Нови Садъ — културнитѣ духовни срѣдища на австрийскитѣ сърби. Дори въ първия градъ му предлагали да стане учитель по гръцки езикъ въ семинарията; но той отклонилъ предложението.

Подиръ туй Дим. Миладиновъ миналъ въ Бѣлградъ. Тука се запозналь съ мнозина учени сърби, съ професоритѣ отъ лицея и гимназията. Тукъ Димитъръ Миладиновъ подарилъ на музея единъ старъ ржкописъ, въ който се говорѣло за независимата Охридска патриаршия-архиепископия. На връщане въ парахода по Дунава се запозналь съ единъ търговецъ-русинъ въ Одеса, който го поканилъ за учитель тамъ. Миладиновъ, главно поради своята напреднала възрастъ, отказалъ, но обещалъ да изпрати брата си Константина да учи тамъ. Презъ октомврий 1856 г. той се завърналъ въ Струга (День № 46, стр. 13).

Това пжтуване е било отъ голѣмо значение за Димитра Миладиновъ. Той ималъ възможность да се запознае съ положението на други славянски народи, които не били подъ духовно гръцко иго, да види тѣхния напредъкъ, тѣхната уредба на живота. Мислитѣ, които до тогава занимавали неговия умъ, възбудени отъ наблюденията му надъ нашия животъ и нашата действителность,

добиватъ пълна яснота, кристализуватъ се. Той се завръща напълно прероденъ и възроденъ. Той вече се е сложилъ съ убеждението на човѣкъ, който трѣбва да доведе до народностно самосъзнание своитѣ сънародници.

Повторно въ Прилепъ

Като се завърналъ въ Струга, изпълнилъ обещанието си, що далъ на русина: изпратилъ брата си Константина въ Русия. — Поканили Димитра Миладиновъ за учитель въ Прилепъ. Тукъ другари му били Иванъ Жинзифовъ и синъ му Ксенофонтъ отъ Велесъ, по-късно Райко Жинзифовъ, известниятъ деецъ за нашето възраждане. Тогава въ Прилепъ имало две добре уредени училища: едно българско — първоначално, въ което се учели на черковнославянски по черковнитѣ книги — наустница, псалтиръ и др.. Въ него работѣли бащата и синътъ Жинзифови. Другото училище — класно — било елинско (чисто гръцко). Д. Миладиновъ така добре се поставилъ още отъ начало предъ прилепчани, че тѣ решили да го иматъ за учитель въ елинското училище. Той вече заработва въ духа на заключенията и убежденията, до които билъ вече дошълъ следъ своето пѫтуване изъ славянскитѣ страни. Заедно съ поменатия Жинзифовъ-синъ понаредили българското училище, като убедилъ гражданитѣ да се въведатъ въ него и други свѣтски книги наредъ съ черковнитѣ. Не безъ мѫка въвелъ и български взаимноучителни таблици, тъй като учителитѣ-наустничари въ града се противѣли на това. Въ своето пъкъ училище — въ гръцкото — вмъкналъ български предмети: предавалъ самъ на български, разказвалъ на ученицитѣ българска история, народни предания — всичко безъ книги. За Димитра Миладиновъ било важно, че подно-

вилъ що-годе българското училище, въ чисто гръцкото вкаралъ и българско ученe. Но дѣлото му било застрашено. Въ надвечерието на Коледа 1856 г. битолскиятъ гръцки владика посетилъ Прилепъ и се опиталъ да премахне нововъведенията на Миладинова. Изпърво не успѣлъ. Но това не го отчаяло. Той ималъ на своя страна гърчеещитѣ се цинцари и нѣколцина българи-гъркомани, които всѣкакъ прѣчели на Миладинова и го преследвали. Изобщо, несъзналитѣ се цинцари често сж служели за орждия на гръцкитѣ владици, за да гонятъ буднитѣ неприятни тѣмъ наши учители. Ето какво пише за тѣхъ дългогодишниятъ велешки учитель Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ, единъ отъ най-буднитѣ български учители отъ онова време: „... Въ Прилепъ да не бы ся населили цинцары, за велика щета на болгары, до сега требало е Прилепъ да е натакменъ съ вси науки... Защо ако и да добиятъ (прилепчани — Ив. Х.) добъръ ученъ учитель, Цинцарыте абіе (=веднага — Ив. Х.) ще почнатъ да праватъ раздоръ и хуленіа и негодованія тако той добрый учитель безъ да му речатъ кое що гологлавъ ще бега“ (Дописка отъ Велесъ — Ц. в. бр. 420 отъ 20 февр. 1859 г.).

Поради тѣзи интриги и преследвания Дим. Миладиновъ дори е билъ откаранъ подъ стража въ Битоля, обвиненъ като руски агентъ. Оправдалъ се, но му било забранено да се върне въ Прилепъ. Той се прибралъ въ родния си градъ Струга.

Заедно съ това Димитра Миладиновъ вълнувала мисъльта за българско училище въ Охридъ. Наблюденията му по-рано и сегашни го били довели до правилното заключение, че гърцизмътъ билъ особено страшенъ и опасенъ за българитѣ по Солунския пѫть (Via Egnatia).

Той много добре билъ забелязалъ, че „Шесттѣ осмини почти на Македония, които се населяватъ отъ едноезични българи, всички се учатъ на елинско писмо и отъ елинитѣ се наричатъ елини", знаелъ е и е билъ видѣлъ напредъка на севернитѣ славяни, защото се учели на свой езикъ и съвсемъ правилно още по-рано бѣше дошълъ до заключение: „Пороятъ на елинския езикъ ще стане за тукашнитѣ мѣста неудържимъ, ако не се вематъ силни мѣрки" (Притурка, 18 и 19). Подъ името гърцизъмъ, както обяснява Райко Жинзифовъ, Дим. Миладиновъ разбиралъ „...обичая да се изпращатъ децата да се учатъ въ Атина, отдето, следъ като се завръщали, последнитѣ ставали учители по гръцки езикъ и разпространители на гръцки идеи, срамувайки се да се нарекатъ българи, макаръ тѣхнитѣ роднини да не знаятъ нито една гръцка дума" (День № 46, с. 16).

Отново въ Кукушъ (1857—1859)

Още докато билъ въ Прилепъ, Дим. Миладиновъ билъ поканенъ въ Кукушъ съ задължение да открие тамъ българско училище. Тази покана била подновена, и когато напустналъ града. Тогава Дим. Миладиновъ отговорилъ на кукушани отъ Струга съ следното твърде интересно писмо:

Мили мои,

Съ задоволство прочетохъ вашето приятелско писмо и съ възторгъ узнахъ вашитѣ благородни чувства къмъ славянството и образованието на нашия народъ. Добре сте направили, дето сте писали на Партения въ Цариградъ за необходимитѣ книги.* Скачамъ отъ радость, като гле-

* Партений Зографски отъ Галичникъ, авторъ на нѣкои български учебници—буквар, свещ. история.—б. Ив. Х.

дамъ вашия стремежъ и любовьта ви къмъ майчиния езикъ, и особено затуй, че мнозина отъ юношитѣ и свещеницитѣ сж решили усърдно да учатъ славянския езикъ, та подиръ нѣколко месеца да могатъ да служатъ и божествената служба на стария нашъ предѣдовъ езикъ. Криво поглеждатъ на васъ гърцитѣ! Имате гърди и славянски гърди показвайте! Корятъ нашия славянопелазгически езикъ, единъ отъ найдревнитѣ и богати езици, като го наричатъ варварски езикъ! Съ пръстъ имъ показвайте славянскитѣ филолози, физици, математици и други учени хора на Русия, Чехия, Далмация, Полша, Галиция, Славония, Хърватско и така да се каже, начевайки отъ Северния ледовитъ океанъ до Адриатическо море и отъ вжтрешностьта на мнима Германия до Епиръ и Тесалия, които се наслаждаватъ на плодоветѣ на просвѣтата. Гърцитѣ ще ни погърчатъ! Това е стара пѣсень, тѣ не могатъ повече да хапятъ. Фанариотитѣ ще ни прокълнатъ, ще кажатъ, че българската писменость е противна Богу, както сж говорѣли по-рано. Мина това време, въ тъмницата проникнаха слънчеви лжчи, и (гърцитѣ) не могатъ вече да лъжатъ както въ Костуръ, дето преди петдесеть години фанариотитѣ прокълнали българския езикъ и самогражданитѣ се погърчиха, докато всичкото околно население на Костуръ сж славяни безъ никаква примѣсь, което се доказва отъ тѣхния езикъ и отъ тѣхнитѣ пѣсни. Но защо да ви говоря нашироко за онова, което ви е известно? Вие първи почвате въ източна Македония да изучавате нашия предѣдовъ езикъ, вие първи ще обезсмъртите въ славянската история своето отечество, което, наистина, следъ време ще създаде славянски архиереи, които би благославяли своитѣ едновѣрци и искрено би ржководили по

правия пѫть своето словесно стадо. О! какъ ме е срамъ, загдето на гръцки ви излагамъ своитѣ славянски чувства и само неотдавна почнахъ да чета, пиша и разбирамъ славянски. Но кой е причината на това? — Гърцитѣ — архиереи, които навсѣкѫде сѫ изгорили пергаментнитѣ славянски книги: въ обителъта Св. Наумъ (край Охридъ), въ обителъта Кичевска Прѣчиста, въ Трѣскавецъ (Златовръхъ), около Битоля, Прѣспа, Желѣзнецъ (Желѣзна-рѣка), Морихово, въ Охридска Дебърца и Дебъръ и въ много други мѣста. Така гръцкитѣ архиереи, осакащайки славянското духовенство, сѫ ограбили драгоценното богатство на нашата народность, и отъ тогава сѫ оцѣлѣли само следи отъ славянски книги, пазени въ потулени мѣста. Като оставимъ на страна хора, подобни на Маргарита[1] (каква глупость и дързость — българинъ да се издава за гръкъ!), като не обръщаме внимание на такива хора, нека отъ начало събираме мисли и идеи отъ славянскитѣ, а подиръ това и отъ другитѣ езици. Лаская се, че и охридчани (вече) клонятъ къмъ това... Съгласенъ съмъ съ вашето предложение и скоро ще дойда".

1857, 24 окт. — Струга. Дим. Миладиновъ. (День № 46, стр. 16-17).

Това писмо разкрива най-добре прераждането у Димитра Миладиновъ: отъ сега нататъкъ той работи усилено и смѣло за свѣстяването и възраждането на българитѣ въ Македония. Въ борбата, която вижда, че му предстои съ гърцитѣ, той черпи сили и смѣлость отъ готовностьта на самия народъ да се бори, както и въ напредъка на останалитѣ славяни, които сѫ отиш-

[1] Маргаритъ — най-чистъ българинъ, образовалъ се изпърво въ атинския университетъ, после въ берлинския — е единъ отъ най-върлитѣ елинисти (= гъркомани) — б. Р. Жинз.

ли толкова напредъ благодарение и на това, че имали свои училища — съ свой езикъ, съ свои учители, съ своя наука въ тѣхъ.

Обългаряване на училищата

Дим. Миладиновъ понаредилъ стружкото училище — намѣрилъ свой замѣстникъ—Кузманъ Шапкаревъ, който се задължилъ да преподава на български три дена презъ седмицата, а останалитѣ три дена на гръцки. Минавайки презъ Прилепъ, презъ ноември 1857 г. се озовалъ въ Кукушъ. На кукушани Дим. Миладиновъ билъ старъ познатъ още отъ 1840—1842 г., когато пръвъ пѫть работилъ въ града имъ и оставилъ незаличими следи и незабравими спомени. Редъ години до 1857 г. и следъ нея въ Кукушъ е работилъ като елински учитель Миладиновиятъ способенъ ученикъ отъ Охридъ Андроникъ Йосифчевъ. Миладиновъ поелъ елинското (класно) училище, а Жинзифовъ, дошълъ преди него, взаимното (първоначалното). Споредъ поетото задължение, той веднага въвелъ да се преподава на български въ училищата. Настанало голѣмо оживление, тъй като кукушкото гражданство не противодействувало. Нѣкогашни (отъ 1840—42 г.) ученици на Димитра Миладиновъ почнали да идватъ пакъ да се учатъ. Сѫщото правѣли и свещеници. Родителитѣ се надпреварвали да изпращатъ децата си на училище, защото сами виждали тѣхната ревность и тѣхнитѣ успѣхи: за малко време децата можели да четатъ, разбиратъ и пишатъ, докато по-рано цѣла година се работѣло, за да се научели да четатъ гръцки, а подиръ това още 2—3 години, за да можели да разбиратъ що-годе гръцки. Пъкъ и самитѣ родители сега разбирали лесно и свободно онуй, що имъ четѣли тѣхнитѣ деца. Затуй мнозина отъ

тѣхъ отъ радость отивали въ училището да гледатъ и да се радватъ на работата на учителитѣ и на успѣха на своитѣ деца.

Миладиновъ не се ограничилъ само съ работата всрѣдъ гражданитѣ на Кукушъ. Въ околностьта на града и на близкия Дойранъ имало чифлигарски села, които стенѣли подъ гнета на бегове-турци и на гъркомани. Той ги обикалялъ нощя и проповѣдвалъ на беднитѣ чифлигари-българи да се присъединятъ къмъ събудилитѣ се народностно свои братя отъ града и други нѣкои села. Така въ училищата въ Кукушъ имало и много ученици отъ околнитѣ села. Радостьта отъ успѣхитѣ въ училищата била толкова голѣма, че и у възрастнитѣ се разгорѣла ревностьта и желанието да се учатъ на своя езикъ. Както свидетелствува Райко Жинзифовъ, „. . . подиръ урочнитѣ часове, женени вече хора, 20—25 годишни, всѣки день посещавали училището и учели черковнославянски и български езикъ; даже хора на преклонни години презъ свободното си време охотно се учели въ дукянчетата си да четатъ. Примѣра на младежитѣ последвали и свещеницитѣ. . . Така Дим. Миладиновъ денемъ учи деца, подиръ обѣдъ учи женени люде, младежи-занаятчии, свещеници, а вечерь самъ учи българска история“ (День № 46, стр. 17).

Объл гаряване на черквитѣ

Отъ сжщата ревность били обхванати и свещеницитѣ. Въ черквитѣ вече учители и ученици казвали на български или на черковнославянски нѣкои по-известни молитви, „Вѣрую“ и др.. Изпърво полянинскиятъ (дойранскиятъ) гръцки владика не противодействувалъ, понеже Миладиновъ успѣлъ да го убеди, че ще се прослави, ако не върви противъ народното желание. На влади-

ката Миладиновъ изтъквалъ, че самъ цариградскиятъ гръцки патриархъ желаелъ това, поради което въ богословското училище на о. Халки се преподавалъ черковнославянски (п. т., стр. 17). Благодарение на усилията на Миладинова, на съдействието на първенцитѣ и на подкрепата и волята на българитѣ въ Кукушъ и неговата околность, ученето на български се ширѣло и закрепвало въ училищата, а въ черквитѣ все повече се чувалъ народниятъ езикъ и славянскиятъ. Работата стигнала до тамъ, че на единъ праздникъ самиятъ владика трѣбвало да слуша, какъ ученицитѣ въ черква отговаряли на славянски на служещия архиерейски намѣстникъ. Това страшно възбудило владиката, и той заплашилъ кукушани, че ще ги прокълне и отлъчи, ако тѣ продължавали въ тази посока. На това негово заплашване кукушани му отговорили така:

„Владико светый, ако вводиме мые въ наши-те училища и църкви българскій-отъ си языкъ, мые со това, ни се чини, не толко не правиме нѣкое богопротивно и лошо дѣло, но напротивъ, много богоугодно и душеполезно; ибо Блъгарскій-отъ языкъ е нашъ Майкинъ ни языкъ, кой-то единъ толко мые чисто и совьршено знаеме, кога напротивъ отъ гърчкій-отъ едно и едно слово не отбираме, а слово-то Божіе, какъ несомнѣнно известно е всекому здравомислящему, требе да се проповѣдува на языкъ известенъ на слушатели-те, инакъ проповѣданье-то не може да се нарече проповѣданье. Мые гледаме що и Божественни-те Апостоли проповѣдаха Евангелие-то на вси-те народи не на единъ языкъ всемъ, а на всекой народъ по языкъ-отъ му: на Евреи-те по еврейски, на Гърци-те по Гърчки, на Римляни-те по Римски и прочее, инакъ не може и да бѫде. И защо друго се прѣведе священо-то писаніе

на вси-те языци; какъ не за тоа, що всекой народъ да можетъ да слушатъ на известенъ нему языкъ законъ Божій и най-нужны-те и необходими за него истини отъ знаніе-то или незнаніе-то на които зависи неговото вѣчно спасеніе или осужденіе и мученіе? И пакъ защо друго еще прѣдъ 1000 годины сиречь щомъ толко се кьрстиха Блъгари-те се преведе священно-то Писаніе на блъгарскій языкъ отъ Кирила и Методія со согласіе и побужденіе на цариградска-та церковь, какъ не затова, що българскій-отъ народъ, на който и Мые сме членове да слушатъ законъ-отъ Божій и високи-те Божественны и спасителны истины и да хвалитъ и славитъ Бога на Майкинъ си языкъ? Нашата простота и заблужденіе беше причина що мые досега постжпвахме противу законно и неестественно, що совьршенно да не употреблявами въ училища-та си ни въ цьркви-те природный-отъ языкъ. Но ваше преосвещенство, какъ духовный отецъ и пастиръ нашъ, кому-то са поручены души-те ни, за кои-то ты некога искашь да давашь ответь Пастиреначалнику Христу, одамна требаше да изправишъ тая наша погрѣшка и заблужденіе сиречь да не вразумишь какъ мые должны сме да се молиме Богу на свой языкъ, кой-то и ты самъ требаше да изучишъ чисто и совьршенно за да можешь споредъ дължность-та си да учишь и наставявашъ духовни-те стада. А сега ни мые разумѣваме тебе, нито ты насъ, а послѣ това можешь ли ты достойно да се наречешь пастирь? За те, молимъ те, Владико светый, ако ти не земешь трудь и попеченіе да не просвѣщавашь и управлявашъ споредъ званіе-то ти на истинный пжть, по крайнѣй мѣрѣ не препятствовай ни споредъ сила-та ни и разумѣніе-то да се просвѣщавами и образувами духовно и умственно" (сп. Блъгар-

скы книжици", год. I (1858), ч. II, кн. 10, стр. 20).

Борба съ противодействия. Последствия

Българското ўчене въ училищата и славянски и български езикъ въ черквитѣ се ширѣли все повече. Заедно съ това у българитѣ въ въ Кукушъ и неговата околность все повече се разпалвало желанието службата въ черквитѣ да бѫдѣла изцѣло изнасяна на славянски и български. Имало да се надвиватъ много прѣчки: нѣмало свещеници, които да знаели да четатъ славянски, нѣмало пари да се купятъ и изпишатъ потрѣбнитѣ черковни книги, които всички заедно стрували немалко. Но тѣзи прѣчки не спрѣли Димитра Миладиновъ: той самъ превеждалъ на народенъ езикъ нужнитѣ откжси отъ евангелието и апостола, пишелъ ги съ гръцки букви и вечерьта срещу праздникъ подъ негово ржководство свещеници и ученици ги заучавали за другия день. Въ сжщото време писалъ въ Света гора, отдето се получили две евангелия — едното на български, другото на славянски. Противодействието и заплахитѣ на гръцкия владика се засилвали; засилвали се смѣлостьта, упорството и желанието на населението да се учи и моли на свой езикъ. Съ голѣми усилия родолюбиви кукушки първенци и Дим. Миладиновъ могли да намѣрятъ въ Солунъ единъ ученъ българинъ светогорски калугеръ, който знаелъ да чете славянски. Въ събрание на гражданитѣ калугерътъ се съгласилъ да изнесе цѣлата служба на славянски, следъ като събранието единодушно му заявило, какво то поема отговорность, че владиката нѣма да го безпокои. Най-после на Св. Троица 1858 г. въ Кукушъ се отслужва първа богослужба на славянски езикъ. Въодушевениятъ народъ все по-настойчиво почналъ да иска своя

езикъ въ училищата и черквитѣ. Противодействието отъ гръцка страна се засилило още повече. Гръцкиятъ владика почналъ да гони и клевети Димитра Миладиновъ, когото представялъ опасенъ за реда и спокойствието въ онѣзи краища. Отъ своя страна гражданитѣ излѣзли съ искане за владика да имъ се назначи нѣкой отъ първенцитѣ-духовници въ народната ни черковна борба: Иларионъ Макариополски, Авксентий Велешки или пъкъ Партений Зографски отъ Галичникъ. Гръцката патриаршия въ Цариградъ се намѣсила въ разпрата между кукушани и гръцкия владика въ Дойранъ, като взела негова страна. Вдъхновявани и насърдчавани отъ своя учитель и отъ своитѣ първенци начело съ Нака Станишевъ, кукушани стоели твърдо на своитѣ искания. Застрашени отъ интригитѣ на своя могѫщъ противникъ, заплашвани да изгубятъ и онова, което съ толкова усилия и трудове били постигнали въ училището си и въ черквата, кукушани решили да скѫсатъ съ гръцката патриаршия. За да запазятъ и разширятъ постигнатото, кукушани решили да приематъ унията — т. е. да признаятъ римския папа за свой черковенъ глава. Отъ „Прошеніе, което жителити (българи) на полянската епархія изпратиха до папа Пій IX“, помѣстено въ цариградския в. България, бр. 25 отъ 12 сеп. 1859 г., се вижда, че тѣ признаватъ папата за свой глава, при условие нищо да не се промѣня въ „наредити Цьрковни (обичаи, тържества, богослуженіе)“. Езикътъ въ черквитѣ да бѫде старобългарски, а въ училищата — българскиятъ „съ народни-ти букви“; всички духовни лица да бѫдатъ българи, избрани отъ населението (точки 2, 3, 4, 5). Дим. Миладиновъ не одобрявалъ тази постѫпка на кукушани. Все пакъ, благодарение на усилията и на Димитра Миладиновъ, най-

после могло да се издействува, щото гръцката патриаршия да назначи за владика искания отъ българитѣ Партений Зографски, българинъ, руски възпитаникъ, привърженикъ на народнитѣ искания.

Руси — гости на Д. Миладиновъ

Въ Кукушъ, бидейки тъй близу до Солунъ — почти предъ неговитѣ врата, Дим. Миладиновъ влѣзълъ въ живи връзки съ мѣстни българи-първенци, съ българскитѣ дейци въ Цариградъ, съ по-първи българи отъ околнитѣ мѣста на първитѣ два града — Дойранъ, Воденъ, съ Струмица, съ калугери отъ българскитѣ манастири въ Света гора, пъкъ и съ чужденци — поляци-емигранти, съ руси. Така, отъ 10 дек. 1858 г. до 12 ян. 1859 г. „изключително“ негови гости сж му били руситѣ Александъръ Викторовичъ Рачински и Е. П. Южакòвъ, пратеници на Московския благотворителенъ комитетъ. Последниятъ се грижелъ много и помагалъ всѣкакъ да следватъ българчета въ Русия, като ги подпомагалъ много дейно. Сжщо подпомагалъ нашия народъ въ книжовни начинания, училища и черкви и др. т. Самъ Конст. Миладиновъ при следването си въ Москва билъ подкрепянъ отъ ржководството на този комитетъ. По поржка и на руското правителство Рачински и Южакòвъ обикаляли Македония, като били натоварени, както изглежда, съ задача да се намѣсятъ въ борбата на българитѣ съ гърцитѣ за свои училища и черкви и да подкрепятъ кукушани и дойранци въ усилията имъ да въведатъ славянски езикъ въ черковната служба (В Кукуше..., 1-2).

Дим. Миладиновъ въвелъ своитѣ гости въ срѣдата на българитѣ, свързалъ ги съ нашия народъ въ Кукушъ, Дойранъ и близкитѣ имъ окол-

ности. Тѣ посещавали и училищата. Въ своитѣ обиколки-излети гоститѣ били придружавани отъ Миладинова. Той е използувалъ това, за да ги запознае непосрѣдствено съ положението на нашия народъ като икономически поробенъ чифлигарь, съ неговитѣ настроения, желания и стремежи. Двамата руси сж могли да видятъ добре уреденото и масово посещавано българско училище въ Кукушъ. Въ Дойранъ тѣ сж били свидетели на противодействието на гръцкия владика да се отвори българско училище. Тука гоститѣ видѣли какъ турскиятъ мюдюринъ (управитель на градеца) подарилъ за горната цель 200 пиастра (златни гроша — единъ грошъ = повече отъ $^1/_5$ златенъ левъ — Ив. Х.) и какъ гръцкиятъ владика, изобличенъ преди това и засрамень, е трѣбвало и той да подари 500 пиастра (В. „Кукуше . . .“, 4—6).

Народностни постижения — сцени

Благодарение на дейностьта и усилията на Димитра Миладиновъ, народното самосъзнание е било така подигнато, готовностьта на българитѣ да се борятъ за своето народно право така буйна, народното честолюбие тъй изострено, щото желанието да се очистятъ отъ всичко гръцко не познавало граница. Ето що разказва Южаковъ, единиятъ отъ гоститѣ: „Българинътъ смѣта за оскърбление да бжде назованъ „грькъ“. „Живи ли сж българитѣ? — Живи, живи на гърцитѣ!“ — Този възгласъ се носи заедно съ винската бъклица (чутурата), и на хорото, и въ игритѣ на младежьта. Почти въ всѣки домъ ни довеждаха деца отъ 4 до 7 години, и ние, по молба на българитѣ, ги питахме: „Грькъ ли си?“ — „Не съмъ грькъ“, — отговаряше детето, — „съмъ честенъ българинъ, исти славянинъ!“ Ние на-

стоявахме, че е гръкъ. Тупайки съ краката си, детето викаше: „Не съмъ, не съмъ лукавъ гръкъ, българинъ съмъ!“ Но ние продължавахме да настояваме, че е гръкъ. Детето не можеше да издържи (обидата, оскърблението) и плачеше. Българитѣ вече не скриватъ своята ненависть къмъ гърцитѣ... За всѣко низко дѣло, за лоша постѫпка българитѣ казватъ: „Е! това е гръцка работа!“ Разказанъ е такъвъ случай. На обѣда синътъ на домакина поднасялъ вино на трапезата и безъ да ще счупилъ една чашка. Безъ да се смути, завикалъ: „Така да се изкършатъ нашитѣ душмани турци съ гърцитѣ!“ Тази острота на момчето бѣше така намѣсто и тъй неочаквана, че ние дълго се смѣхме“ (п. т., с. 6).

Ожесточението и ненавистьта къмъ гърцитѣ сѫ получили и по-реаленъ изразъ въ борбата на кукушани за български езикъ: тѣ не само отхвърлили гръцки езикъ въ училищата си и въ всѣкидневната си речь, но започнали и гореща борба съ гръцщинитѣ въ своя роденъ езикъ. Последниятъ, благодарение гнета на турци и гърци върху българитѣ, билъ изпълненъ съ много турцизми и гърцими. „Българитѣ говорятъ езикъ, изпримѣсенъ съ турски и гръцки думи и цѣли изрази“. Рускитѣ гости предложили на своитѣ приятели едно срѣдство за борба, което много нагледно разкрива състоянието на народния нашъ духъ въ онѣзи краища. Южаковъ разказва: „Ние посъветвахме кукушани да употрѣбятъ следната мѣрка: който произнесе гръцка дума (да се откажатъ отъ турски езикъ било опасно) да плати глоба въ полза на училището — ето източникъ на доходи за последното. Отъ начало опредѣлиха глоба по 5 гроша за всѣки случай. Предложението се прие съ възторгъ. Но наскоро видѣха, че глобата е много тежка: въ разстояние на единъ часъ мнозина бѣха глобени по 5 пѫти; — това бѣше мно-

го тежко и ние намалихме глобата до 2 гроша. Веднага избраха училищенъ настоятель, който трѣбваше да събира и записва глобитѣ. Започна преуморителна работа. Българитѣ почнаха да се дебнатъ — викъ, шумъ, смѣхъ следъ всѣка глоба. „Дайте ми ножъ!“ — рече единъ, следъ като вече петь пѫти бѣше платилъ глоба. — „Защо?“ — го попитаха. — „Ще отрѣжа езика си, за да не изговори нито единъ гръцки звукъ“, — отговаряше той шеговито, — „защото джоботѣ ми ще изпразди този проклетъ гръцки езикъ“, — додаде той... Събранието бѣше много доволно отъ нововъведението като срѣдство, необходимо за изработването на езика и за издържането на училището (с. 7). — Скоро това нововъведение се разширило и обхванало всички българи въ града и вънъ отъ него. „Сѫщия день то се разпространи изъ цѣлия Кукушъ. Женитѣ узаконихa и за себе си сѫщото правило, само че намалиха наказанието на половинъ грошъ. Отъ тѣхъ това правило мина и върху децата: и тѣ си наложиха глоба по петь пари. Законътъ стана общъ. Не стига това — на другия день това нареждане въ Кукушъ се разпространи отъ града и върху съседнитѣ села. Всѣкѫде, дето чуха за него, туй нареждане намираше голѣмо съчувствие у българитѣ“ (с. с.).

Всички тѣзи и подобнитѣ на тѣхъ прояви сѫ били последица отъ дейностьта на Димитра Миладиновъ и неговитѣ другари и сратници, които сѫ създали мощно народностно движение всрѣдъ българското население въ онѣзи краища. Последното е било страшно потиснато економически, политически и духовно: „Като се взрешъ въ българитѣ, като се вгледашъ въ тѣхния тежъкъ животъ, ще видишъ, че сѫ народъ убитъ, страшно беденъ, надъ който тежи двойното иго, на-

родъ безправенъ и предъ турцитѣ и предъ гърцитѣ“ (с. 4). И въпрѣки това училищата на българитѣ въ Кукушъ всѣкакъ стоели по-високо отъ гръцкитѣ въ близкитѣ селища. „Училището въ Кукушъ, — разкрива Южаковъ, — е много хубаво въ сравнение съ гръцкитѣ, които видѣхъ. Стаята (класната) е голѣма, въ нея има 25 чина, катедрата е доста хубава; стаята е свѣтла, подътъ, стенитѣ сж чисти...“ Още по-жива е била привързаностьта на българитѣ къмъ своитѣ училища, тѣхната ревность къмъ родната просвѣта. „Българитѣ кжсатъ отъ залъка за образованието на своитѣ деца. Въ гръцкитѣ училища видѣхъ отъ 20 до 50 ученика, а тукъ (въ Кукушъ — Ив. Х.) сж 250, и това е въ долния отдѣлъ (взаимното училище — Ив. Х.), а има и по-горно училище (елинско, класно — Ив. Х.), което е въ друга кжща, по-хубава и по-чиста. Въ първото се учатъ да четатъ и пишатъ деца отъ 6 до 15 години. Казватъ, че въ града нѣма нито едно дете, което да не учи, освенъ крайно беднитѣ. Когото отъ ученицитѣ да попитахме, отговаряше много добре. Въ горното (класното) училище има около 50 ученика. Въ него учатъ гръцки езикъ, аритметика и география — на гръцки; законъ божи — на български. Во взаимното училище учитель е монахъ отъ атонския български Зографски манастиръ. Въ елинското — г. Миладиновъ“ (с. 4—5).

Докато учителствувалъ въ този градъ, Дим. Миладиновъ изпратилъ да учатъ въ Русия редъ младежи.

Отъ Кукушъ често Дим. Миладиновъ прескачалъ въ Солунъ, дето съ силата на своето красноречие успѣлъ да привлѣче гърчеещи се българи-първенци и да ги впрегне въ служба на народното наше дѣло. — Всичката тази дейность

на Димитра Миладиновъ и резултатитѣ отъ нея сѫ били следени зорко отъ гръцка страна. Въ гръцкитѣ вестници въ Атина не закъснѣли нападки срещу народния учитель и деецъ.

Въ родния си градъ и въ Охридъ

Заплашванъ и преследванъ отъ гръцкия владика, огорченъ отъ постѫпката на кукушани, задето признали върховенството на папата, следъ като закрепилъ българския езикъ въ училищата и черквитѣ и се провидѣло, че дойранскиятъ гръцки владика Мелетий, противникъ на българското ученье, ще бѫдѣлъ отстраненъ и че патриаршията въ Цариградъ ще изпрати българинъ-владика, Дим. Миладиновъ напустналъ Кукушъ и въ края на юний 1859 г. се озовалъ въ Струга. Кукушани, не безъ внушение отъ Димитра Миладиновъ, повикали за неговъ замѣстникъ въ елинското училище ученика му отъ Охридъ Андроникъ Йосифчевъ. Още презъ 1858 г. учителитѣ Кузманъ Шапкаревъ, по-късно неговъ зетъ (водѣлъ Димитровата дъщеря Елисавета) и Гьорги п. Христовъ Икономовъ (сѫщо зетъ на Миладинова — водѣше дъщеря му Милица) били въвели, по внушение отъ Димитра Миладиновъ, още докато билъ въ Кукушъ, българско ученье — четене и писане. Особено били голѣми успѣхитѣ по краснописъ: „децата писуватъ како со штамба“, отбелязва самъ Миладиновъ въ една своя дописка отъ Струга. (Дописка — Ц в. бр. 476 отъ 26 мартъ 1860 год.).

Въ края на авг. с. г. Шапкаревъ освободилъ учителското мѣсто въ Струга. Калениятъ вече въ Кукушъ Миладиновъ не само закрепя българското ученье въ родния си градъ, но го и разширява. И въ елинското (класното) училище уче-

ницитѣ превеждали отъ гръцки на български и отъ български на гръцки, а въ по-долното (взаимното) непрестанно се учело по гръцки и по български. Въ дветѣ училища учели до 50 девойки, които показвали голѣмъ успѣхъ особено въ краснописанието — „писуватъ како на штамба", бележи отдѣлно и за тѣхъ Дим. Миладиновъ въ сѫщата дописка.

Отъ Струга Миладиновъ работѣлъ твърде усилено и дейно за народностното подигане и на близкия Охридъ. Той насочилъ своитѣ усилия къмъ обединение и сплотяване на народнитѣ сили. Въ Охридъ и Струга имало по две партии, които яростно враждували. Тѣхната вражда и борба била ловко използувана отъ гръцкитѣ владици. Благодарение на усилията на Миладинова, следъ смъртьта на охридския владика Йоаникий партиитѣ въ двата града прекратили междуособната борба и се обединили за борба за българска просвѣта въ училищата и църквитѣ. Преди това вече сѫщото сторили партиитѣ въ Струга. Резултатитѣ отъ това народополезно дѣло не закъснѣли. Едновременно съ Струга въ махалата Месокастро въ Охридъ въ кѫщата на Гьорги Мустревъ ученицитѣ почнали да ходятъ да се учатъ „по матерниотъ си загубленъ язикъ" — вечерь и рано сутринь пакъ „со свѣтило". После децата отивали на гръцкото училище.

По внушение отъ Дим. Миладиновъ първенцитѣ (стареитѣ) отъ главната часть на Охридъ — Варошъ, наредили децата отъ училището при главната — митрополитска — черква Св. Климентъ да учатъ български. Следъ като ги пустнѣли отъ гръцкитѣ училища, два пѫти въ седмицата по два часа отивали при взаимноучителя Шапкаревъ да учатъ българско четене и краснописъ. Сѫщото време — февруарий 1860 г., въ една

отъ сиромашкитѣ части на града — махалата Кошишча, пакъ по внушение отъ Дим. Миладиновъ, свещеникътъ Апостолъ п. Соколовъ заедно съ първенцитѣ („старешйната сирòмашка") събрали децата — около 40, въ частна кжща, поставили имъ едно „дѣте учителче" да ги учи. Съ всичкатаси сиромашия кошишчани събрали помежду си малко пари колко да направятъ една стаичка („òдайче"), за да се събиратъ децата. Тука вече тѣ четѣли и пишели само български. Заедно съ това сжщитѣ подпомогнали да бжде изпратенъ Коста Наумовъ Дѐбранъ отъ Кошишча, „дете сиромашко, но чесно и любоучно", да се учи въ българското училище въ Цариградъ и, следъ като се изучело „малу̀-многу", „да се вратитъ на отечеството си за да учитъ голй боси дечиня во Кошишча" (сжщата дописка).

Децата успѣвали много въ у̀ченето: за две години, откато почнали да учатъ на български, постигнали успѣхи, за които по-рано при у̀ченето на гръцки имъ били нуждни 10 години. Това разгаряло у гражданитѣ още повече ревностьта имъ за българско у̀чене. Свещеникътъ Апостолъ Соколовъ, отъ Кошишча, „стана"-лъ съ всички сиромаси и отворилъ още едно българско училище. И въ него ученицитѣ вървѣли много добре.

Радващи резултати постига Дим. Миладиновъ и въ черквитѣ. Така, въ Струга свещеницитѣ изучили славянски. Единъ отъ тѣхъ — Христо Икономотъ, съ всичката си старость по нѣкое време почналъ „со зѣрцала (глѐдала)" да учи и чете. Най-после стигнали до тамъ, че служели на славянски цѣлата литургия безъ молитвитѣ. Учители и ученици пѣели на български. Сжщото, макаръ и съ известна бавность, ставало и въ Охридъ. Всички свещеници показвали рев-

ность за майчиния си езикъ, мнозина превеждали и пѣели въ черква на български евангелието, писано съ гръцки букви.

И въ охридскитѣ училища се учели много девойки, но само по гръцки и елински. Дим. Миладиновъ действувалъ и тѣ да се учатъ на български, да „цицатъ“, — както казва, — „материно благо млѣко“, и билъ увѣренъ, че съ съдействието на охридскитѣ първенци („старѣшина охридска“) и на „любородци“-тѣ скоро щѣло да стане това.

Работата и успѣхитѣ въ Струга и Охридъ намирали своя отгласъ и въ селата. Отъ тамъ почнали да питатъ, дали владиката давалъ позволение да се пѣе по черквитѣ на български.

На този дейность на Миладинова не прѣчелъ тогавашниятъ охридски владика Йоаникий. Той билъ родомъ албанецъ и билъ дошълъ въ Охридъ отъ Елбасанъ презъ януарий 1859 год. Той не се противопоставялъ на устрема на българитѣ да се просвѣщаватъ на родния си езикъ. На Коледа 1859 год. стариятъ и боленъ митрополитъ починалъ.

Борба за владика-българинъ въ Охридъ

Отъ опита си въ Кукушъ Миладиновъ знаелъ какво значи за народното възраждане гръкъ-фанариотъ владика: унищожение на постигнатото съ толкова усилия българско ученье въ училищата и служене въ черквитѣ, подрѣзване крилата на нашия народенъ полѣтъ. Затова той подтиква, ржководи и организира упоритата и жестока борба на българитѣ въ Охридско и Стружко за български митрополитъ въ Охридъ. Отъ тука и отъ Струга той обнародва редъ дописки въ Цариградски вестникъ (най-вече) и въ Дунавски лебедъ, въ които подробно осведомява бълга-

ритѣ отъ другитѣ краища на земята ни за просвѣтното въздигане на българитѣ въ онзи край и за борбата имъ съ цариградската гръцка патриаршия. Ето какъ излага самиятъ Дим. Миливиновъ тази борба въ споменатата дописка на „Еденъ отечественолюбивъ“ — Ц. в. бр. 482 отъ 7 май 1860 г. — Сѫщия день, когато Йоаникий умрѣлъ, градскитѣ първенци („старците“) писали веднага на патриаршията въ Цариградъ да имъ изпрати за владика едного отъ тримата — Иларионъ Макариополски, Авксентий Велешки или архимандритъ Антимъ, учитель въ богословското училище на о. Халки, по-късно пръвъ български екзархъ. Понеже тѣ отговаряли на изискванията, които възраждащитѣ се българи предявяли къмъ своя пастиръ: да бѫдѣлъ „уменъ, у́ченъ, цѣломудръ, добродѣтеленъ, да разумѣва нихенъ я́зикъ и тие да разумѣваетъ неговъ . . .“. — Накѫсо речено, да бѫдѣлъ „истински пастиръ споредъ евангелието и апостолскитѣ установления“. Патриаршията била обещала по-рано, следъ смъртьта на Йоникия да назначи за владика лице, указано отъ епархиотитѣ. Подведена отъ охридския цинцаринъ Кириакъ Ничота и отъ нѣколцина селяни, тя назначила за владика Мелетия. Като протосингелъ цѣли 10 години на Дионисия, предшественикъ на починалия Йоаникий, Мелетий билъ оставилъ у българитѣ много лоши спомени съ своитѣ безчинства, грабежи и развратъ особено върху селянитѣ. Отъ него „и хендецитѣ въ Рѣсенъ . . . смърдѣха“, — се изразявалъ за него единъ неговъ събратъ Антимосъ (Шапкаревъ. Материали, 21). Следъ два дена до патриаршията било изпратено второ прошение, подкрепено съ повече отъ 5000 подписа и общински печати. Въ това време въ Охридъ пристигналъ архимандритъ Софроний, изпратенъ отъ гръцката патриаршия въ Цариградъ. Той ималъ възмож-

ность самъ да чуе, що говорѣли хората за Мелетия и да види народното възбуждение срещу него. Истинската цель на това действие на патриаршията обаче била да изпита почвата, за да се разруши единството всрѣдъ българитѣ, да се създаде партия за владика — гръкъ. За да спаси своето „достолѣпие", патриаршията, следъ много забележки и внушения Мелетию, че не може да живѣе въ тази епархия, го изпратила съ уговорка, ако го не искатъ, да се върне. Последвали нови протести до патриаршията — на 20 януарий 1860 година, и четвърти — на 20 февруарий с. г., скрепенъ съ 12000 подписа. Нищо не помогнало. Напротивъ, цариградската патриаршия използувала случая съ Мелетия, за да спъне и забави засилването на българското учене и народното ни възраждане.

Въпрѣки народнитѣ протести и заплахи, на 1 априлъ 1860 год. Мелетий стигналъ въ епархията и отседналъ въ гр. Крушово. Страшно възбуждение настанало въ Охридъ. Тамъ били съ намѣрение да му затворятъ митрополитската черква Св. Климентъ, а отъ селата заплашвали охридскитѣ стареи (първенци), че, ако приберѣли Мелетия, селянитѣ щѣли да дойдатъ нѣкоя вечерь да запалятъ митрополията заедно съ владиката. На общо събрание въ митрополията отъ всички стареи отъ Охридъ, Струга и представители отъ околнитѣ села, на второ възкресение се решило да изпратятъ до Мелетия охридския старейшина (коджабашия), който да го предупреди да не смѣе да дойде въ Охридъ, за да не пострада. Заедно съ това събранието възложило на учителя Йоанъ Стрезовъ да напише „тука предъ всите едно протесто" противъ Мелетиевото изпращане. Протестътъ билъ подписанъ отъ 4000—5000 души. Но подведенъ отъ споменатия

цинцаринъ Ничота и отъ протосингела Антимосъ, който му пишелъ скришомъ, че работата щѣла да се нареди както по-рано, когато охридчани били раздѣлени на две партии, едната отъ които държала за владиката (гръцки), Мелетий решилъ да иде въ Охридъ. Придруженъ отъ десеть стражари и четири казака, се отправилъ за града. По заповѣдь на гражданитѣ никой отъ свещеницитѣ не излѣзълъ да го посрещне. Когато наближилъ града, мнозина младежи и деца, любопитни да го видятъ, излѣзли вънъ отъ крепостьта. Когато стигналъ до тѣхъ, всички се втурнали и тичали „како на мечка или на джáмало“ да го видятъ, безъ никой да свали шапка или да му стори друга честь. Когато минавалъ, мнозина нито се помръднали отъ мѣстото си. Отминалъ за митрополията. Било време за вечерня. Псалтоветѣ, като узнали че Мелетий иде въ митрополитската черква, избѣгали, и той останалъ самъ „како хутъ“ (бухалъ). Заедно съ турскитѣ стражари влѣзълъ въ черквата, а нѣкои отъ тѣхъ въвелъ въ самия олтаръ. Епитропътъ отъ стружката черква, който противъ волята на гражданитѣ отишълъ да посрещне Мелетия, както и настоятельтъ на черквата, задето не му я затворилъ, веднага били изгонени отъ народа и замѣстени съ други. Съ заплахи и насилия Мелетий се опиталъ да се наложи. Съ разрѣшение отъ стареитѣ свещеницитѣ отишли при него. Когато поржчалъ да имъ поднесатъ кафе, свещеницитѣ побѣгнали. По негова заповѣдь всички свещеници трѣбвало на Томиина недѣля да присѫтствуватъ въ митрополитската черква Св. Климентъ да отслужатъ едночерквие. Отишли само двама свещеници, а останалитѣ си служели въ своитѣ черкви. На службата присѫтствували турскитѣ суварии (стражари) и деца. Когато Ме-

летий почналъ да чете патриаршеското писмо за своето назначение, много отъ децата му викали: „Що гò читашъ, не те сàкаме!“ Махаленцитѣ отишли въ черквитѣ на двамата свещеници, които послушали владиката и отишли при него, сами си пѣели безъ попъ до литургията, а следъ това отишли въ други черкви, дето не билъ Мелетий. Като свършила литургията, махаленцитѣ повикали двамата свещеници и имъ рекли: „чунки (= понеже) не (= ни — Ив. Х.) остàйфте дèнеска бèзъ цьрква и си хòйдофте при Мелѐтия, òтсега вàмо той да ве хранитъ; отъ насъ немате ни пàра, ни прòскура, ни пйтаръ, (малка погача за черква— Ив. Х.), ни кòлакъ“. Махленцитѣ подписали сжщо задължително „да се крепаетъ и да държетъ вѣра“, че нѣма да стжпятъ въ черквитѣ на тѣзи свещеници. На портитѣ на митрополията постоянно седѣли 5—6 въоржжени сеймени, а когато ходѣлъ нѣкжде, Мелетий взималъ суварии и сеймени намѣсто попове. Понеже поповетѣ не му отивали, той пращалъ сеймснитѣ да ги викатъ. Така, единъ день измамнически ги събралъ въ митрополията, затворилъ портитѣ и съ сеймснитѣ надъ главата имъ ги принудилъ да му подпишатъ благодарствено писмо, което по-рано билъ приготвилъ. Само двама се измъкнали незабѣлязано, а други двама не отишли. На сутриньта подписалитѣ се отказали отъ подписитѣ си, като разкрили и разгласили, че имъ били взети съ измама и насила. Разбира се, никой не споменувалъ името му въ цьрква.

Мелетий много добре виждалъ и знаелъ кой вдъхновява борбата срещу него. Той заплашвалъ Миладинова да стои на страна, да се оттегли отъ борбата. Всичко това, разбира се, било безъ резултатъ.

Възмутени отъ държането на гръцката патриаршия въ Цариградъ, по-късно — на 4 априлъ 1861 г., епархиотитѣ отправили общъ протестъ до нея, въ който, следъ като изтъквали, че тя не се вслушва въ тѣхнитѣ молби и искания, че не устоява на своитѣ обещания, заявявали, че вече не я признаватъ за своя духовна майка. Въ сѫщото време отправили искане къмъ турското правителство да възстанови старитѣ имъ черковни правдини, дарени имъ още отъ Юстиниана и зачитани отъ толкова султани до преди 100 години (до 1767 год).

Обиколка изъ Македония

Въ разгара на тази борба Българската община въ Цариградъ възложила на Миладинова да обиколи Македония, за да събира помощи за изграждане „общенародната тая въ Цариградъ Българска църква", на която основитѣ били положени на 25 априлъ 1859 год. Това е желѣзната църква Св. Стефанъ. Той съ радость приелъ „писмо отъ страна на церковни-те надзиратели" заедно съ нужното пълномощно и позволително отъ патриаршията въ Цариградъ. Последната неохотно и съ мѫка се съгласила да даде на Миладинова пълномощното и позволителното. Той получилъ сѫщо нужднитѣ документи (20 писма патриаршески и 20 писма ефорски църковни и тѣхни преводи) до владицитѣ и общинитѣ на 20 епархии. Сѫщо така получилъ и 18 плана на църквата. При обиколката си билъ придружаванъ отъ брата си Наума. На Миладинова се удавалъ твърде сгоденъ случай да се движи между народа, да изучи неговото положение и настроения, да му разкрие своитѣ мисли и схващания за народната борба, да агитира. Той разказвалъ за успѣхитѣ на цариградскитѣ българи въ борбата

имъ съ гръцката патриаршия, че на Великдень сжщата 1860 г. тѣ изхвърлили името на патриарха въ литургията. Разкривалъ имъ сжщо успѣхитѣ на българитѣ отъ другитѣ краища на нашата земя въ областьта на народната просвѣта, проповѣдвалъ на своитѣ слушатели да се влѣятъ въ редицитѣ на борцитѣ за народно училище и църква. Сжщо така разкривалъ на своитѣ слушатели напредъка на другитѣ славянски народи, помощьта отъ Русия. Не закъснѣли отъ нѣкои села да постжпятъ протести и искания за свои училища и църкви. Мелетий и висшитѣ гръцки духовници дебнѣли своя противникъ: устроявали му на всѣка стжпка различни примки и засади. Отъ тѣхъ Миладиновъ се отървавалъ само съ голѣмо предпазване и бѣгство. Така, като билъ въ Дебъръ, не могли да го намѣрятъ, когато го потърсили. Въ Воденъ пъкъ нощя избѣгалъ съ помощьта на Гьорги Динката, многозаслужилъ деецъ въ онѣзи мѣста, който му далъ своя конь (Шапкаревъ. Материали, стр. 25).

Въ началото на октомврий Миладиновъ се завърналъ въ Струга, следъ като споходилъ Дебъръ, Кичево и донесълъ нѣколко чувала съ стари книги, старини и нѣколко ржкописи. Подиръ това той обиколилъ Воденъ, Струмица и къмъ края на октомврий 1860 г. завършилъ обиколката си и се прибралъ въ Струга. Тука Дим. Миладиновъ още по-буйно започналъ да проповѣдва и да убеждава по домоветѣ и частно у гражданитѣ въ Струга и Охридъ, както и селянитѣ отъ околностьта, да искатъ да учатъ въ училището и служба въ черквитѣ на свой езикъ, да се откажатъ отъ гръцката патриаршия.

Арестуване

Въ това време Мелетий плетѣлъ своитѣ интриги, ковѣлъ своитѣ клевети. Той е представялъ предъ турцитѣ Ми-

ладинова като опасенъ за спокойствието на страната пъкъ и на самата турска власть, който работѣлъ съ руси противъ държавата. Миладиновъ и неговитѣ приятели знаели за действията на Мелетия и неговитѣ нѣколцина привърженици начело съ гъркоманитѣ Стефания Владиковъ и Тасе Зарчевъ отъ Охридъ. Приятелитѣ препоржчвали на народния работникъ да се отдалечи временно отъ Струга, но той отказалъ: не можелъ да изостави народа въ разгара на борбата. Нѣщо повече. Бранейки населението отъ клеветитѣ на Мелетия, нѣколко дни преди да бѫде арестуванъ въ Струга, Дим. Миладиновъ се скаралъ здравата съ Мелетиевия протосингелъ Антимосъ, като го наругалъ заедно съ неговия патронъ Мелетия. Последниятъ отъ своя страна презъ лѣтото на 1860 г. далъ богато угощенне на битолския валия Абдулъ Керимъ паша, по-късно победитель надъ сърбитѣ въ сръбскотурската война отъ 1876 г. Най-после интригата, клеветата и подкупътъ успѣли. На 16 февруарий 1861 г. едно отдѣление стражари подъ началството на Абединъ бегъ, албанецъ, по заповѣдь на валията въ Битоля, рано въ зори обсадило дома на Миладинова въ Струга и най-старателно го претърсило. Самъ Миладиновъ билъ арестуванъ и откаранъ въ конака. Задигнати били и нѣколко чувала съ книги, писма, ржкописи.

Въ затворъ — въ Охридъ

Заедно съ него били арестувани и на другия день вързани отведени въ Охридъ първенцитѣ Гьорги С. Чакаровъ и учителтъ Ив. Евровъ, може би колкото да се замаскира арестуването на Миладинова, както и да имъ се отнеме възможностьта да заработятъ за неговото спасяване. Тукъ тѣ били освободени. Въ Охридъ на Миладинова скърпили обвинение

като на „царски душманинъ“. Такъвъ надписъ по-късно турцитѣ поставяли на гърдитѣ на обесванитѣ бунтовници и революционери, като Вас. Левски въ София (1873 г.), Алексо Турунджовъ въ Битоля (1904 г.), Славе Мерджановъ въ Одринъ (1901 г.) и други. Страхъ и трепетъ обханалъ всички. Окованъ въ вериги на конь, придружаванъ отъ нѣколко стражари, Дим. Миладиновъ билъ препратенъ въ Битоля, за да бѫдѣлъ отдалеченъ отъ своитѣ влиятелни приятели. Защото тѣ се поокопитили отъ първото си смущение и започнали да действуватъ за освобождението на своя приятель и народенъ будитель. Както разказва неговиятъ зеть Кузманъ Шапкаревъ, Миладиновъ билъ много бодъръ, защото билъ убеденъ въ своята невиновность и защото билъ изпълненъ съ висока и ясна идея за смисъла и цената на човѣшкия животъ. Туй личи отъ мислитѣ, що е изразилъ къмъ дваминатa свои изпращачи, когато го отвеждали въ Битоля. На раздѣла той имъ е говорилъ думи съ смисълъ, който стои на чело на нашето изложение за Димитра Миладиновъ. Тѣзи думи като скѫпъ заветъ се носѣха отъ уста на уста отъ неговитѣ сратници, връстници и съвременници, които ги предаваха на поколѣнията въ мѣстата, дето протекоха последнитѣ дни на неговата дейность.

Въ тъмницата въ Битоля

Мелетий не изпущалъ изъ очи своята жертва. Въ Битоля за нея бдѣлъ и битолскиятъ фанариотъ — владиката Венедиктъ, заклетъ врагъ на българското народно възраждане и старъ познатъ на Миладинова още отъ последното негово учителствуване въ Прилепъ презъ 1856—1857 г. Къмъ Миладинова се носѣли като къмъ вулгаренъ престѫпникъ (ка-

тилъ). Въ Битоля го хвърлили въ затвора за такива престѫпници. Поставенъ билъ после и въ долапъ (килия), дълъгъ $1^1/_2$ метъръ и толкова широкъ, подъ който течела вода. Кога било день и кога нощь, затворникътъ не знаелъ. Миладинова изследвалъ криминалниятъ сѫдъ. На една комисия, въ която влизали самиятъ гръцки владика Венедиктъ, единъ турчинъ и единъ гръкъ, било възложено да провѣри книжа, писма, книги — изобщо всичко, що било задигнато отъ дома на Миладинова при обиска въ Струга.

Отъ друга страна агентитѣ на католическата пропаганда сѫ гледали да използуватъ тежкото положение: тѣ обещавали на Миладинова подкрепа, помощь и освобождение дори, само да станѣлъ тѣхенъ привърженикъ. Но той мѫжествено и гордо отхвърлялъ тѣхнитѣ предложения. Защото, както свидетелствува учителтъ Вас. Манчевъ отъ Свищовъ, съзатворникъ на Димитра въ Битоля, Миладиновъ „бѣше решенъ вече да претърпи всичко“ (Ник. Табаковъ. Вести за биографията на братя Миладинови“ — сп. Учил. прегледъ 1931 год., кн. 5, стр. 762). Мѫжествено понасялъ мѫкитѣ и гнета затворникътъ. Духътъ му билъ бодъръ, непреклоненъ. Едно само смущавало духа му: не знаелъ нищо за брата си Константина, следъ като той напустналъ Русия. И въ тежкото положение, въ което се намиралъ, Дим. Миладиновъ молѣлъ приятели да го осведомяватъ и за брата му.

Митра, съпругата на Димитра, негови роднини (тъстъ му — стружкиятъ заможникъ Наумъ Матовъ, Кузманъ Шапкаревъ), родолюбиви българи, сратници и приятели, начело съ заможнитѣ и влиятелни търговци въ Битоля братя Робеви, единиятъ отъ които билъ съученикъ на Димитра въ Янина, дейно работѣли за неговото освобождение.

Стружанитѣ Гьорги Чѣкаровъ (заслужилъ на българщината мѫжъ) и Ив. Евровъ (другарь на Миладинова въ Струга) оставили на разположение въ Битоля 150 лири, като се задължили и за други 90 лири, за да се постигнѣла цельта — да бѫдѣлъ освободенъ тежко наклеветениятъ народенъ деецъ. — Може би българитѣ въ Цариградъ да сѫ били уведомени за тѣзи усилия. Всички полагани усилия вече като че били на пѫть да се увѣнчаятъ съ успѣхъ. Влиятелни лица — председательтъ на сѫда Ахмедъ ефенди и валията Абдулъ Керимъ паша, като че ли се били убедили въ невиновностьта на Миладинова. Освободени съзатворници-арнаути въ България, минавайки презъ Струга, съобщили радостната весть, че за Великдень Миладиновъ щѣлъ да си дойде въ Струга. Но Мелетий и Венедиктъ дебнѣли най-зорко всички усилия и ги осуетявали. Интриги, клевети и главно подкупи, подкрепени и отъ постѫпки на гръцката патриаршия въ Цариградъ, били пуснати въ ходъ. Така, католическиятъ мисионеръ въ Цариградъ отецъ Фавериалъ, който покъсно лично се свързалъ въ Цариградъ съ Константина и действувалъ съ него, въ единъ свой рапортъ отъ 1864 г. пише, че битолскиятъ гръцки владика Венедиктъ пръсналъ 600,000 пиастра (къмъ 140,000 златни лева) за подкупи на членоветѣ на сѫда и на други лица (Табаковъ, 750—751). Тѣзи действия докарали, щото освобождението на Миладинова да бѫде отложежено за 2—3 седмици. Презъ това време Мелетий си послужилъ съ следната долна измама и фалшификация. Подкрепенъ отъ нѣколцина гъркомани въ Охридъ и Струга, той приготвилъ ужъ отъ името на населението една молба (махзаръ) до валията въ Битоля да бѫдѣлъ назначенъ за главатарь на пѫдаритѣ (кърбюлюкба-

шия) нѣкой си дебранинъ Сали Демиръ, честенъ и способенъ пазачъ. Тази молба била изпратена до селищата въ околията, за да бѫдѣла подписана отъ първенци и кметове и подпечатана съ общинскитѣ печати. Когато туй било сторено, Мелетий отрѣзалъ частьта съ подписитѣ и печатитѣ и я прилепилъ къмъ листъ (Притурка, стр. 10, забележката), въ който Миладиновъ билъ представянъ като руски агентъ, който учелъ селянитѣ да възстанатъ и да се съединятъ съ Русия, и като така се явявалъ крайно опасенъ за държавата на султана. Поради това населението молѣло правителството да му посочело мѣсто, дето да се изселѣло и да заживѣело мирно и несмущавано, или пъкъ да го отървѣло отъ този дързъкъ размирникъ. Мѣстото, дето станало прилепването, било покрито съ печати и подписи отъ вѣрни на Мелетия хора въ Охридъ и въ нѣкои села. Така приготвениятъ измамнически махзаръ билъ препратенъ най-бързо на патриаршията въ Цариградъ, а тя още по-бързо го предала на правителството.

Тогава то веднага наредило Миладиновъ да бѫде препратенъ въ столицата. Въ началото на юний неговиятъ приятель и сѫратникъ Константинъ (Кирякъ) Динковъ Държиловецъ отъ Воденско, видѣлъ въ Солунъ да прекарватъ Миладинова подъ военна стража вързанъ въ Цариградъ. Тукъ билъ затворенъ въ подземната тъмница на голѣмото заптие (министерството на полицията).

Македония не е Гърция. Гърци не говорятъ по български!

Изявление отъ Константина Миладиновъ въ съборната черква Св. София въ Киевъ.

*

Во оглас-отъ ми Македонія назвахъ западна Болгарія (какъ и требитъ да сѣ викатъ), защо во Бечъ Гжрци-те сѣ разпоряжаватъ сосъ насъ како со овци. Тіе Македонія сакаетъ гжрцка земя... Неужели уще Болгари-те ке бидѣтъ овци, а неколку гжрци да ни бидѣтъ овчари! Поминаха тіе времина, а Гжрци-те ке си останатъ само со сладки-отъ имъ сонъ...

Писмо отъ Загребъ отъ 12 февр. 1861 г. до Раковски.

*

Македония трѣбва да бжде за насъ по-известна и на нея да обърнемъ по-голѣмо внимание.

Изъ писмо (на гръцки) отъ 8 окт. 1858 г. отъ Москва.

*

Радите! колку повике радите, толку повике честите народность-та ни, толку повисоки услуги правите на жертвеник-отъ одъ отечество-то ни, и толко повике привлеквите народна-та любовъ, коя денеска іе най-блага-та награда на благородни-те души.

До Раковски — въ писмото отъ 12 февр. 1861 г.

II

КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВЪ

ЖИВОТЪ — ДЕЙНОСТЬ — ДѢЛО

Константинъ Миладиновъ

Ранни години. Въ Янина и с. Търново

Роденъ е къмъ 1830 г. наскоро подиръ смъртьта на бащаси. Следъ като братъ му се завърналъ отъ Янина, Константинъ е станалъ неговъ ученикъ и го следвалъ въ неговото учителствуване въ Струга, Охридъ, Кукушъ. Отъ Струга Димитъръ го изпратилъ на свои разноски — дългове да учи въ гимназията въ Янина. Тукъ изучилъ френски езикъ, на който говорѣлъ доста добре. Като завършилъ къмъ 1847 г., станалъ учитель въ цинцарското с. Търново, близко до сжщо куцовлашкото с. Магарево (и дветѣ край Битоля), въ което учителствувалъ братъ му Димитъръ. Така Конст. помогналъ на брата си да се поразплати. Но жаждата да учи била твърде силна у него. Тогава Димитъръ успѣлъ да склони магаровчани да издържатъ Константина да учи въ Атина, като двамата се задължавали да имъ се наплатятъ съ учителствуване въ селото имъ.

Въ Атина

И наистина, на 14 октомврий 1849 г. Конст. Миладиновъ постжпилъ въ философския факултетъ на атинския университетъ. Записанъ билъ подъ пореденъ № 935 въ общата метрична книга на университета. Като чужденецъ, преди да бжде записанъ, е държалъ приеменъ изпитъ предъ комисия, опредѣлена отъ академическия съветъ. Пакъ като чужденецъ, представенъ е билъ въ университета и препоржчанъ отъ Георгиосъ Пападопулосъ. Записанъ билъ подъ името Константиносъ Миладинидисъ отъ Охридъ. Три години Конст. Миладиновъ след-

валъ елинска филология. Тука той се увлѣкълъ отъ едно съчинение на известния гръцки ученъ филологъ Константиносъ Икономосъ за родството на гръцки езикъ съ руски.

При Партения Зографски — въ Света гора

Презъ лѣтото на 1852 год., преди да се завърне въ родния си градъ, Константинъ заминалъ за българския Зографски манастиръ въ Света гора, за да се срещне съ иеромонаха хаджи Партений Зографски. Той билъ родомъ отъ Галичникъ (до гр. Дебъръ въ Македония) и ученикъ, а по-късно сратникъ на Димитра Миладиновъ. Покалугерилъ се, и братството на българския манастиръ Зографъ го изпратило въ Русия. Следъ като презъ 1849—1850 г. завършилъ въ Москва духовната академия като възпитаникъ на руския царски дворъ, гдето се числѣлъ като духовенъ възпитатель на царскитѣ деца, на 23 май 1851 г. открилъ богословско училище при българския Зографски манастиръ въ Света гора. Въ това училище Партений преподавалъ безплатно на 10 калугери-българчета свещена история, катехизисъ, граматика, география и аритметика. Димитъръ Миладиновъ изпратилъ брата си при Партения, за да се понаучи при него на славянски, както и Партений да „склони" Константина „да продължи да учи словѣнската филология въ Русия" (Притурка, 19). Въ това училище Константинъ преминалъ само черковнославянска граматика. Хаджи Партениевото училище не било по волята на цариградската патриаршия и на гръцкитѣ калугери въ Света гора. Тѣ сторили всичко да бжде то затворено. Това и станало презъ юний 1852 г. Тогава Конст. Миладиновъ се завърналъ въ Струга. Отъ Партения той получилъ обещание да го изпрати следъ 3 го-

дини въ нѣкой руски университетъ. Благодарение на всичко това, както свидетелствува Райко Жинзифовъ, най-ранниятъ животописецъ на двамата братя, тѣхенъ близъкъ другарь и сратникъ, Конст. Миладиновъ се завърналъ отъ Атина не съ „мисли и действия на яростенъ елинистъ“ (День № 48, стр. 9). Отъ Света гора Константинъ донесълъ и предалъ въ Струга две български книги: псалтиръ и едно българско евангелие, тъй като още тогава въ градеца евангелието презъ недѣля се четѣло на български отъ единъ свещеникъ, който знаелъ славянски.

Въ с. Магарево—край Битоля

Наскоро Константинъ замѣстилъ брата си Димитра като учитель въ с. Магарево, за да му помогнѣлъ да изплати дълговетѣ съ лихва, които билъ направилъ за негового следване въ Атина, а самъ Димитъръ Миладиновъ миналъ въ главното училище въ Битоля (1852—1853 г).

Въ Русия

Загатвания на нѣкои гръцки учени за българитѣ, старитѣ книги и паметници, старинитѣ изъ манастири и черкви по Македония, сношенията (и чрезъ Димитра) съ будни и дейни българи (напр. съ Партения Зографски) и, най-главно, пѫтуването на Дим. Миладиновъ изъ славянскитѣ страни презъ 1855—1856 г. — всичко това възбудило у Константина желанието и необходимостьта да проучи настоящето и миналото на славянскитѣ народи. Когато братъ му се завърналъ отъ пѫтуването си, не закъснѣлъ да изпълни и обещанието, което билъ далъ на търговеца-русинъ отъ Одеса на парахода за Бѣлградъ да изпрати Константина въ Русия (срв. тукъ стр. 34).

Въ Одеса

И наистина, презъ зимата на 1856 г. Конст. Миладиновъ стигналъ въ Одеса, облѣченъ бедно, не по зимно, слабъ, бледенъ, съ тѫженъ изразъ на лицето. Одескиятъ архиепископъ Инокентий, сѫщо съ заслуги къмъ нашето народно възраждане, го приелъ ласкаво. Когато въ Киевъ Миладиновъ посетилъ съборната църква Св. София, клисарьтъ ѝ, като узналъ, че е отъ Македония, заявилъ: „Отъ Македония? Значи той е гръкъ". На това Конст. Миладиновъ „запалено" отвърналъ: „Македония не е Гърция. Гърци не говорятъ български" (Рачински за братята, стр. 114).

Българско настоятелство въ Одеса

На 1853 год. въ Одеса било образувано отъ тамошнитѣ българи дружество, известно въ историята на нашето народно възраждане подъ името Одеско българско настоятелство. То се грижело да урежда подпомагането, издръжката и следването на българчета изъ поробената тогава България въ руски гимназии, семинарии, академии, университети, както и да подпомага училища, черкви, читалища на българитѣ въ самата Турция, печатни издания и др. т. На 13 ноември 1856 год. въ това настоятелство постѫпило следното заявление:

„На Одеското Бугарско настоятелство

отъ Константинъ Миладиновъ

отъ Охридъ.

Прошение

Знаено е на ваше родолюбско настоятелство, оти свекой родъ саде со свойотъ языкъ можитъ поборго да се просветитъ, и да се честитъ (=да

се почита, тачи) отъ другитѣ родове Знайте уще колко нашата старна изгуби свойотъ языкъ, и колку ке останитъ назодъ отъ горна Бугарія на ученіе-то, ако не заватитъ да се учитъ на Бугарскіотъ языкъ, гледаещемъ я тоа не можевъ да дотарпа, и бидвеещемъ учителъ на гарпскіотъ языкъ, остайвъ се що можевъ со Гарцкіотъ языкъ да стеча (= придобия, да спечеля), и дотарчавъ вамо да се изуча Славянска-та филологіа, за да можа после да се врата (= върна) назотъ, и да раздаямъ нашіотъ языкъ на таткойната (= татковината) моя. За тоа (= това) ви се милно моля да ме приберите подъ вашето крило, и да ми поможите (=помогнете) со двесте рубли стребро на година, за да изуча Рускіотъ и Славянскіотъ языкъ на Москва и после, како рековъ горе, да се врата на наше мѣсто учителъ на Бугарскіотъ языкъ, али да одамъ (=ида) каде вие ке ми намерите некое мѣсто угодно.

Константинъ Миладиновъ".

(Обясненията въ скобитѣ сж мои — Ив. Х.).

Молбата му била удовлетворена. Миладиновъ далъ „подписка" отъ 18 ноемврий с. г., съ която повторно поелъ задълженията въ молбата си, за да принесе „възможна полза на народъ-тъ". Сжщо така се задължавалъ да върне на настоятелството похарченитѣ за него пари съ 6% лихва, смѣтано отъ горната дата, ако не устоелъ на горнитѣ поети задължения (проф. д-ръ Ив. А. Георговъ. Документи отъ времето на нашето възраждане — Периодическо списание на Бълг. книжовно дружество, кн. LXIII (1902 г.), свезка 7—8, стр. 574—575).

Въ Москва

Миладиновъ билъ изпратенъ да учи въ университета въ Москва и предоставенъ тамъ на грижитѣ на Ивана Ни-

колаевичъ Денкоглу, отъ с. Балша, Софийско, благодетель и радетель за нашата народна просвѣта и възраждане; на Сава Филаретовъ, стипендиантъ на Денкоглу и заслужилъ деецъ по българското народно възраждане, и на споменатия Александъръ Рачински, който се мѣсѣлъ дейно въ нашитѣ народни борби и който се съгласилъ да отведе Миладинова въ Москва. — Преди да постжпи въ университета, Миладиновъ прекаралъ, съ прескачания до Москва, до августъ 1857 г. въ с. Минино (Смоленска губерния) въ имението на Рачински. Тукъ той се подготвилъ за приемния изпитъ въ университета. Успѣхитѣ му по руски езикъ били „изумителни". Твърде скоро той пишелъ съвсемъ правилно по руски; само въ говоренето му гръцкиятъ синтаксисъ билъ оставилъ следи. Тукъ сжщо се заелъ да чете старитѣ български писатели, историята на българитѣ всрѣдъ другитѣ славяни, залѣгалъ за пѣснитѣ на своя бждещъ сборникъ, които донесълъ съ себе си отъ родината (Рачински за братята, стр. 115).

Въ помощь на брата си въ Кукушъ

Наскоро следъ като Конст. Миладиновъ постжпилъ въ Московския университетъ (есеньта на 1857 год.), братъ му Димитъръ почналъ своето второ учителствуване въ Кукушъ. Въ връзка съ работата му за въвеждането на родния езикъ въ училищата и църквитѣ и противопоставянето на поянинския (дойранския) гръцки владика Мелетий, възникнала гореща борба. Западнитѣ европейски сили Франция и Австроунгария гледали да използуватъ тази борба за свои цели: да засилятъ своето влияние, да ослабятъ и унищожатъ влиянието на Русия на Балканитѣ и между българитѣ. За тази цель тѣ закриляли деятелитѣ на католическата църква, които се вмъкнали между нашия народъ. Тѣ възприели неговитѣ ис-

кания за свое училище и своя църква, съ свой езикъ и служители—синове изъ неговата срѣда. Отъ българитѣ се искало само да признаятъ за свой върховенъ духовенъ глава римския папа. Най-силенъ е билъ пристжпътъ на католишкитѣ дейтели въ мѣстата, дето по туй време действувалъ Дим. Миладиновъ. Отъ своя страна въ Русия, която била победена въ Кримската война (1853—1856 г.), се заели нѣкакъ неофициално да поддържатъ, закрепятъ и разширятъ нейното влияние на Балканитѣ и всрѣдъ нашия народъ. Наскоро — на 26 януарий 1858 год. — започналъ въ Москва своето официално сжществувание така нареченията Московски благотворителенъ комитетъ съ изключителна цель да събира помощи въ полза на черквитѣ и училищата у южнитѣ православни славяни. Чрезъ благотворителность — подпомагане на черкви, манастири, училища, списания у насъ, чрезъ подпомагане и издържане на българчета въ Русия, той се стремѣлъ да поддържа и закрепва у нашия народъ вѣрата въ нея, да шири всрѣдъ него нейното влияние. Така, за своето основаване (въ времето на Димитра Миладиновъ — 1858 г.) българското училище въ Кукушъ получило помощь около 3,000 рубли сребърни. Въ връзка съ тази поощрявана дейность стои и дарението — златотъкана плащаница, което софиянецътъ-благодетель Иванъ Николаевичъ Денкоглу презъ 1859 год. направилъ на манастира Св. Наумъ, на южния край на Охридското езеро. Въ управата на този комитетъ, въ която влизали мнозина видни и влиятелни руси, влизалъ и Рачински. По него време, за да помогне на брата си Димитра въ Кукушъ срещу надигащето се течение за уния, Константинъ Миладиновъ превелъ отъ руски книжката „Православны цьрковны братства во юго-запад-

нѫ-тѫ Руссіѫ", Москва, 1858 г. Съ нейното превеждане се бързало, за да можели Рачински и Южаковъ, които наскоро заминавали за българскитѣ земи, да я пръснатъ. Тя била отпечатана въ 10,000 бройки и пръсната най-вече въ онѣзи краища, които били заплашени отъ католическитѣ мисионери. Била пръсната тя и въ Кукушъ и въ по-близки и по-далечни мѣста. Благосклонно посрещналъ този преводъ и Раковски, най-голѣмиятъ и върлъ противникъ на унията. Ободренъ отъ него, Конст. Миладиновъ обещавалъ да извърши и други „преводы" (Конст. Миладиновъ и Раковски, стр. 72).

Връзки и занимания

Въ Москва Конст. Миладиновъ се опозналъ съ голѣми люде на науката и на общественополитическата и философска мисъль въ Русия, като Конст. и Ив. С. Аксакови, Ю. Ф. Самаринъ, съ българина Денкоглу, после съ А. С. Хомяковъ, А. А. Майковъ, П И. Бартеневъ и др. Слушалъ той лекциитѣ на такива видни учени като професоритѣ-слависти Буслаевъ, Бодянски, М. П. Погодинъ, Н. Тихонравовъ, Соловьевъ. Почти всички изброени лица личатъ начело на основателитѣ на споменатия Московски благотворителенъ комитетъ. Тѣ сѫ едни отъ най-виднитѣ представители на едно мощно течение съ руската общественополитическа мисъль— на славянофилството. Негови отражения у насъ сѫ се проявили въ вѣрата въ Русия и въ убеждението и съзнанието за духовно единство на всички славяни. — Сѫщо така се свързалъ въ трайна и вѣрна дружба съ редъ българи, като Райко Жинзифовъ, Любенъ Каравеловъ, Нешо Бончевъ, Сава Филаретовъ, Конст. Геровъ, Василъ Поповичъ, Хр. Даскаловъ, Гьорги Теохаровъ, Василъ Чолаковъ и др., заслужили по-късно кой повече

кой по-малко за възраждането на нашия народъ. Всички тѣ образували младата дружина на българскитѣ студенти въ Москва. Тя си поставила за цель да освѣтлява руското общество по българскитѣ народни искания, да му разкрива произволитѣ, неправдитѣ, насилията и денационализаторскитѣ цели на гръцката патриаршия въ Цариградъ. И съ подкрепата на Московския благотворителенъ комитетъ така сдруженитѣ български студенти започнали да издаватъ списанието Братски трудъ (излѣзли 4 книжки 1860—1862 год.). Въ него Миладиновъ е обнародвалъ материали отъ своя сборникъ и следнитѣ стихотворения: „Сираче", „На сънцето" — въ кн. I, „Егюптинъ делиа", както и една статия за „Охридска архиепископиа" (кн. II). Заедно съ това въ Москва вървѣли и усиленитѣ занимания на Конст. Миладиновъ въ университета и напрегнатата му работа въ Синодалната библиотека.

Грижи за сборника

Най-голѣми грижи създавало на Миладинова и поглъщало усилията му безценното народно съкровище, което донесълъ съ себе си отъ Македония — неговиятъ и на брата му Димитра сборникъ отъ народни пѣсни. Нѣкои отъ тѣхъ Рачински прочелъ въ Археологическото дружество въ Москва. Съ своето съдържание и постройка нѣкои македонски пѣсни предизвикали възхищение. Но общо рускитѣ учени посрещнали хладно този още неиздаденъ сборникъ. Само Петъръ Безсоновъ, самъ съставитель и издатель на сборникъ отъ български пѣсни (Москва, 1855 г.), и Иванъ Бѣляевъ се отнесли съ внимание и участие къмъ труда на двамата братя. Всичко това огорчавало и дразнѣло Миладинова. Напусто се надѣвалъ той и очаквалъ да намѣри срѣдства да издаде сбор-

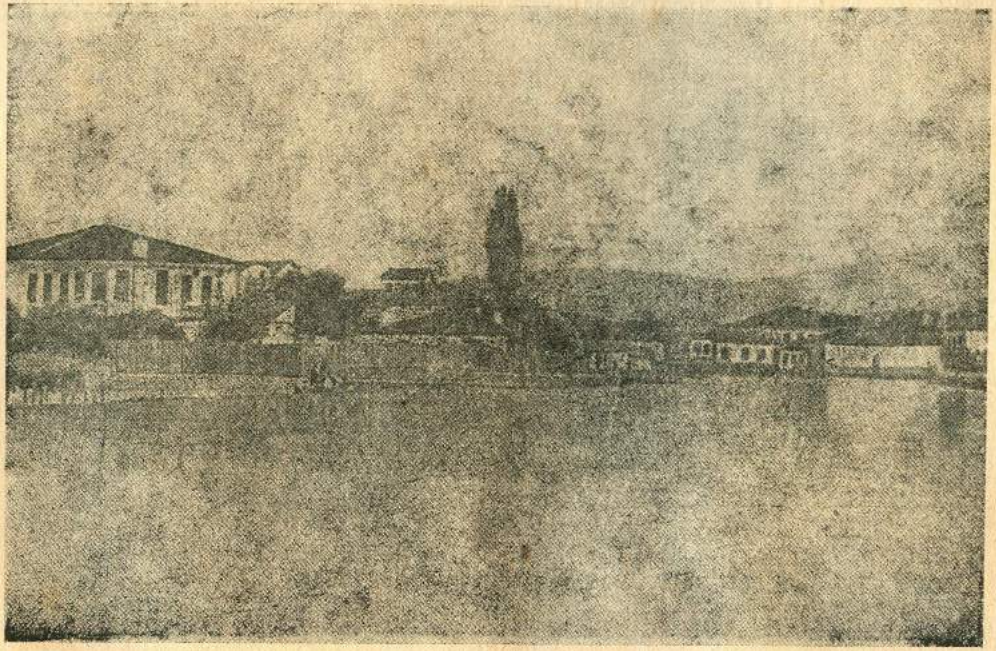

Струга край Дримъ — българската страна

ника си въ Москва. Като прибавимъ и сиромашията — всичко подкосвало и безъ това крѣхкото здраве на Константина Миладиновъ. Зимата на 1859/60 год. той пролежалъ въ Екатеринската болница въ Москва. Презъ пролѣтьта на 1860 г. се готвѣлъ — по препоржка на лѣкаритѣ — да замине на югъ — въ Родината си, гдето тъй страстно го викалъ братъ му. „Дойди си, мили мой братко", пишелъ му той, „по-скоро, отъ нищо се не бой, не се смущавай; остави всѣка своя лична работа; азъ вече ти приготвихъ учителско мѣсто въ Охридъ... Дойди си направо въ Родината, за да ти се радватъ моитѣ деца, нашитѣ роднини и другари. Чудната наша пролѣть, благовоннитѣ цвѣтя, зеленитѣ треви на нашитѣ планини, моитѣ прегръдки и на сродницитѣ ни, всичко това е земенъ рай" (Жинзифовъ, День № 48, стр. 10).

Среща съ Щросмайера

Конст. Миладиновъ положилъ още усилия да намѣри въ Русия издатель на сборника си, но не успѣлъ. Отъ вестницитѣ той узналъ, че въ Виена се намиралъ дяковскиятъ хърватски епископъ Щросмайеръ. Той билъ отишълъ въ Виена на заседанията на усиления държавенъ съветъ. Въ него той се проявилъ като горещъ защитникъ на славянитѣ въ австрийската монархия, както и като човѣкъ, който дейно подкрепялъ тѣхнитѣ културни починии, учреждения, борби. Миладиновъ писалъ на Щросмайера и го молилъ да подпомогне издаването на сборника. Получилъ отговоръ, Миладиновъ потеглилъ за Виена, за да се срещне съ Щросмайера. И наистина, презъ юний 1860 год. въ Виена Миладиновъ лично му изказалъ своята молба. Запозналь се преди това съ уніятското движение всрѣдъ българитѣ, както и съ тѣх-

нитѣ стремежи въ черковната борба, Щросмайеръ не изпустналъ сгодния случай, що му се представялъ, за да се намѣси по-дейно въ нашата народностна борба и да упражни своето влияние. И наистина, той подкрепялъ българската униятска община въ Цариградъ съ книги, подпомагалъ българчета да следватъ въ католишката семинария въ Дяково и др. т. Щросмайеръ смѣталъ, че отъ съединението на двѣтѣ черкви—източната (православната) и западната (католическата), щѣло да се постигне по-скоро обединението на самитѣ славяни, а въ това той виждалъ и по-добро бждеще за тѣхъ. Поради туй въ българската уния той виждалъ спасение на българитѣ отъ гръцки гнетъ, интриги и преследвания, закрила отъ турски неправди и насилия, както и ускоряване на българското освобождение. Заедно съ всичко това се подпомагало сближението и свързването на българи и хървати. Отъ всичко това могло да последва по-лесно и скорошно осжществяване на Щросмайеровия идеалъ: културно обединение на южнитѣ славяни.

Условия за издаване на сборника

Сжщо така Щросмайеръ се съгласилъ да издаде сборника, но съ условие Константинъ да го препише (трансскрибира) съ български (кирилски) букви, тъй като материалитѣ били представени на владиката написани съ гръцки букви. Още като му поднесълъ въ Виена сборника си, Щросмайеръ заявилъ на Константина: „Слушай, Миладиновъ, ако смѣташъ да ти помогна да издадешъ пѣснитѣ си, трѣбва (moraš) за винаги да се отречешъ отъ чуждитѣ гръцки букви. На васъ, българитѣ, гърцитѣ сж сторили много беди и неволи, затова откажи се отъ тѣхната азбука". Вникналъ въ дълбокия народностенъ смисълъ на

Spomenik g. bar. Miletića
Tvoji Juraj Strossmayer
Vladika.

Щросмайеровитѣ думи, Константинъ отвърналъ съ „грѣйнало“ лице: „Блажени устата, които изрекоха това желание, никой не е повече готовъ отъ мене да го изпълни“ (Юриничъ. Щросмайеръ, стр. 66). И тутакси се заелъ съ тази работа.

Въ Дяково и Загребъ

Въ Виена Миладиновъ може да е дочакалъ Щросмайеръ да завърши работата, за която билъ дошълъ, и заедно съ него ще е отпжтувалъ за Дяково, седалището на епископа. Тука Константинъ отседналъ въ една стая на духовната семинария. Хранѣлъ се при Щросмайера и усилено работѣлъ върху сборника, като го преписвалъ съ български (кирилски) букви. Тука той разговарялъ съ него върху българскитѣ работи и нищо чудно, ако неусѣтно е наклонвалъ къмъ неговитѣ схващания и разбирания на тѣзи работи, както и ако се проникналъ отъ решението, което имъ е давалъ хърватскиятъ владика. Защото последниятъ е билъ вече изработенъ висококултуренъ и просвѣтенъ народенъ хърватски деецъ и политикъ, както и блестящъ католически политикъ.

Презъ първата половина на януарий 1861 г. Конст. Миладиновъ придружилъ Щросмайера въ Загребъ, който заминалъ за последния градъ, за да участвува въ банската конференция. Тукъ пѣснитѣ били дадени за печатъ въ печатницата на А. Якичъ. Той се задължилъ да напечати книгата до края на априлъ, защото Конст. Миладиновъ бързалъ да се върне въ Родината си. Въ сжщото време последниятъ привлѣкълъ и вплелъ въ разпространението на книгата и голѣмия български народенъ деецъ Гьорги Раковски, родоначалника на българскитѣ революционери. Въ бр. 7 отъ 20 февр. 1861 г. на неговия вестникъ „Дунавски лебедъ“ Конст. Миладиновъ обнародвалъ до-

ста интересенъ „Огласъ“ (известие). Въ него той правилно назовава Македония „западна-та Болгария“. Самиятъ Раковски въ една своя „забѣлѣшка“ препоржчва „тая многополезнж за народа ни книгж“ и се съгласява съ молбата на Миладинова да препрати поканитѣ за абонати („огласи“-тѣ) заедно съ своя вестникъ. Така тѣ проникнали и въ Македония, като стигнали чакъ въ Охридъ (до зетя на Димитра — учителя Кузманъ Шапкаревъ). Раковски сжщо така изказалъ готовность да препрати за напечатване въ сборника имената на предплатницитѣ (абонатитѣ). Последниятъ излѣзълъ едва презъ първата половина на юний 1861 г. подъ надсловъ **Бжлгарски народни пѣсни.**

Въ помощь на своя затворенъ братъ

Като привършилъ работата си съ сборника, въ началото на юлий 1861 г. К. Миладиновъ потеглилъ за Родината си. Отбилъ се въ Бѣлградъ, за да изпълни обещанието си да се срещне съ Раковски и да осжществи желанието си да се запознае („познакоми“) съ него. По това време последниятъ не е билъ въ Бѣлградъ. Но тукъ отъ негови сътрудници и свои приятели Константинъ узналъ подробности както за нещастието на своя братъ, тъй и за премѣстването му въ нѣкоя отъ тъмницитѣ на Цариградъ. Безъ много да се бави, Конст. потеглилъ направо за Цариградъ съ умисълъ да помогне на брата си и да го спаси. Тамъ стигналъ въ края на юлий или началото на августъ.

Въ тъмницата въ Цариградъ

Когато Дим. Миладиновъ билъ премѣстенъ въ Цариградъ, както въ Битоля и Охридъ, при него не допущали никого отъ приятелитѣ му. Възползувалъ се отъ

услугитѣ на мисионеритѣ-лазаристи, които били гледани съ довѣрие отъ турскитѣ власти, Константинъ, следъ голѣми усилия, ще се е видѣлъ съ брата си. Но тъкмо тѣзи негови усилия и действия сж издали на агентитѣ на гръцката патриаршия неговото присжтствие въ Цариградъ. Тя отъ своя страна е направила своитѣ постжпки, и въ началнитѣ дни на августъ (4—5 с. г.) турски стражари го грабнали отъ една улица на Галата и го арестували. Боленъ го оковали въ желѣза и го хвърлили въ тъмницата уединенъ.

Постжпки за освобождение на братята. Смърть

Отъ различни страни сж се застжпвали за освобождението му, още когато Дим. Миладиновъ билъ премѣстенъ въ Цариградъ: българскитѣ дейци въ този градъ, руското посолство. Когато Константинъ билъ арестуванъ, охридскитѣ представители заедно съ другитѣ български представители въ Цариградъ решили да подадатъ изложение-молба („харзуалъ"). Когато пъкъ научилъ и отъ българи за бедата, що постигнала Константина и брата му, Щросмайеръ тутакси (окт. 1861 г.) направилъ постжпки въ Виена предъ австрийския министъръ на външнитѣ работи, и въ Цариградъ — предъ австрийския пълномощенъ министъръ. Макаръ и заплашвани и предупреждавани да престанатъ съ своето застжпничество за братята, българскитѣ дейци въ Цариградъ засилили своитѣ постжпки за тѣхъ. Заблещукала надежда да бждѣла облекчена тѣхната сждба. Очаквали ги дори за Коледа да бждатъ пустнати. Но когато, въ връзка съ настойчивитѣ постжпки на Щросмайера, отъ австрийското посолство отишли следъ праздницитѣ да узнаятъ за Константина Миладиновъ, отъ тъмницата

имъ отговорили, че той починалъ на 18 януарий н. с. — (6 ян. с. с.) 1862 г. — Богоявление (Водици) отъ малария. Подиръ него — на 11 януарий (с. с.) с. г., починалъ и братъ му Димитъръ.

Когато билъ арестуванъ въ Цариградъ, както съобщава на Раковски единъ неговъ човѣкъ въ последния градъ (п. отъ 9 авг. 1861 г.), Константинъ билъ „малко боленъ". Въ тъмницата двамата братя сѫ проболедували отъ тифуса, който като епидемия вѣрлувалъ изъ цариградскитѣ тъмници, та братята пролежали въ модерно обзаведената полицейска болница. Болнавиятъ още отъ Москва Константинъ, изтощенъ отъ напрежението въ връзка съ печатането на сборника и съ терзанията около нещастието на брата му и безплодностьта на усилията да му помогне, не е могълъ да надвие болестьта си. Веднага следъ смъртьта имъ всрѣдъ българитѣ въ Цариградъ се разнесло убеждение, че двамата братя сѫ били отровени. До 1912 г. такова бѣше общото убеждение въ България и въ чужбина (въ славянскитѣ страни). Въ връзка съ отпразднуване презъ реченатa година петдесетгодишнината отъ тѣхната смърть, проф. д-ръ Ив. Д. Шишмановъ изказа предположение, че братята сѫ починали отъ тифуса, който вѣрлувалъ въ болницитѣ въ Цариградъ (Значение и заслуги на братя Миладинови — сп. на Акад. на наукитѣ, кн. III, стр. 43—73). Положителни вести обаче говорятъ, че братята сѫ преодолѣли своето заболяване отъ тифуса.

Виновность и обвинение

Отъ каквото и да е последвала смъртьта на двамата братя, голѣминатa на тѣхната жертва и сѫщинатa на тѣхното мѫченичество не се намаляватъ. Заедно съ това не се намаляватъ голѣминатa на престѫплението и вината на гръцкитѣ владици

и цариградската патриаршия, както и на висшата турска бюрокрация, на турското правителство. Това личи още отъ самото обвинение. Споредъ рапорта отъ 27 ноември 1861 година на турския министъръ на полицията до великия везиръ, Димитъръ Миладиновъ е билъ арестуванъ по „височайше нареждане“ на правителството. Последното получило сведения, че той се движелъ изъ Македония, за да буди между българитѣ руски симпатии. При обиска на жилището му въ Струга, когато го арестуван, между другитѣ му книжа била намѣрена кореспонденция съ Константина въ Москва съ горната цель.

Споредъ обясненията на тогавашния австрийски пълномощникъ въ Цариградъ, буденето на руски симпатии се състояло въ следното: 1. Дим. Миладиновъ прѣчелъ на българитѣ да минаватъ въ лоното на католическата църква (на унията) и 2. действувалъ за масово изселване на българитѣ въ Кримъ. При тъй скроеното обвинение постжпкитѣ на руския посланикъ въ Цариградъ въ полза на двамата братя само засилвали подозрението срещу тѣхъ.

Явно е, че обвинението се изгражда върху подозрения, възбудени отъ връзкитѣ на Дим. Миладиновъ съ руси — съ Рачински и Южаковъ на първо мѣсто, съ руски официални представители — вицеконсулитѣ въ Битоля, Солунъ, Шкодра, и обиколката му да събира помощи за за изграждането на българската черква въ Цариградъ, както и съ борбата му срещу унията въ Кукушъ. Къмъ това трѣбва да се прибави и следването на Константина въ Москва и кореспонденцията на Димитра съ руси. Всичко това при неприязненитѣ настроения на Турция къмъ Русия, съ която наскоро бѣше завършила Кримската война въ коалиция съ Англия, Австрия и Франция,

е могло лесно да подхрани едно обвинение срещу всѣки, който е поддържалъ такива връзки. Толкова повече, че то се е изграждало и върху донесения на двама гръцки владици, подкрепени и засилени отъ внушения и съображения на цариградската гръцка патриаршия. За българскитѣ дейци отъ онова време всичко това е било много явно. Василъ Чолаковъ, твърде близъкъ на Константина, отблизу познаващъ и Димитра, бележи по този случай: „Знамъ азъ, знаятъ и всички негови приятели, че (Конст.) е билъ върлъ противникъ на Русия като истински родолюбецъ". „Който познава Константина Миладиновъ и който е разговарялъ съ него по българското движение и по отношението му спрямо Русия, ще признае веднага, че онази клевета (че е руски агитаторъ противъ Портата — Ив. Х.) трѣбва да е излѣзла отъ фанариотски уста, която клевети всички български родолюбци като панслависти или русисти" (Tužan glas jednoga bugarina — Юриничъ. Щросмайеръ, стр. 50 и 53). Не на едно мѣсто въ своитѣ пѝсания и Раковски подчертава сѫщото убеждение за клеветата срещу българскитѣ родолюбци.

И наистина, изтъкнатитѣ отъ турското правителство обвинения сѫ всѫщность обвиненията, които Мелетий още въ Охридъ изковалъ срещу Димитра Миладиновъ и които по-късно подкрепилъ съ измамническа молба (махзаръ) ужъ отъ името на населението (срв. стр. 65). Турското правителство е усвоило клеветата на гръцкитѣ владици Мелетий и Венедиктъ, на тѣхнитѣ поддръжници и на цариградската патриаршия.

Фактъ е, че отъ мѣстата, въ които е действувалъ Дим. Миладиновъ (Струга, Охридъ, Битоля, Кукушъ, Прилепъ, Дойранъ, Солунъ) и които е обиколилъ (ю. з. Македония, Струмица, Воденъ), не сѫ се изселили въ Русия никакви бъл-

гари. Обаче въ Кукушъ на движението за уния той се е противопоставилъ. И, както вече се изтъкна, е стоялъ тамъ, докато се е провидѣло изгонването на дойранския фанариотъ-владика Мелетий и замѣстянето му съ Димитровия ученикъ и сътрудникъ — галичкия българинъ Партений Зографски. — Връзкитѣ си съ руси двамата братя сж използували, не за да обезбългаряватъ Македония, а за да послужатъ по-пълно и подостойно на народа си, да постигнатъ по-лесно неговото народностно свѣстяване и целитѣ на общото българско народно възраждане.

И така, въ сждбата на двамата Миладинови братя се преплита и борбата за политическо влияние и надмощие на Балканитѣ между Русия и тогавашнитѣ западни сили — Франция, Австрия. Двамата братя сж прѣка жертва на интриги, клевета и измама отъ двамата фанариоти — Мелетий и Венедиктъ, гръцки владици въ Охридъ и Битоля, подкрепени отъ могжщето влияние на цариградската гръцка патриаршия. Тѣ сж жертва на всички тѣзи фактори и действия, съединени съ слабоститѣ и порочностьта на турски управници, представители на сжщо такава управителна система. Това убеждение ще изразява и възкликътъ: „Ахъ тиранство, ахъ пусто гръцко духовенство!“, съ който Дим. Миладиновъ се е раздѣлилъ, когато сж го отвеждали окованъ въ Битоля (Шапкаревъ. Материали, 29).

Гробътъ на двамата братя не се знае. Българитѣ въ Цариградъ, по случай 70 годишнината отъ смъртьта на братята, презъ 1932 г. приготвиха споменна мраморна плоча, за да се постави въ двора на българската черква Св. Стефанъ наредъ съ гробоветѣ на тримата челни борци по черковната борба — Иларионъ Макариополски, Паисий Пловдивски и Авксентий Велешки. На нея е издълбанъ следниятъ надписъ:

ЗА СПОМЕНЪ

на братята

Димитъръ и Константинъ Миладинови,

българи отъ гр. Струга, велики труженици и мжченици за спасението на своя народъ, по вражески интриги погубени въ Цариградъ презъ 1862 година.

Никой не знае где почива тѣхниятъ свещенъ прахъ, но безсмъртниятъ имъ духъ окриля националното съзнание на цѣлия български народъ.

Вѣчна имъ паметь!

Отъ българитѣ-македонци,
живущи въ Цариградъ

Сега тази плоча се намира въ олтаря на българската желѣзна черква Св. Стефанъ въ сжщия градъ.

III

ДИМИТЪРЪ МИЛАДИНОВЪ

КАТО УЧИТЕЛЬ И БЪЛГАРСКИ НАРОДЕНЪ БУДИТЕЛЬ И ВОДАЧЪ

1. ПРОСВЕТИТЕЛЬ

Отъ начало и до край въ продължение на около 25—30 год. Димитъръ Миладиновъ работи като пръвъ (главенъ) учитель по гръцки езикъ въ класни (елински) училища. Поле на Дим. Миладиновата дейность е отвъдвардарска Македония—областьта Кукушъ—Струга—Битоля—Прилепъ и съседнитѣ тѣхни околности.

Споредъ целитѣ, които преследва Миладиновъ, въ неговата дейность могатъ да се различатъ два периода: периодъ на чисто просвѣтна дейность и такъвъ на народностнобудителна. Първиятъ трае до къмъ 1856 г.—до завръщането на Димитра Миладиновъ отъ пжтуването му изъ Босна, Херцеговина и други славянски страни, а вториятъ—отъ 1856 г. до смъртьта му.

Дим. Миладиновъ се е сложилъ и изработилъ върху основитѣ на гръцко ученье и върху влиянието на елинската (старогръцка) култура. Затова никакъ не е чудно, ако отъ начало Димитъръ заедно съ Константина сж могли да бждатъ поклонници на гръцкото образование и на гръцката култура. Така, споредъ спомени, когато Дим. Миладиновъ се е завърналъ отъ учението си въ Янина, здрависвалъ се е, като „ученъ", съ свои роднини и познати на гръцки. Баба Никòлица Миладинова, жена на стрика му Никола, когато я поздравялъ съ „калимера" (добъръ день) и „калиспера" (добъръ вечеръ), му отвръщала недоволна: „Их бре, Димѝтрия, нѝшчо не ти рàзбирам. Збòрви ми нàшински, по бýгарски — да те рàзберам!".

Презъ първия периодъ на своето учителствуване Дим. Миладиновъ работи като пръвъ (главенъ) класенъ гръцки учитель заради самото учене. Той залѣга за гръцко знание, стреми се да създаде отъ ученицитѣ си просвѣтени люде, които да бждатъ най-първо полезни лично на себе си. Той има за цель да имъ даде знания и сржчности, чрезъ които да си послужатъ за своитѣ прѣки житейски потрѣби и интереси. Презъ този периодъ той се стреми да преобрази училищата, въ които работи, да имъ придаде такъвъ външенъ и вжтрешенъ видъ, какъвто имала добре уредената въ Янина гръцка гимназия, въ която самъ се изработилъ като учитель.

Дим. Миладиновъ най-първо обновява съдържанието на ученето. Дотогава дори просвѣтени елински класни учители преподавали на ученицитѣ си, както свидетелствува Григоръ Пърличевъ, „по два бѣдны урока на день", които състоели отъ десетина думи (Автобиография, стр. 354). Той въвелъ и съживилъ нѣкои полезни за ученицитѣ предмети: граматика, философия, аритметика, география, гръцки езикъ, като схващалъ значението на чуждитѣ езици за образованието, застжпилъ ги много широко въ училището. Ето що пише сжщиятъ Пърличевъ, единъ отъ найличнитѣ му ученици и следовници: „До негово време не знаехме почти ничто отъ Аритметикж... Миладиновъ ны запозна и съ Италіянскый языкъ. Вжтрѣ въ шесть месеца преведохме цѣлый първый томъ отъ Телемаха" (п. т., 358). Сжщо така на 1 май 1840 г. лѣтописецътъ намира за нуждно да отбележи, че, когато въ края на септемврий 1839 год. дошълъ въ родния си градъ, Миладиновъ заварилъ гръцки учитель, чиито ученици (всичко 5) учели Есоповитѣ басни (Кондиката — стр. 25 тукъ).

Промѣната на материята е била свързана съ промѣна и въ самата м е т о д а на обучението. Както свидетелствува пакъ Пърличевъ, преподавало се е само на гръцки, та ученицитѣ-българчета нищо не разбирали. Тѣ само зазубряли всичко наизустъ, безъ да го разбиратъ (Автобиография, стр. 354). А пъкъ писането било още по-тежка работа. „Учительтъ никога не ми каза, какъ да държѫ перото, защото и нему не бѣхѫ казали“, — си спомня Пърличевъ; затуй, изповѣдва той, „Когато зехъ да пишѫ, перото ми се видѣ какъ най-тежка мотыка; изобилни потове течехѫ по тѣлото ми, како да бѣхъ оралъ весденъ безъ почивкѫ“ (с. 348). Изобщо, обучението било така механизувано и неинтересно, че ученицитѣ твърде често бѣгали отъ училище. Пърличевъ разказва: „За уроцытѣ си нѣмахъ никаквѫ грыжѫ; си позволявахъ даже и честы отсѫтствія. Тогава уроцытѣ бѣхѫ толкова сухи, чтото отсѫтствіята и не се считахѫ за смьртенъ грѣхъ“. Следъ като разказва какъ другари се сговорили да бѣгатъ отъ училище, завършва: „Какво да правимъ? Неумолима бѣше нуждата за развлѣченіе; а училището бѣше ни омьрзнѫло“ (с. 356).

Дим. Миладиновъ е схващалъ много добре, че учи своитѣ ученици на ч у ж д ъ езикъ и затова въ обучението си е помагалъ всѣкога съ родния на ученицитѣ и нему български езикъ. „Онъ знаеше, че трѣбва да ны учы на Гърцкый, инако не можеше и да се мысли. Но ето той какъ ны учеше: „Донеси вода“ = *φέρε νερόν* и т. н.“, — свидетелствува сѫщиятъ Пърличевъ (с. 357—358). Това постѫпяне у него се превърнало въ простояненъ методъ на работа. Благодарение и на този начинъ на работа е било възможно това чудо — ученицитѣ му да преведатъ отъ френски за 6 месеца цѣлия първи томъ на Телемаха (с. 358).

Поради пустотата на уроцитѣ и недѫзитѣ на самото преподаване, твърде на широко се използувалъ боятъ. На Пърличева, както се спомена, толкова тежко се видѣло писането, че той по цѣли месеци не искалъ да пише. Учительтъ не го забелязалъ или пъкъ се преструвалъ, че не го забелязва. Но единъ день неочаквано го попиталъ: „Камо ти пйсмо? — Даскале! захватихъ да пишѫ; но много, много изпотѣхъ, и за то оставихъ. — Ты нѐ си пòтенъ бре песь! И òтдамна ты писмо (= писмена работа, съчинение — Ив. Х.) не си далъ". — Тъй каза, ме свали нàземь, турнѫ нозѣтѣ ми въ фалакѫ и ми дърпнѫ, тъй да кажемъ, безъ еднѫ 40" (тояги — Ив. Х.). Когато изялъ другъ такъвъ бой — „повече отъ 40", и разказалъ това на майка си, тя му отвърнала: „Даскалъ е той, ще бíе я!" (с. 349). — Вмѣсто всичко това, като схващалъ колко голѣмо е значението на самообразованието, Дим. Миладиновъ се е стремѣлъ да запали у своитѣ ученици жаждата да се занимаватъ и да се самообразоватъ: „По неговъ съвѣтъ старшитѣ ученици зимахме огромнытѣ три тома отъ Лексíкона (речника) на А: Гази, се събирахме дома и прѣвождахме Плутарха на Ново-Гърцкый" (с. 358). Резултатътъ отъ цѣлокупната работа на Димитра Миладиновъ и отличното негово въздействие поличали на блѣскавитѣ изпити, които „станахѫ, каквыто не бѣхѫ ставали" (с. 358). Споредъ това славата на учителя и на ученицитѣ му се разнесла дадалечъ, та „Отъ много градове и паланкы на Македонія и отъ най-западнѭтѫ часть на Албаніѫ се стекохѫ въ Охридъ, за да се учатъ при Миладинова..." (с. 358) (Сѫщо и Шапкаревъ. Материали, 10). — Кѫдето отидѣлъ, броятъ на ученицитѣ въ неговото училище бързе нараствалъ много. Чрезъ тѣхъ пъкъ и направо Дим. Мила-

диновъ действувалъ и върху гражданството, като разпалялъ у него ученолюбието. Така, за първото негово учителствуване въ Кукушъ (1840—1842 г.) Кузманъ Шапкаревъ, сѫщо сратникъ на Дим. Миладиновъ, пише: „ . . . Димитрій Хр. Миладиновъ . . . въ двѣгодишното си учителствуваніе въ града имъ сполучилъ . . още и да вдѫхнетъ въ Кукушянытѣ чювства отъ силно и жярко ученолюбіе. Отъ неговото учителствуваніе излѣзли доста ученицы, които да усѣщать що іе ученіе и каква іе ползата . . . (Описание . . ., стр. 410). Конкретенъ изразъ на своята любовь къмъ ученето, разпалена отъ Миладинова, кукушани дали, като по негово внушение „съградили едно приврѣменно, но удовлетворително за тогашнитѣ нужды училище взаимно и главно (Елинско) (п. т.).

Изобщо, отиването на Дим. Миладиновъ за учитель възвестява пробуждане, съживяване, кипежъ не само въ училището и у ученицитѣ, но и въ селището и у жителитѣ. Пърличевъ схваща първото негово учителствуване въ Охридъ като „утѣшеніе на минѫлитѣ ни несчастія“ (с. 357). Сѫщиятъ така преценява учителя си: „Между десеттѣхъ учители, които се промѣняваха прѣзъ моето въ Охридъ ученичество, ни единъ не се оказа толко полезенъ на ученицытѣ, колкото Миладиновъ. . .“ (с. 357).

Така Дим. Миладиновъ е привличалъ и привързвалъ ученици и граждани. Затова ученицитѣ го следвали. Когато Дим. Миладиновъ отишълъ първия пѫть въ Кукушъ (1840—1842 г.), последвали го тамъ и двадесетина негови ученици въ Охридъ. Сѫщото било и когато преди това учителствувалъ въ Струга и въ Охридъ. Когато пъкъ свършели при него, Миладиновъ подбуждалъ онѣзи, които можели, да идатъ да учатъ

по-висока наука въ Янина, а после и въ Атина.

Ето съ нѣколко думи сбитата характеристика, която Шапкаревъ дава на Димитра Миладиновъ като учитель: „Съ ученицитѣ си Димитрий се обхождалъ всѣкога учтиво и благо, како съ свои чада . . ., следователно привлѣкълъ бѣше къмъ себе, като Сократа, любовьта на ученицитѣ си. Въ преподаването уроцитѣ той билъ ясенъ и вразумителенъ, а чуденъ преподавателенъ, вдъхновителенъ духъ го е украсявалъ и е улеснявалъ ученицитѣ му въ напредъка“ (Материали, 13).

2. БЪЛГАРСКИ НАРОДЕНЪ БУДИТЕЛЬ И ДЕЕЦЪ

Отъ края на 1856 г. Дим. Миладиновъ се проявява като оформенъ отявленъ и съзнателенъ български народностенъ будитель и деецъ. Будителствто у него не настава внезапно, ненадейно, не е преломъ. То е резултатъ на развитие, което е изживѣлъ самъ Миладиновъ и което се корени както въ условията на неговия личенъ животъ, така и въ условията на нашия народенъ животъ. Нѣколко сж причинитѣ, които полека-лека сж подготвили и наложили гръцкиятъ учитель Миладиновъ да се превърне въ български народностенъ будитель и народенъ деецъ. Тѣ сж следнитѣ.

а. Произходъ. Синъ на беденъ грънчарь, Дим. Миладиновъ произхожда отъ недрата на народната маса въ Струга. А тя е отъ селски коренъ. Още тогава, макаръ унизена и потисната, тя се е чувствувала българска. Такава я знае и надменнопренебрежително така я нарича въ своитѣ записки гръцки образованиятъ и гърчеещъ се охридчанинъ — българинъ Никола п. Стефановъ. Въ своитѣ бележки отъ началото на XIX в.

той навсѣкѫде нарича охридскитѣ християни „ромеи“. Това име за него се свързва съ известно благородство. Но подъ дата „1820 год., юния 22“, е отбелязалъ: „Ситѣ стружани Турци и Бугари (разр. м. — Ив. Х.) дойдоха въ Охрида и хвърлиха харзовалъ противъ Адемъ бега . . . (Нѣколко лѣтописни бѣлѣжки, стр. 14). Благодарение на този свой произходъ условията, при които се е слагалъ и протичалъ неговиятъ животъ съ постоянната негова спѫтница „госпожа нѣмотията“, Дим. Миладиновъ се е чувствувалъ и държелъ близко до народната маса, не скѫсвалъ съ нея. Въ семейството, у роднини, въ родния му градъ, въ близкия Охридъ и въ тѣхната околность езикътъ на народа е билъ мѣстниятъ български. Майката на Миладиновцитѣ сама е била голѣма пѣвица и неизчерпаемъ изворъ отъ народни творения: тя знаела до 1200 народни пѣсни, както и много пословици, старински обичаи и др. (Рачински за братята, стр. 115). Така, още съ майчиното си млѣко Миладиновцитѣ сѫ били закърмени съ най-хубавото достояние на българския езикъ, каквото сѫ народнитѣ пѣсни и останалитѣ творения. Гръцкия езикъ сѫ знаели само отдѣлни люде и интелигенти, учили въ гръцки училища. Той е билъ рѣдъкъ присадъ, пренесенъ на чужда нему почва. Самъ Дим. Миладиновъ е ималъ случай да се убеди въ това при своята работа като учитель: за да можелъ да има успѣхъ въ работата си въ училище, както видѣхме отъ свидетелството на Пърличева, той е трѣбвало да си помага немалко съ родния на своитѣ ученици български езикъ — да превежда на гръцки и отъ български.

б. Традицията. Нрави, обичаи, вѣрвания, игри, предания — всичко завещано отъ дѣди и прадѣди, е отдѣляло българската маса отъ гър-

ци и отъ гръцкото. Немалко старинни паметници въ онѣзи краища — многото черкви, особено на Св. Климента въ Охридъ съ мощитѣ на светеца, манастиритѣ Св. Наумъ, Св. Ив. Бигоръ край Дебъръ, Трѣскавецъ край Прилепъ, Прѣчиста край Кичево и други по-малки манастири и черквици въ околностьта имъ, съ старинни икони, надписи и изображения по стенитѣ, старинни книги и пергаменти — всичко е било живъ свидетель на славни деяния отъ синове на нашия народъ тамъ. Споменитѣ и преданията за тѣхъ, както и за Охридската патриаршия-архиепископия сѫ били твърде живи. Въ народното съзнание е било заседнало дълбоко убеждението, че нейното насилствено унищожение се дължи на гръцката патриаршия въ Цариградъ. Живи сѫ били още стари вече люде, които сѫ били свиделели на това унищожение, които сѫ били свидетели на народната скръбь, като сѫ знаели причинителитѣ на това престѫпление и неговитѣ подбудители. Живо е било и много добре се е помнѣло, напр., преданието за манастира Св. Наумъ, споредъ което за своята проповѣдь св. Наумъ дошълъ въ двореца на тогавашния български князъ Борисъ, който дворецъ се намиралъ на мѣстото, дето сега е манастиръть... Доста гонения и мѫки изтърпѣлъ св. Наумъ отъ езическия дворъ на българския князъ; но не се уморявалъ да проповѣдва, покръстилъ много народъ, и славата на неговото подвижничество и чудесата му, които Господъ творѣлъ чрезъ неговитѣ рѫце, стигнала до Бориса. Последниятъ приближилъ до себе си монаха. Въ цариградския дворецъ се възпитавала царь Борисовата дъщеря. Като се върнала при баща си на брѣга на днешното Охридско езеро, заболѣла отъ проказа, която всички народи смѣтатъ като наказание за сто-

рени грѣхове. Никакви срѣдства не могли да излѣкуватъ царевата дъщеря отъ ужасната болесть. Тогава баща ѝ, въ своето отчаяние, решилъ да повика св. Наума, който да се помоли Богу да прекрати своето наказание. Св. Наумъ кръстилъ девойката въ ручея, що течелъ въ подножието на двореца, и тя веднага оздравѣла. Тогава много народъ приелъ хистиянството; и досега този ручей носи името на светеца. По молбата на св. Наума благодарниятъ царь му позволилъ да построи първата християнска църква въ неговата държава, и той я построилъ на острова, що се образува отъ речения ручей, който се втича въ езерото презъ много ржкави. После св. Наумъ покръстилъ и Бориса, който подиръ смъртьта си завещалъ своя дворецъ на християнското дѣло и отъ него се образувалъ манастиръть, който сѫществува и до день днешенъ (А. Йонинъ. Монастырь св. Наума близь Охриды — сп. День № 52 отъ 29 дек. 1862 г., стр. 17—18). Сѫщо така много добре се е помнѣло, знаело и разказвало, че не твърде отдавна въ началото на XIX в. грѣцкиятъ владика въ Охридъ заповѣдалъ да изгорятъ въ двора на митрополията стари славянски книги. Игуменътъ на Св. Наумъ последвалъ съ още по-голѣма ревность примѣра на охридския митрополитъ.

Следъ унищожението на Охридската архиепископия българскиятъ (черковнославянскиятъ) езикъ билъ постепенно изхвърлянъ изпърво отъ градскитѣ черкви, а после отъ селскитѣ, безъ да е билъ напълно изхвърленъ особено отъ последнитѣ черкви. Всичко това се е помнѣло много добре, защото въ времето на Миладинова още е имало стари свещеници, които, за да не изгубѣли мѣстото си, на старость отивали да

учатъ гръцки. Ако сами не могли да отидатъ, пращали синоветѣ си. Нерѣдки били такива случаи: бащитѣ — стари свещеници, служели на български и славянски, а синоветѣ — на гръцки. Живъ свидетель на тази традиция е билъ самиятъ баща на Миладиновцитѣ, който, както видѣхме, се оплаквалъ, че не разбиралъ що се „пѣе“ въ черквата въ Струга.

Сѫщото е било и съ училищата при черквитѣ (килийни училища). Въ черквата и въ училището българскиятъ езикъ е билъ замѣстенъ съ гръцки много по-късно въ Струга отколкото въ Охридъ. Славянско у́чене е било запазено въ Струга близу 30 години следъ унищожението на Охридската патриаршия. Пръвъ гръцки учитель тамъ е засвидетелствуванъ едва къмъ 1790 г.

Подобно е било положението и въ други градове на Македония. Така, на 7 юний 1862 г. единъ дописникъ отъ Битоля пише следното: „Прѣди четиредесеть години, Госпо̀дине, о̀вдеа си имахме во сѣкоя махла по ѐдно бу̀гарско мало учѝлище, во които ако и да се предаваше цѣрковна на̀ука, но ло̀гето отбѝрваха по троха (= по-малко—Ив. Х.) и си знаеха да си записватъ и пѣятъ молитвата си на свойотъ я̀зікъ“ (в. България № 11 отъ 25 юний 1862 год., 1862 г.с. 84). Жинзифовъ пъкъ свидетелствува (презъ 1862 г.), че отдавна въ Прилепъ имало училище, въ което се преподавало изключително на славянски езикъ по черковнитѣ книги (День № 46, стр. 15).

Дим. Миладиновъ е знаелъ всичко това; той все още е виждалъ и срѣщалъ хора, които четѣли и пишели по славянски. Всичко това не е убѣгвало отъ неговата наблюдателность и отъ неговия живъ умъ, който е теглѣлъ своитѣ правилни заключения твърде рано, както що е било съ негръцщината на топонимията, когато учелъ въ

Янина. Сжщо така той е могълъ да узнае за дейното и масово участие на българи въ освободителнитѣ борби на самата Гърция, да чете за тѣхнитѣ подвизи и отличия. Масово участвували въ тѣзи борби и сж се отличили българи отъ самата Македония. Всичко изтъкнато е поддържало у Миладинова отъ рано чувството и известно съзнание, че е синъ на другъ народъ, отлйченъ отъ гръцкия, и го е правѣло гòденъ за внушения и въ този смисълъ. Тѣзи внушения не закъсняватъ.

в. Връзки съ славянски учени и възпитаници. Срещата презъ 1845 г. съ Виктора Григоровичъ, професоръ по история на славянскитѣ езици и литератури въ Казанъ, а по-късно въ Одеса. Той посетилъ Миладинова, когато преподавалъ на гръцки Тукидита. Учуденъ проф. Григоровичъ възкликналъ: „О ели наши братя сте?“ Когато му гостувалъ въ Струга, записалъ си „българска песма“, що му изпѣла майката на Миладиновцитѣ. Най-после настоялъ Миладиновъ да му напише на стружко наречие граматика на българския езикъ (Притурка, стр. 19). По това време вече Дим. Миладиновъ поддържалъ връзки — срѣщалъ се, разговарялъ съ българи — руски възпитаници, като своя ученикъ — галичанина х. Партений Зографски, не много по-късно духовникъ при руския царски дворъ, и неговъ възпитаникъ въ Московската духовна академия, сетне български владика въ Дойранъ и Пиротъ. Може би се е свързалъ и съ архимандритъ Анатолий Зографски, кръститель на великия руски князъ Константинъ Николаевичъ, който на 1845 г. е посетилъ кръстника си въ българския Зографски манастиръ въ Света гора. Дим. Миладиновъ ще е знаелъ може би и за българина отъ Охридъ Йоанъ Димитриевичъ охридянинъ. Той съставялъ книги на „славяно-болгарскій“ езикъ, които печа-

тѣлъ въ печатницата на гръцката патриаршия въ Цариградъ. Нѣкои негови книги сѫ стигнали и въ Охридъ. На 1844 г. той се е представилъ на Григоровича „като българинъ отъ Охридъ“ (Викторъ Григоровичъ. Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, II изд., с. 8). Сѫщиятъ е билъ отъ 1847 г. пръвъ преподаватель по църковнославянски езикъ въ прочутото въ онова време богословско училище на о. Халки. Въ него сѫ се учили нѣкои по-късно видни българи. Въ това училище сѫ преподавали църковнославянски езикъ голѣмиятъ български будитель и народенъ деецъ Неофитъ Рилски отъ гр. Банско и споменатиятъ х. Партений Зографски. Всички тѣзи и други подобни на тѣхъ, но неизследвани до сега връзки (напр. съ калугери отъ българскитѣ манастири въ Света гора) и въздействия, сѫ поддържали у Димитра Миладиновъ известно славянско чувство, предпазили сѫ го отъ окончателно народностно поглъщане — отъ погърчване.

г. Училищна практика. Езикътъ на училищното обучение — гръцкиятъ, билъ съвсемъ чуждъ на срѣдата, на населението. Този езикъ ималъ опора само между стенитѣ на училището. Съ тази пръчка сѫ се сблъсквали всички учители. Самъ Дим. Миладиновъ е ималъ да се бори съ мѫчнотиитѣ отъ това, че езикътъ на училището е билъ напълно отклснатъ и чуждъ на езика на семейството и на срѣдата. Наблюдателенъ и прозорливъ, Дим. Миладиновъ е забелязвалъ последствията отъ тази аномалия: ученицитѣ хабѣли много трудъ, а научавали толкова малко. Всичко това ги е отблъсквало отъ ученне и училище, пръчело е да се ширятъ просвѣтата и образованието. Така той не е могълъ да бѫде далечъ отъ заключението на единъ по-късенъ

дописникъ: „Мѫ̀жи, жѐни, дѐца сви бѫ̀гарски сбо́руватъ, но по училища гречески учатъ. Всяка тѐмнина во непросвещенѐ отъ ѐво йдетъ“ (Ц. в. № 475 отъ 19 мартъ 1860 г. — Дописка отъ Охридъ). По това време въ самата Гърция се води гореща борба въ училището да се учи на говоримия отъ ученицитѣ езикъ, а не на старогръцки. Въ Сърбия сѫщо. Всичко изтъкнато е намѣрило своето отражение и приложение въ самата практика на Димитра Миладиновъ: самъ той си е служелъ и съ превеждане урока отъ гръцки на български, за да бѫдѣлъ понятенъ на ученицитѣ му. При тази практика Дим. Миладиновъ вече не е могълъ да бѫде далече отъ заключението, че въ интереса на самата просвѣта и на самото образование ѫ̀ченето въ училището трѣбва да става на родния на ученицитѣ езикъ. По свой пѫ̀ть и независимо Дим. Миладиновъ е могълъ да стигне до убеждението, което изнася публично другъ единъ разпаленъ борецъ и народенъ будитель Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ отъ Велесъ. Следъ като последниятъ отбелязва какъ мнозина българи сѫ̀ изучили гръцки „по харно и отъ самы-те грецы“, твърдо подчертава: „. . . законно обаче можиме да осудиме който презира матерный-отъ свой языкъ, който требва да го има основанѐ и верху него да гради колко то сака други“ (Ц. в. бр. 32 отъ 28 апр. 1851 г. — дописка отъ Велесъ). Затуй къмъ края на 40-тѣ години отъ миналото столѣтие Дим. Миладиновъ можелъ да говори така на ученицитѣ си: „Любезни чеда, азъ ви уча на чуждъ езикъ, но несправедливо е това ѫ̀чене. Едва ли ще се намѣри другъ народъ по-доленъ (= по-долу) и по-низъкъ (= по-низко) отъ нашия! Другаде никой не получава пѫ̀рвото образование на чуждъ езикъ, а се учи на своя майчинъ и татковъ . . .“ (Евт.

Спространовъ. По възраждането на гр. Охридъ—Сборн. за нар. умотв., наука и книжнина, кн. XIII, стр. 621). Почерпналъ воля и сили въ направената отъ него констатация, Дим. Миладиновъ вдъхновено пророкува: „Ще дойде време и близко е, когато и ние ще започнемъ да се учимъ на своя български майчинъ езикъ“ (п. т.).

При своята наблюдателность, при склонността си да не се ограничава само съ повърхно наблюдение и установяване, а да търси по-дълбокитѣ причини на онова, що е открилъ, Дим. Миладиновъ още повече се отдалечава духовно отъ гръцщината, връзката съ нея все повече ослабва. Заедно съ това отдалечаване и ослабване върви все по-силното съзнателно обръщане и привързване къмъ своето, къмъ родното. То намира своя конкретенъ изразъ въ свързването на Димитра Миладиновъ вече съ ранни очертали се народни дейци въ Цариградъ. Той взима пóчина и пише отъ Битоля на 20 авг. 1852 г. на Александра Екзархъ, издателя и уредника на едничкия тогава български „Цариградски вестникъ“. Съ него той довѣрчиво сподѣля „свои юношески наблюдения“, като: „Шесттѣ осмини почти на Македония, които се населяватъ отъ еднозични българи, всички се учатъ на елинско писмо и отъ елинитѣ се наричатъ елини...“ Но той не остава само при това свое юношеско наблюдение. Като изхожда отъ него, свързва го съ своя личенъ опитъ като елински учитель и достига до правиленъ изводъ, който сподѣля съ своя събеседникъ: „... Прѣчкитѣ на тукашния словѣнски напредъкъ не сѫ нито незначителни, нито малки и сравнително съ другитѣ; може би, най-значително е гръцкото духовенство, което е всѣкога, навсѣкѫде е и ще бѫде дейна машина противъ словѣнския на напредъкъ...“ Дейниятъ Дим.

Миладиновъ не се задоволява само да установи фактитѣ; за него това установяване се свързва съ вѣрата, че гърцитѣ чрезъ активностьта на своето духовенство не ще постигнатъ своитѣ цѣли: „ама со име божио не ке дочакатъ“, и съ убеждението, че е нужно дейно противопоставяне: „споредъ пословицата нуждно е „на злó търно злакóпачка“. И завършва Миладиновъ своитѣ наблюдения и констатации съ заключението: „Пороятъ на елинския езикъ ще стане за тукашнитѣ мѣста неудържимъ, ако не се вематъ силни мѣрки“. По това време още по негово „побуждение“ класниятъ учитель въ Струга, неговъ ученикъ, и попъ Йованъ склонили „да въведатъ на ученицитѣ първо български (езикъ)“, ако имали книги, за да започнѣли обучението на него (Притурка, стр. 17, 18, 19).

д. Пѫтуване изъ славянски страни. Такива мисли бродятъ въ ума на Димитра Миладиновъ, такива убеждения и заключения го изпълнятъ, когато дочаква източната (Кримска) война (1853—1856 г.) на Англия, Франция и Турция съ Русия. Както се изтъкна, тази война събужда и у македонскитѣ българи голѣми надежди. Съ живъ интересъ следѣли и тѣ перипетиитѣ на борбата. Може би въ връзка съ проявени интереси къмъ тази война, на Димитра Миладиновъ се е наложило да напустне Македония и презъ 1856 г. да иде (да избѣга?) въ Мостаръ — Херцеговина. Това пѫтуване, срещитѣ и връзкитѣ на Дим. Миладиновъ съ по-първи хора въ тѣзи земи сѫ му дали възможность да види постиженията на хървати и сърби въ областьта на народната просвѣта, да се запознае съ тѣхнитѣ национални борби и придобивки. То му дава сѫщо възможность да се запознае по-отблизу съ страни, дето фанариотски гнетъ не сѫществувалъ, дето хората се

учели и просвѣщавали на своя езикъ, благодарение на което напредвали бърже, имали свои учени, съ които се гордѣели и които давали своя приносъ въ културата на своя народъ. Мислитѣ, които още дотогава бродѣли въ ума му, сега получаватъ отчетлива ясность, кристализиратъ се. Отъ това пѫтуване той се завръща като съзнателенъ вече българинъ, напълно и безвъзвратно откѫсналъ се отъ гръцкото поробване на душата му, на съзнанието му, на духа му. Тогава той вече почва самъ да учи да чете и пише български.

е. Свързване съ общобългарското повдигане. Това пѫтуване и свързаното съ него на родностно идейно уясняване и съзрѣване на Дим. Миладиновъ съвпада и съ общото народностно повдигане на цѣлокупния нашъ народъ. То се свързва съ издадения на 18 февруарий 1856 год. отъ турското правителство хатихумаюнъ, съ който се признаваха граждански и политически права на всички християни въ Турция, равенство предъ законитѣ, свобода на вѣроизповѣданието, справедливость въ данъчното облагане. Въ името на тѣзи признати права, срещу цариградската гръцка патриаршия се разпаля все по-силно борбата на цѣлокупния нашъ народъ за свое училище и учене на свой езикъ въ него, народенъ или славянски езикъ въ черквата, съ българи служители въ тѣхъ. Българитѣ въ Цариградъ тутакси подаватъ до султана отъ името на цѣлия български народъ петиция, съ която искатъ да му се признае правото да избира свой „върховенъ черковенъ началникъ", независимъ отъ друга черковна власть. Димитъръ Миладиновъ усвоява напълно целитѣ, методитѣ и срѣдствата на тази борба, като се поучава отъ българскитѣ вестници и като поддържа жива преписка съ

други български народни дейци отъ центъра въ Цариградъ или отъ други мѣста, дето сѫщо така закипява народната борба Наскоро следъ завръщането си той е могълъ самъ да прочете или да слуша да му се чете, какъ нашиятъ народъ и неговитѣ дейци вече почватъ да търсятъ и искатъ смѣтка отъ патриаршията и духовенството, да ги обвиняватъ въ съзнателенъ стремежъ да убиятъ българската народность. Защото вече ето какви статии се явяватъ въ българския вестникъ: „Отъ кога-то Гръческо-то духовенство е унычтожило Священна-та наша Іерархіа, и е взело въ руце-те си всяко церковно въ Болгарія правленіе нищо друго не е правило освень да угнѣтява нѣму подчиненно-то стадо. Да, да гони жестоко Болгарска-та народность, да вдигне народныя языкъ, да го намѣсти съ Гръческій-атъ въ училища-та и церквы-те, да уничтожи все що е Болгарско, да презира всякаго отъ Болгарско произхожденіе, и исключително да защищава все що е гръческо, такива отъ него време сѫ были постоянны-те неговы старанія. Но не трѣбваше ли на противъ огромни-те денежны (= парични — Ив. Х.) количества, които отъ насъ вдига, да подбуди негова-та признателность, и да го направи, по крайнѣй мѣрѣ, да пощади наша-та книжнина, и да уважи наши-те церковны книги?“

Следъ като обяснява това и указва, какъ гърци-търговци сѫ доставяли на българитѣ книги отъ Русия, а после ги обвинявали предъ правителството, че се сношаватъ съ Русия, авторътъ продължава: „Гръческо-то духовенство потрудило ли ся е нѣкогишъ за наши-те училища? Явно е обаче, че съ наше-то сребро това духовенство созидава разны Елински училища. А колко-то за Болгарски-те, гдѣто можаха наши-те соотечественницы да ся учятъ или за да

станатъ учители, или свящeнницы или търговцы, то не токмо никое такова заведеніе е составило, но още разны препятствія е полагало даже и противъ най малки-те Болгарски училища като е затваряло едны-те, запрещавало е открытіе-то на другы-те, гонило е Болгарски-те учители и съ Елински учители ги е намѣстило. Какво произхождало отъ това? Нищо друго, освень или народа въ невѣжество да стои, или юношество-то да ходи да ся учи на чуждо мѣсто" (Изъ „Presse d'Orient", помѣстено въ Ц. в. бр. 320 отъ 25 май 1857 г., стр. 1).

РЖКОВОДНИ НАЧАЛА ВЪ БУДИТЕЛСКАТА МУ ДЕЙНОСТЬ

Още презъ първия периодъ отъ дейностьта на Димитра Миладиновъ могатъ да се следятъ мисли и прояви, които въ своето развитие се свързватъ и изпълнятъ съ ново идейно осмисляне и съдържание—народностно българско. Това ново съдържание, което самъ влага въ своята дейность следъ 1856 г., разкрива Димитра Миладиновъ като български народенъ будитель и водачъ. И сега той работи като пръвъ (главенъ) гръцки учитель и залѣга съ още по-голѣма ревность за много отъ онѣзи нѣща, които е вършилъ по-рано, защото тѣ вече сж ставали срѣдство да се постигне по-висока цель: да се събуди българската народна свѣсть, да се предпази народътъ ни отъ погърчване, да се покаже на свѣта, че въ Македония подъ духовното ведомство на гръцката патриаршия въ Цариградъ има български народъ, чиито сили и срѣдства се използуватъ за цели, противни нему като народъ и народность. Въ духа на цѣлокупното наше народно движение за освобождение отъ гръцкото духовно иго и въ съгласие съ неговитѣ прояви, Дим. Миладиновъ насочва своитѣ усилия и ра-

бота къмъ народното училище и черквата. Къмъ тѣхъ биватъ насочени усилията на всички голѣми и малки дейци по цѣлата българска земя, обединени отъ една голѣма ржководна идея: да бждатъ тѣ национализувани — да се превърнатъ въ огнища, разсадници и крепители на българско народно съзнание, на българщина. Тази идея вече става идея на неговия новъ животъ. Всичкитѣ му усилия и трудове преследватъ една цель: да се превърнатъ училището и черквата въ български народностни институти — разсадници, носители и изразители на българската народна свѣсть. Всичко това го вплита въ съзнателна и открита борба съ гръцкитѣ владици, които се противопоставятъ на народното българско възраждане. Училището и черквата се превръщатъ въ главна арена на тази борба. Въ връзка съ новитѣ условия за работа се наблюдаватъ, разбира се, и нѣкои нови прояви въ работата на Димитра Миладиновъ, които попълнятъ народния будитель и разкриватъ у него народния водачъ.

Първи стжпки — къмъ килийнитѣ училища

Малкото българско оцѣлѣло въ нѣкои училища Миладиновъ се стреми да запази и разшири, като донѣкжде го модернизира. Въ това свое действие той се срѣща съ закоренѣли навици и предразсждъци, съ интереси, съ традиция, които имали свои поддържници и защитници въ лицето на стари учители-консерватори, на чорбаджии, пъкъ и на несъзнателенъ народъ. За да не ставалъ рѣзъкъ преходътъ между изостаналото отъ изискванията на живота старо и жизнеспособното ново, Дим. Миладиновъ, така да се каже, подмладявалъ и подновявалъ старото училище. Така, въ Прилепъ презъ 1856—1857 год.

той убедилъ родителитѣ на ученицитѣ, че е полезно и необходимо въ оцѣлѣлитѣ килийни училища покрай черковнославянскитѣ книги (наустница, псалтиръ, светче и др.) да се въведатъ и нови — свѣтски книги. Не безъ мѫка въвелъ въ тѣхъ „български таблици". Това сѫ били прочутитѣ на своето време взаимноучителни таблици, приготвени отъ голѣмия деецъ на народното ни възраждане банскалията Неофитъ Рилски, родоначалникъ на новия (съвременния — свѣтския) типъ български учитель, и издадени презъ 1835 год. въ Букурещъ, по които учительтъ обучавалъ своитѣ ученици. Заедно съ това въведение въ тѣзи училища се модернизира и самата метода на обучението — тя става взаимноучителната: учительтъ заедно съ по-напреднали свои ученици — помощници учелъ останалитѣ свои ученици на новъ български езикъ. Тѣзи нововъведния на Димитра Миладиновъ сѫ предизвикали бунта на старитѣ учители-наустничари, които единъ день нападнали училището, разгонили ученицитѣ, изпотрошили покѫщнината. — Въ Охридъ по-късно сѫщо срѣща подобна прѣчка; той самъ съобщава: „Како што се печалиме (= грижимъ — Ив. Х.) сега, со името божео отъ сега уште повише, саде во Месокастро Попа Стефанъ Гѝорче викатъ на Булгарите, ама àко викатъ, ке легнитъ по троа (= по малко, лека-полека — Ив. Х.), зашто и той е самъ булгаринъ, и даскалъ толку години, та зà тоа той викатъ, ама ние уште малу време ке имаме даскали одъ децата наши, та Попа Стефанъ ке òстанитъ безъ тòй лепъ тики нѐ му е мѝло" (Дописка — Дум. лебедъ бр. 5).

Къмъ обществе-нитѣ училища

Тѣзи килийни черковни училища сѫ били извършили своята народна служба, като били запазили негръцко у́чене на славянски (черковенъ) езикъ. Това били частни училища, въ които се изучавали нѣкои черковни книги. Учителитѣ въ тѣхъ били неособено образовани и просвѣтени и не нарочно подготвени за учители. Готвѣли ученицитѣ си за помощници въ черква или за свещеници. Малко ученици (по нѣколцина само) ходѣли въ тѣхъ. Това сѫ били училища случайни, неосмислени отъ по-висока идея. Тѣ сѫ сѫществували покрай другото. Така, въ Охридъ Гьорги Мустревъ и синъ му Никола отворили българско училище, като въ сѫщото време първиятъ си гледалъ и занаята — самарджилъка. Ученето ставало скрито, тайно. Това училище било дѣло на частна инициатива — дѣло полезно, но ако останѣло така, могло и да замре. Което и наистина станало. Дим. Миладиновъ заработва, щото случайнитѣ и пръснати остатъци отъ българско у́чене да престанатъ да бѫдатъ такива — случайни и пръснати. Той насочва усилията си да престане българското у́чене да бѫде дѣло на благородна лична инициатива, а тя да получи и намѣри народна подкрепа, да стане това у́чене народно дѣло. Българското у́чене да не живѣе скрито, конспиративно, като нѣшо тайно, незаконнно и, следователно, опасно. Защото поради това масата би го отбѣгвала, а да стане явно — като законно право и справедливо нейно желание да се въведе въ училищата, които се издържали отъ срѣдствата на самия народъ — чрезъ неговитѣ общини. Въ тѣзи училища сѫ ходѣли мнозинството отъ ученицитѣ. А тѣ били гръцки — подъ закрилата на гръцки владици и на институти при тѣхъ. Въ Прилепъ, Кукушъ,

Струга, Охридъ следъ 1856 г. заедно съ останалитѣ учители Миладиновъ въвежда въ общинскитѣ училища и българско ўчене на български езикъ. Съобразявайки се съ условията, Дим. Миладиновъ действува различно. Когато отива въ Кукушъ — въ края на 1857 г., Райко Жинзифовъ, споредъ поетото отъ Миладинова задължение, въвежда веднага въ взаимното училище български езикъ „първо на смѣянж, а послѣ и наистинж“ (Описание, стр. 411). Въ Струга, следъ като Миладиновъ напустналъ Кукушъ, едновременно се учело въ самото училище на двата езика: „Овде... во Струга непрестанно и во заемноучилиштето нътре се учатъ по гърцки и по болгарски при учителъ-отъ Господинъ Георгія попъ Христовъ“ (Дописка — Ц. в. бр. 476). — Въ Охридъ пъкъ, дето гръцкото влияние е било много по-силно, се е действувало по-инъкъ. Тамъ почватъ изпърво да учатъ на български въ частно училище въ една отъ покрайнинитѣ на града, донѣкжде полускрито, както съобщава самъ Миладиновъ: „Во еднòвремно (съ Струга — Ив. Х.) почна и во Охридъ, Месокастро у кжщата (кукята) отъ Гйорета Мустревъ, но само нá вечеръ по 12 часа до два сосъ фéнери и наутро рано пакъ сосъ свѣтило! После си ходеа дечинята секое на училището гърцко“. Но тази, така да се каже, полунелегалность на българското ўчене въ една отъ покраинскитѣ махали на Охридъ бива преодолѣна и премахната съ общонародна намѣса; благодарение на нея българското ўчене нахлува и въ центъра: „А овой месецъ во сѣчка сосъ повелята отъ старцитѣ варошки зафатиа и во Варошъ на митрополията да се учатъ децата болгарски, откако ке се пущатъ деца-та отъ гърцки-те училища, два часа и два пати во седмица-та

се учатъ при заемноучителъ-тъ г-нъ Кузмана А. Пасхаліовъ читанье и краснописанье“ (Ц. в. бр. 476 отъ 26. III. 1860 г.). Така българското ѵчене постепенно навлизало въ сѫществуващитѣ и заварени училища, като налагало на гръцщината въ тѣхъ да му прави отстѫпки, съ умисълъ да се наложи и установи напълно въ тѣзи обществени (народни) училища. Примѣрътъ е билъ даденъ, ентусиазмътъ у народната маса и волята за родно ѵчене събудени. Българската маса отъ окрайнинитѣ на града иска сѫщо да се учи. До тогава тя не е имала училище. Сега се създава ново. То е свободно отъ оковитѣ на създаденото и въведеното въ миналото гръцко ѵчене, затуй последното бива изхвърлено отъ него: „По тѣмже (следъ това — Ив. Х.) на 13 сечка (февруариа) почнаха во улица Кòшища вонка отъ Варошотъ. Ова го направи свещеникъ Апостолъ папа Соколовъ отъ Кòшища заедно со старешйната сирóмашка отъ Кòшища. Овие немаещемъ досега никакво училище, во една кукя и (= ги — Ив. Х.) собраха децата си имъ кладоха (метнаа) едно дѣте учителче, който и училъ до четересеть дѣца! а со сета сиромáщина... кошищаните собраха малу пари (новци) и почнаха осново (темелъ) да направатъ едно одаиче долу нáземи, колку да се збератъ децата и овде само болгарски читаатъ и писуватъ, а по гърцки не!“ (разр. все м.) (п. т.).

Обългаряване и на класното (гръцкото) училище

Понеже за Димитра Миладиновъ ѵчението вече има не само чисто и тѣсно просвѣтно значение, а преди всичко народностнопросвѣтно, то новото му убеждение го довежда до заключението, че е необходимо това на-

чало — народностността на ученето, да се разшири, като обедини всички степени училища—долни (първоначални — взаимни) и горни (класни-елински). Той самъ е дошълъ до заключенията, които една година подиръ смъртьта му единъ авторъ отъ Охридъ развива: „Училищно-то въспитанье продължава и съдружава майчино-то въспитанье; слѣдователно, матерныйтъ езыкъ трѣбва да са учи, и съ негова-та помощь сичкитѣ полезны знанія... Народно училище и народенъ езыкъ сж толкосъ нераздѣлимы, колкото сж челедьта и матерныя езыкъ... И тамъ (въ по-горнитѣ училища — Ив. Х.) матерный-тъ езыкъ трѣбва да има прѣимущество-то и даже изключително да господствува". (За народно-то образованіе въ Българія — в. Съвѣтникъ бр. 3 отъ 8 апр. 1863 г., стр. 3). И Дим. Миладиновъ има убеждението, че „който народъ са отказва отъ езыка си, той народъ са признава унизенъ, побѣденъ и готовъ да са затрие" (п. т.).

Ето защо Дим. Миладиновъ не се ограничава само съ объ̀лгаряването на взаимното (първоначалното) училище, въ което непосрѣдствено самъ не работѣлъ. Той работи да объ̀лгари и по горното (класното) училище, въ което самъ учелъ и което ржководѣлъ: „.... И на елинското училище горе (т. е. въ класното училище — Ив. Х.), и тамо ученицыте преводватъ отъ гърцки на Болгарски и отъ Болгарско на гърцко но уще нематъ на староболгарско сосъ граматика..." (Дописка — Ц. в. бр. 476).

Възпитателно въздействие на народностното образование

И за Миладинова ученето на роденъ езикъ е имало не само народностнообразователно значение, но съдържало и нравственовъзпитателни елементи, както туй изтъква другъ

единъ голѣмъ български будитель отъ Македония — велешанинътъ Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ въ своя дописка отъ Велесъ: „Наши Болгарчиня кога почнуватъ да учатъ грчески, тога почнуватъ и да са безобразны, псовачи, хулницы, непокорны, ленивы, вѣроломны, небогобоязливы“ (Ц. в. № 423 отъ 29 мартъ 1859 год.).

Достатъчно е тукъ да припомнимъ и свидетелството на Пърличева, какъ ученето на Миладинова е предизвикало ентусиазъмъ и съревнование между другото и съ онази малка струя отъ родно, що се е втичала въ него съ прилаганата отъ Миладинова метода — при преподаването да си помага и съ превеждане на български (срв. тукъ стр. 94—95). Въздействието тукъ на народностното образование върху гражданскополитическото възпитание на народната българска маса е било така очевидно: тя се е калявала и възпитавала да се бори за свои правдини и така да даде плътъ и кръвь на писанитѣ права, които й давали на книга държавнополитически актове въ царството на султанитѣ, като хатишерифътъ отъ 1839 год. и хатихумаюнътъ отъ 1856 год.

Народностно образование на девицитѣ

Национално трѣбвало да бѫде образовано и възпитаваното цѣлото младо поколѣние. Затова Дим. Миладиновъ обръща особено внимание на образованието на девицитѣ. Въ тъй често споменаваната своя дописка отъ 28 февр. 1860 г. той съ радость съобщава: „Овде во Струга до педесеть (50) дѣвойки се учатъ на училищата двете (взаимното и горното—елинското—класно — Ив. Х.) и краснописание писуватъ како на штамба“. Първа между тѣзи краснописки е била дописниковата най-голѣма дъщеря Елисавета.

Заедно съ това, като отбелязва, че „И во Охридскитѣ училища много девойки се учатъ по гърцки и по елински", тутакси укорно добавя: „Досега ни една не се научила по болгарски, не цицала матерно благо млѣко". Но това положение изправя народния деецъ предъ едно задължение, което става изворъ на вѣра и увѣреность въ енергията и последовностьта на народното действие: „Но жива била старѣшина охридска и любородци скоро (бърго) можитъ да се зафатитъ по болгарски" (п. т. — Ц. в. бр. 476).

Разширяване на българското учене—изучаване на родната история

Объл гаряването на училището не се ограничава само съ въвеждане на българско четмо и писмо или пъкъ само съ обучение на български езикъ. Понеже училището вече има да изгради българина, то трѣбва да даде българско съдържание на неговото съзнание. И въ съгласие съ устрема и практиката на общото наше народно възраждане Дим. Миладиновъ въвежда въ училището предмети на българознанието. Между тѣхъ сега той особено залѣга за българска история. Той накарва своитѣ сътрудници-учители въ другитѣ училища да я въведатъ въ училищата си, както самъ я въвежда и преподава въ елинскитѣ (горни) училища, въ които работѣлъ. Не се ограничавалъ той само съ това, ами отивалъ въ училищата на другитѣ учители и тамъ да разказва българска история, народни предания, пѣсни — особено за Крали Марка. Това съчетание на българска история съ народни предания и пѣсни е изразъ и на разбирането-убеждение, че най-лесно се буди и съзнава народътътъ съ онуй, което е самъ създалъ и което поради това му е най-достжпно, въ което като се огледа, да почерпи духътъ му

вѣра, бодрость и сила. Вещество за своитѣ уроци Миладиновъ е набиралъ отъ скждна българска книга—като „Царственикъ" отъ 1844 г., който представя преправка и нагласа на Паисиевата „История славяноболгарская", отъ сведения отъ брата си Константина въ Москва, отъ предания и пѣсни, които записвалъ, отъ стари наши ржкописи, които вече усилено събиралъ и пастрѣлъ, отъ нѣкои сръбски научни издания. Въ уроцитѣ си той е подбиралъ онѣзи славни моменти отъ нашето минало, които сж укрепвали народностното съзнание на ученицитѣ, тѣхния духъ. И тѣзи уроци съ своето съдържание и подборъ вреждатъ Димитра Миладиновъ въ веригата на нашитѣ истори-патриоти отъ вида на отца Паисия Хилендарски и Раковски, на Венелина, които даватъ нашето народно минало въ такива свѣтли багри. Това личи и отъ извора на Димитъръ Миладиновитѣ исторически знания. Както свидетелствува Райко Жинзижовъ, неговъ колега въ Прилепъ (1856—1857 г.) и Кукушъ (1857—1859 г.), Дим. Миладиновъ предавалъ българска история, която самъ изучавалъ по Царственика (День № 46, стр. 17). Сигурно той е попълнялъ този свой образецъ съ нови вести, които е намиралъ въ предания, народни пѣсни, други паметници и книги.

Изобщо, Миладиновъ съ всичко се стреми да откжсне нашия народъ отъ застрашаващия го гърцизъмъ. Въ този свой стремежъ той прибѣгва и до следното: подчертано гръцкитѣ лични имена той превежда на български. Така, той прекръща Жинзифова отъ Ксенофонтъ на Райко, дъщеря си Василѝкия на Царѐва, а другата си дъщеря Фрòсина на Мѝлица. И съ тѣзи свои нови имена поменатитѣ лица заживяватъ по-нататъкъ.

Борба съ други несгоди — липса на учебници

Презъ народностнобудителския периодъ на своята дейность Дим. Миладиновъ ималъ да се бори и съ други мѫчнотии на българското ўчене въ Македония. Тукъ твърде остро се е чувствувала липсата отъ български учебници. Въ други краища на нашата земя българското ўчене идва следъ сравнително по-дълго развитие. Въ Македония то иде следъ рѣзко скѫсване съ гръцкото ўчене. А налагаше се преходътъ да бѫде рѣзъкъ, защото дейцитѣ въ Македония видѣха колко бѣха изостанали въ българското ўчене въ сравнение съ другитѣ части на България. Македония трѣбваше много да напрегне своитѣ сили, за да потъкми своята изостаналость. Българското ўчене е било устремъ на народната българска маса, която икономически е била слаба — бедна. Гръцкитѣ владици, които сѫ събирали срѣдствата за училищата, сѫ ги прибирали и задържали за гръцкото ўчене — него сѫ подпомагали. — При това доставката на български книги въ Македония е била трудна, защото Македония бѣше далечъ отъ книжовнитѣ и книгодоставнишки срѣдища — главно отъ Цариградъ, който е билъ въ всѣкакви много по-живи връзки съ другитѣ български земи. На 1855 год. въ Пловдивъ Христо Г. Дановъ основава заслужилото на нашето народно възраждане свое книгоиздателство, което много поскоро организира своята търговска мрежа въ Тракия, северна България, Добруджа. Едничъкъ клонъ отъ това издателство се открива въ Велесъ презъ 1867 г., като преди това неговъ продавачъ на български книги сѐ вестѝлъ на панаира въ Прилепъ презъ 1861 г.. Ето защо въ почти всички дописки на българскитѣ вестници въ Цариградъ следъ 1855 г., следъ като отбеляз-

ватъ успѣхитѣ въ училището, силното желание на народа ни да се учи и мощното му противопоставяне на гръцкитѣ владици, дописницитѣ се оплакватъ отъ липсата на български учебници. Така, единъ отъ тѣхъ пише: „... Стремленіе-то нейно (на ю. Македония — Ив. Х.) е страшно и силно, ибо, като виде чи ся успала и много останала назадъ отъ свои-те собратія, иска да ги стигне и да се сдружи съ ними и наедно съ ними да върви къмъ просвѣщеніе-то народно; така що мые, кои-то преди малко време оплаквахме тые наши братія, и возвращеніе-то имъ (на българитѣ отъ ю. Македония—Ив. Х.) на истинный пѫть ни ся показуваше почти невозможно, сега напротивъ, се нахождаме въ голѣмо затрудненіе и стѣсненіе, защо не можеме да уталожиме нихната жажда. Отъ всѣкжде ни писуватъ за учители Болгарски и за учебници. Учители се найдоха два, три, но още много се потребни, но най-голѣма нужда имаме отъ слѣдующи-тѣ учебници" (Ц. в. бр. 420 отъ 28.II.1859 г. стр. 3, колона 2). — Другъ дописникъ отъ Прилепъ между другото казва: „Господинъ Іорданъ (х. Константиновъ Джиноть — Ив. Х.), нашый учитель мочно болѣ ся труди, но що ке ти чини онъ самъ. Между другытѣ неугодности и неудобства, и книги нуждни за децата нема". Търсейки изходъ отъ това положение, дописникътъ се обръща къмъ патриотичната пожертвователность на хората: „Не ще ли е добрѣ нѣкои родолюбцы да благоволятъ первоначални книги да подарятъ на новосоставено-то това училище на тыя мѣста на Болгарска Македония.. ?" (Ц. в. № 459 отъ 28 ноем. 1859 г., стр, 3, стълб. 2). —Велешанинътъ Райко Жинзифовъ, както се изтъкна вече, колега и помощникъ на Димитра Миладиновъ въ Прилепъ (1856—1857 год.) и

Кукушъ (1857—1859 год.), свидетелствува за сѫщата липса на български учебници: „Въ продължение на 2—3 месеца подъ надзора на младия учитель (самъ Жинзифовъ — Ив. Х.) кукушкото училище вървѣло какъ да е, тъй като нѣмало нито една българска книга, нито дори букварь“... (День № 46, стр. 16, стълб. 3). — Най-после и самъ Дим. Миладиновъ, недълго преди да бѫде арестуванъ въ Струга, прави достояние на всички българи както ревностьта на българитѣ въ Охридъ да поддържатъ две български училища въ града си и успѣхитѣ на ученицитѣ, така и липсата на български книги. Въ една своя дописка до Раковски той съобщава: „... и во тоа сколѣ мошне харно ходатъ учениците ама отъ книги сме мошне сиромаси, немаме ичъ со еденъ часословацъ 10 ученици учатъ, така и за други книги овде во Охридъ“ (в. Дунавски лебедъ № 5 отъ 12 окт. 1860 год., стр 2, стълб. 2). Тази изповѣдь—оплакване на Миладинова кѫра Раковски въ своята дълга бележка подъ дописката да се обърне съ позивъ къмъ „сичкы Бьлгары да обьрнѫть внимание на тыѧ нашы събратыѧ“, като ги призове да изпълнятъ единъ свой дългъ: „А на Охридскы Булгары, какъ то сѧ тии сами назовавѫть, трѣба да имъ помогнимъ сичкы другы Българи и Българки съ книгы и другы нуждни за училища имъ работы, да сѧ и по тѣхъ мѣста народнаѫ наукѫ и просвѣщение уведе“.

Тази прѣчка не превива волята на народния будитель у Миладинова; наопаки, тя я възбужда и я прави по-упорита. Дим. Миладиновъ самъ преподава български езикъ безъ книги съ разкази отъ родна история, пише уроцитѣ и ги дава на ученицитѣ си да ги преписватъ или пъкъ имъ ги диктува, докато пристигнѣли поржчани

учебници. Така, докато билъ въ Прилепъ, единъ албанецъ-книжарь въ Битоля изписалъ отъ Цариградъ нѣкакви български книги. Другъ пъкъ търговецъ-българинъ изписалъ отъ Бѣлградъ сръбски читанки, кракти сръбски граматики, пѣснопойки и др. (День № 46, стр. 17 и № 48, стр. 7), които Миладиновъ използувалъ въ работата си. Това явление се срѣща и по други мѣста въ Македония; то е изразъ на довѣрието, съ което сѫ се отнасяли изпърво нашитѣ будители тамъ къмъ сърбитѣ. Обаче, тѣзи будители сами сѫ изпитвали неудобствата отъ тази практика. На нея дава изразъ единъ другъ будитель отъ Велесъ, който въ една своя дописка пише: „... Разни книги тува въ училищата си имаме. Тѣ са повече Сербски книги мочно методически и полезни. Но добро ще е и Български книги да имаме, за да ся учатъ учениците и на тоя языкъ кой намъ е матерный языкъ. Обаче като нѣмаме Български книги и имаме само Сербски, то и языкъ-тъ ся измѣнява. Требаше перво воспытание-то да быде на Български, а послѣ да прочитаме за помощь на литѣратура не само на Сербски а и всякакви други книги на Славянски языцы, кои несумнѣнно ще разумѣватъ ученицы-те“ (Ц. в. № 441 отъ 25 авг. 1859 г., стр. 3).

Дето и да бѫдѣлъ, Димитъръ Миладиновъ не забравялъ родния си градъ и Охридъ, кѫдето българското учене имало да се бори съ сѫщитѣ и съ още по-голѣми мѫчнотии. Затова той дѣлѣлъ „богатството“: отъ Прилепъ (1856—57 г.) изпратилъ на Шапкарева въ Струга 15 черковнославянски буквари; отъ Кукушъ сѫщо изпратилъ буквари и свещени истории отъ Партения Зографски и други български книжки.

Постиженията отъ толкова и тъй полагани

усилия сѫ били най-насърдчителни. Райко Жинзифовъ, който е билъ тѣхенъ свидетель въ Прилепъ и въ Кукушъ, пише: „За малко време децата се научиха свободно да четатъ и пишатъ (български — Ив. Х.), и весело бѣше човѣку да гледа, че и на децата, на които трѣбваше цѣла година, за да се научатъ да четатъ свободно гръцки, и две или три години, за да разбиратъ по нѣщо отъ гръцки, сега имъ стигаха два или три месеца, за да четатъ свободно и да разбиратъ разкази отъ българската история“ (День № 46, стр. 17). — Сѫщото съ нескрита радость съобщава на Раковски самъ Дим. Миладиновъ. Последниятъ му пише: „. . . мошне харно и напредъ ходатъ учениците во све и во учейне и во пишейне, ама за пишейне уште пò арно, и зедофме големъ чесъ со красно писанието булгарско... сѐга имаме две сколя български, и во тоа сколѣ мошне харно ходатъ учениците... Свите братиа печелатъ (= залѣгатъ — Ив. Х.) за сколѣ булгарско, зашто вйдоа оту дѐцата фàтиа нàпретъ да ходатъ; за овие две години (откакъ захванали да учатъ български — Ив. Х.) што се показаа на язикотъ майчинъ колку 10 години да учатъ гарчки“ (Дописка — Дун. леб. бр. 5).

Обългаряване на черквата

Наредъ съ обългаряването на училището, въ духа и смисъла на цѣлокупното наше народно движение у Димитра Миладиновъ върви и работата за обългаряване и пославянчване на черквата. И въ по-раншния периодъ на своята дейность — преди 1856 г., Дим. Миладиновъ работи да приближи черквата до българската народна маса, като отговори на чувствуваната отъ нея потрѣба да разбира онуй, що се четѣло или пѣело въ черква. Твърде рано той държи въ Охридъ проповѣди на

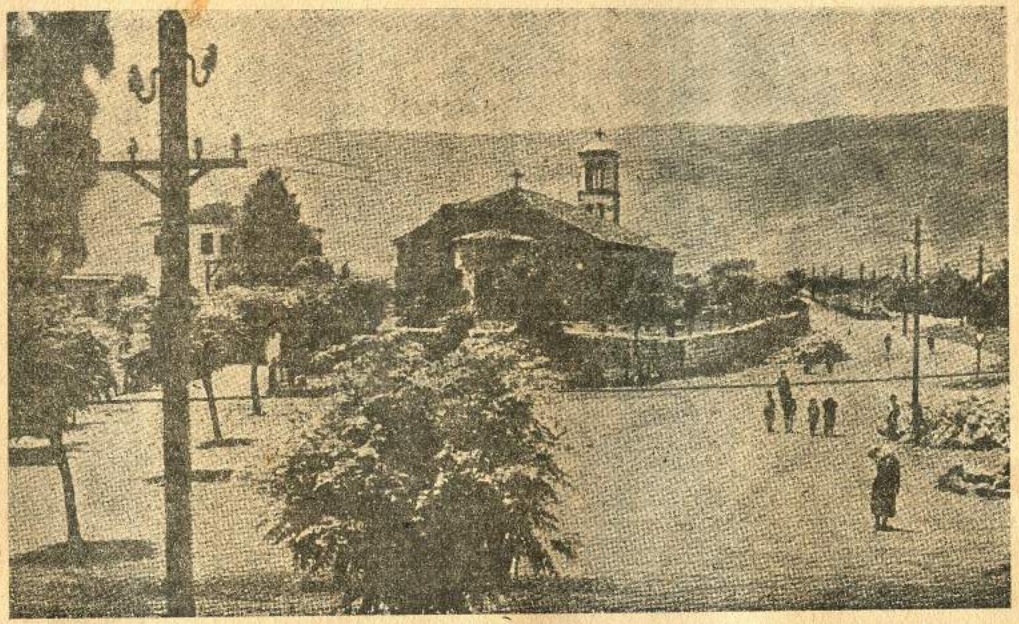

Черквата Св. Георги въ Струга

народенъ езикъ въ присѫтствието на самия митрополитъ Калиникъ. Както се спомена, отъ рано — още отъ 1840—1841 г., той превежда отъ гръцки на народенъ езикъ написани съ гръцка азбука, приспособена да предаде звуковетѣ на нашия езикъ, молитви и откѫси, за да ги четѣли свещеницитѣ въ черква или пъкъ вкѫщи набожнитѣ християни. Тази работа изпърво имала чисто черковнопросвѣтенъ, религиозенъ умисълъ: да задоволи нуждата на християнина. — Презъ будителския периодъ отъ дейностьта на Димитра Миладиновъ тази работа не престава, а се засилва, защото се изпълня съ новия — български народностенъ смисълъ. И черквата, както училището, трѣбвало да служи на българското народностно повдигане, да буди, крепи и разпалля народното българско съзнание. И въ нея, както въ училището, въ съгласие съ устремитѣ и практиката на борбата въ цѣлата българска земя, усилията се насочватъ къмъ изхвърляне на гръцкия езикъ отъ черквата и замѣняването му съ славянски и народенъ български. Прѣчкитѣ и тукъ сѫ били голѣми. Черковнитѣ служители — свещеници, пѣвци (псалтове) не знаели да четатъ славянски. Книги сѫщо нѣмало; поради това славянскиятъ езикъ и народниятъ сѫщо така навлизали постепенно въ черквата, като изпърво вървѣли заедно съ гръцки.

Вървежъ и постижения

Въ връзка съ усилията въ речената насока ето какво съобщава самъ Дим. Миладиновъ: „И на Струга учителотъ и пѣвецъ Георги п. Христовъ (Икономовъ — зетъ на Димитра, оженилъ се за дъщеря му Милица — Ив. Х.), Анастасъ Хаджовъ и Сакеларий свещеникъ Иванъ, и децата по български пѣтъ, и свещеницитѣ струшки се изучиха по славянски:

свещеникъ Иванъ Миладиновъ сакелария, свещеникъ Иванъ, попъ Стефанъ и свещеникъ Георги Наумовъ Мàринъ и со сета старость почна по некое со зърцала (гледала) и свещеникотъ Христо Икономотъ; се изучиха овие наши свещеници и службата (литургията) света (=всичката, цѣлата — Ив. Х.) по славянски я служатъ, освенъ молитвите, и ако имахме голѣмъ кругъ църковни книги, сета служба ке се чинеше и въ святий олтаръ и вонка по славянски . . ." Въ Охридъ пъкъ „. . . сите свещеници охридски иматъ ревность за матерніотъ язикъ, и мнозина на нашъ болгарски язикъ преводватъ отъ евангелието гърцко на болгарско наше македонско, со гърцки писма и го пѣятъ въ църковъ како свещеникотъ Костадинъ п. Стефановъ въ Митрополитската черква и прочия. (Дописка — Ц. в. № 476 отъ 26 мартъ 1860 г.). — Сжщата работа вършй преди това и въ Кукушъ. Най-после, следъ голѣми усилия и трудове, на Св. Троица 1858 г. възрадваниятъ народъ е могълъ да слуша изцѣло службата на славянски и народенъ български езикъ — гръцкиятъ бива изхвърленъ. Ето какъ е минала тя, споредъ единъ очевидецъ — самия Райко Жинзифовъ: „Рано сутриньта на Св. Троица простодушнитѣ българи, мжже и жени, се събраха въ храма. Необикновена тишина цари въ черквата, и всички, обърнали погледи къмъ олтара, съ нетърпение очакватъ да чуятъ гласа на светогореца-калугеръ. Почва службата; понася се гласъ не чуждъ и не дивъ, а роденъ, не мжченъ за разбиране и който предразполагаше къмъ внимателно слушане... никой не се оглежда ни влѣво, ни вдѣсно, а всички внимателно слушатъ евангелието, което светогорецътъ чете тихо, безъ да бърза и безъ да поглъща думитѣ. Споредъ нашия обичай, подиръ евангелието бѣше казано

много умно слово, въ което се доказваше, че православната вѣра не забранява на никой народъ да извършва светата служба на своя езикъ.... И всичко това бѣше плодъ на непрестанния трудъ на Димитра Миладиновъ" (День № 48, стр. 8). Самъ Миладиновъ не може да се стърпи да не сподѣли своята радость отъ въздействието, което черковната служба на роденъ езикъ е упражнявала по-късно върху българитѣ въ Охридъ. Съ малко думи той предава това въздействие така: „ . . . и сите що слушатъ болгарите се радуватъ, защо разумѣватъ Болгарскиотъ язикъ и едни отъ радости плачатъ" (Дописка — Ц. в. № 476). Преходътъ-преломъ отъ по раншния навикъ за гръцкото къмъ българското, новото, но понятно, сжщиятъ разкрива со следнитѣ думи: „ . . . ние пакъ сега и фцарковъ фатифме да пейме све булгарски тики да му е мило чѳеку да слушатъ язикотъ свой. Напредъ ако не рѐчефме кирие елейсонъ мака голема, а сега велиме Господи помилуй тики и децата мали со насъ знаедно пѣ-тъ . . ." (Дописка — Дун. лебедъ № 5).

Радостьта отъ този успѣхъ е била толкова по-голѣма, защото се е свързвала съ едно постигнато н о в о съзнание: съзнанието за народно единство на българитѣ отъ онѣзи краища на Македония съ българитѣ отъ останалитѣ наши земи. Защото, благодарение на гръцкия духовенъ гнетъ чрезъ училището и черквата, това съзнание за народно българско единство е било позатъмнено. Това разкрива Шапкаревъ. Следъ като разказва за съживяването по времето на Димитра Миладиновъ „пакъ чувство-то народно", че свещеницитѣ почнали да четатъ евангелието преведено на „македоно-българскій", а ученицитѣ да четатъ тукъ-таме апостола, преведенъ „отъ гърскій на македонскій", авторътъ

продължава: „Забѣлѣжи обаче, чи дури (=докато — Ив. Х.) овіе свите ся велехѫ и пѣехѫ (въ нѣкои черкви се чувало „Господи помилуй", по-късно „Отца и Сына" заедно съ „Тебе поемъ", още по-късно „Достойно есть" и най-после „Святый Боже" — Ив. Х.) не беше изникнало уще народното чувство, защо Старобългарскій-тъ языкъ го зовѣхѫ сърбскій, а не българскій (к. а.); именуваxѫ же и шопскій (к. а.) нарѣчіе-то на Въсточнѫ Българіѭ; и ако нѣкой пѫть насмѣнеше (=споменѣше — Ив. Х.) нѣкой за да ся служитъ у църковъ по българскій, викахѫ до Господа: „нейкиме сърбскій . . . а да се служитъ по българскій, сиречъ македонобългарскій сакаме свите" (Надгробно слово на българско-то училище въ старій-тъ български градъ Охридъ, или българскій-тъ языкъ въ българскѫ-тѫ патріархіѭ — в. Съветникъ бр. 9 отъ 30 май 1864 г., стр. 3).

Сблъскване съ гръцки владици

Въ тѣзи свои устреми къмъ обългаряване на училището и черквата Дим. Миладиновъ се срѣща съ гръцкитѣ владици-фанариоти, проводници на гръцката империалистична мегали идея, възприета и отъ гръцката патриаршия въ Цариградъ. Привърженицитѣ на тази идея мечтаели да се въстанови нѣкогашната византийска империя съ седалище Цариградъ. Затова всички християни въ предѣлитѣ на турската империя трѣбвало да станатъ ромеи (гърци). Цариградската патриаршия и нейнитѣ владици-фанариоти се стремѣли вече да затриятъ българщината. Особена ревность тѣ проявяли въ Македония. Тамъ тѣ били и най-опасни.

Още по-рано — презъ чисто просвѣтителския периодъ на своята дейность, Дим. Милади-

новъ се срѣща съ гръцкитѣ владици, които почватъ да го гонятъ. Така, още при първото си учителствуване въ Кукушъ (1840—1842 г.) той трѣбвало да бѣга: „Грьковладичка злоба и тука подействувала що-годѣ сполучливо. Рѣченый учитель принуденъ былъ да оставитъ така нарѣденытѣ училища и събуденытѣ Кукушяны, та да бѣгатъ въ отечеството си, за да избѣгнитъ отъ заточеніе и подобы владичкы наказанія, кои тога много го угрожявалы и отъ кои този за тога едва откына ...“ (Шапкаревъ. Описаніе — Читалище № 13, с. 410). А то е било, защото, споредъ сѫщия, „Отъ това врѣме почти броитъ лѣточисленіето си и разбужданіето на Кукушкытѣ жители въ собственнытѣ имъ народны интереси“ (с. стр.) — По-късно, когато забѣгва въ Херцеговина, като писарь на тамошния гръцки владика-фанариотъ, една сутринь, когато фанариотътъ си правѣлъ „турски кефъ“, хвърлилъ му смѣтководнитѣ книги, възмутенъ и отъ неговитѣ постѫпки спрямо простодушнитѣ славяни (Жинзифовъ — День № 46, с. 15). — Изобщо, презъ този периодъ отъ дейностьта на Миладинова сблъскването му съ гръцкитѣ владици-фанариоти е изразъ и повече резултатъ на неговото възмутено чувство на християнинъ и гражданинъ. Той ги изобличава за тѣхния безнравственъ животъ, за тѣхната алчность—затуй, че ограбвали народа. Ето на какво е бивалъ свидетель Дим. Миладиновъ. Охридскиятъ митрополитъ Дионисий (1847—1859 г), напр., ималъ „обичай и система“ да гради безъ нужда ново, колкото да държи на разположение по нѣколко хиляди гроша и да не запазва ни новото, ни вехтото. Така, безъ нужда . . . въ Охридъ въ Долна влашка махала разсипалъ училището и обещалъ на гражданитѣ да имъ направи черква. Нито църква имъ направилъ, нито друго нѣщо

добро, а само имъ „дърпналъ“ 3000 гроша ужъ да изкара ферманъ (разрешително) за черквата. Накаралъ махаленския свещеникъ да служи въ училището като въ черква. „Чадалникъ“-тъ (оджакътъ) на училището нарекълъ свети олтаръ, църквата нарекълъ храмъ Св. Никола, макаръ наблизу въ Горна влашка махала да имало много хубавъ храмъ Св. Гьорги, въ който дотогава се черкували и „долнитѣ власи“ (Дописка — Ц. в. № 477/2 апр. 1860 г.). — Църквата пъкъ Св. Иванъ Богословъ (Кàнео), запустѣла отъ 1767 г., въ която лежели волове и всѣкакъвъ другъ добитъкъ, възобновилъ съ ревностьта и срѣдствата на населението. Следъ нѣколко години продалъ черквата „како мулькъ (=имотъ — Ив. Х.) неговъ и како чйфликъ татковъ“ за осъмь хиляди гроша. И когато беднитѣ настоятели на черквата го молили поне да имъ помогне да изплатятъ дълговетѣ си, що направили за обновяването на черквата и като не успѣли, го дали въ сждъ, той се заклелъ и отрекълъ, че е заповѣдалъ да се поправи черквата. Нѣщо повече: „. . . ако нѣщо имъ реколъ, пакъ не билъ дзидъ да стòитъ на èдно слово“. Сиромаситѣ-настоятели продали кой лозе, кой нива, отъ които се прехранвали, за да платятъ дълга си (п. т.). — Моралътъ на Мелетия Охридски, който го изпрати на смърть, е билъ такъвъ, че, следъ като обиколилъ селата на епархията и нигде не го благодарили, нито прибрали, това сторили само въ нѣкое куцовлашко село, „къде що е пòтребенъ и согласенъ со чувствата и желанията на жените“ (п. т.). Якимъ фортомарь, който отишълъ да посрещне Мелетия, надѣвайки се последниятъ да го направи протосингелъ, за да съблича после сиромаси-селяни, „безсòвѣстно и безсрамно и нàмѣстникъ во кукята си го чинитъ и дѐцата свои си му и (=ги —

Ив. Х.) даатъ кого за чубу̀кчиа, кого за друго . . .“ (п. т.). — Сѫщото е било и съ другия Мелетий — полянинскокукушкия гръцки владика. Той пъкъ се опитвалъ да прикрие своята развратна природа подъ твърде прозрачното було на развращаваще благодеяние. „Подиръ два дена“, — пише Жинзифовъ, — „фанариотътъ оздравѣлъ. Той не усѣщалъ какъ минавали днитѣ и часоветѣ: сутринь чубукъ, горещо питие; на обѣдъ разни ястия, много вино; вечерь музика, хоро и пр.. — Любопитно било да се гледа, когато на обѣда фанариотътъ разказвалъ на гоститѣ си, какъ той веднѫжъ въ черквата забелязалъ Мария, когато се причестявала; какъ тя още отъ пръвъ погледъ му харесала, защото му се сторила скромна, срамежлива и бедна; какъ той тутакси намислилъ да я вземе да я възпита за спасение на душата си и да я направи щастлива, като я омѫжи за добъръ момъкъ. Очевидецътъ увѣрява, че бедната девойка не била съ укорно поведение, но обещанията на фанариота, богатството, дрехитѣ, що й правѣлъ, излъстили невинната. Отъ начало фанариотътъ я омѫжилъ за нѣкакъвъ българинъ, когото после изгонилъ“ (День № 46, с. 17). — Сѫщото било и съ битолския фанариотъ—Венедиктъ: „Той обичалъ женската хубость, отъ която понѣкога подлудявалъ. Сѫщо така обичалъ ракията“ (п. т., с. 16). Къмъ тѣзи качества трѣбва да се прибави и безмѣрната алчность на тѣзи гръцки фанариоти, която на практика се изразявала въ истинско ограбване на християнското паство. Така, полянскокукушкиятъ за пари прощавалъ всичко; битолскиятъ билъ много любезенъ, когато можелъ да смъква колкото искалъ, за да назначи нѣкого за манастирски настоятель, да ржкоположи нѣкого за свещеникъ, да разреши нѣкому бракъ, за опѣло и пр. (п. т., с. 16). — И Мелетий Охридски

си е билъ създалъ славата на стървенъ ограбвачъ на своето паство. Такова е било положението въ цѣла Македония, както се вижда и отъ официални документи. Въ единъ отъ тѣхъ се казва: „Положението на раитѣ въ тѣзи области (Сѣръ, Драма, Кавала — Ив. Х.) е непоносимо, защото тѣ иматъ да понасятъ не само натиска на своитѣ турски господари, но и тѣхниятъ върховенъ пастиръ, седящиятъ въ Сѣръ митрополитъ, злоупотрѣбява съ своята сила, за да изтисква отъ своята епархия и най-тежкитѣ данъци. Оплакванията противъ него достигнали до ушитѣ на цариградския патриархъ, който е билъ готовъ да го свали. Обаче богати парични подаръци, както и благоприятни свидетелства, които митрополитътъ е съумѣлъ да изнуди отъ раята съ помощьта на турскитѣ власти и да ги изпрати въ Цариградъ, отстранили застрашаващата опасность отъ уволнение, и този недостоенъ върховенъ пастиръ продължава сега съ още по-голѣма смѣлость своето жестоко държане къмъ повѣреното му паство“ (изъ рапорта отъ 7 ап. 1846 г. отъ графъ Филипъ Кавриани, вторъ преводачъ при австрийската легация въ Цариградъ. — П. Никовъ. Австрийски консули за българитѣ въ Македония — сп. Мак. прегл. I (1925), кн. 5—6, с. 101). Поради това у фанариотитѣ-владици всѣкога е било силно желанието да имъ се даде епархия въ Македония. Изобщо — върху почвата на икономическото ограбване, на материаленъ и мораленъ гнетъ, у народа се е създавало настроение противъ владицитѣ-грабители и насилници, изработвало се е отрицателно отношение къмъ тѣхъ. То се е поддържало и засилвало още и отъ действия, постжпки и животъ на духовника, които сж засѣгали и възбуждали и християнскитѣ нравствени схващания и чувство на народ-

ната маса. Върху почвата и на подобни прояви се е създала и носѣла между българитѣ тогава твърде известната пѣсень:

Царе ле, царе честити,
Честити и доброчести!
Честито да ти е царството,
Царството, господарството!
Царувай, царе, богувай,
Довѣка господарувай!
Смили си, царе, раята,
Изядоха я думашни,
Думашни гърци владици,
Що нѣматъ Бога, ни вѣра,
Ни законъ, царе, ни правда.

(Ц. в. бр. 324 отъ 13 апр. 1857 г.). — Въ такъвъ случай Дим. Миладиновъ дава изразъ не само на личното си възмутено човѣшко и християнско нравствено чувство, но се явява изразитель на сѫщото чувство у народа, родило се върху почвата на грабежитѣ и гнета на своитѣ духовни пастири. Тази еднаквость въ отношението на Димитра Миладиновъ къмъ гръцкитѣ владици-грабители съ чувството на ограбвания народъ издава сще въ онѣзи времена тегнението (гравитацията) му къмъ народната маса (къмъ демоса), издава сѫщо така демократизма на Димитра Миладиновъ.

Борба съ гръцки владици. Тактика

Презъ втория — будителския — периодъ на своята дейность Дим. Миладиновъ не промѣня отношението си къмъ гръцкитѣ владици-фанариоти; мѣни се само смисълътъ на това отношение. То е затуй, защото цѣлокупната му дейность бива изпълнена съ ново съдържание — народностно, съ новъ смисълъ — народностенъ и народенъ, който се отразява и изразява въ това отношение. Отъ него — отъ този смисълъ,

се опредѣля да се прояви ли или не това отношение. Сега Дим. Миладиновъ преценява действията, слабоститѣ и проявитѣ на владицитѣ споредъ отношението имъ къмъ народното българско дѣло, къмъ нашето народностно възраждане. Презъ 1859 год. той не се опълчва срещу охридския владика Иоаникий, защото последниятъ не прѣчелъ на усилията да се обългарятъ училищата и църквитѣ въ Струга и Охридъ. Преди това обаче, презъ 1856—1857 г. въ Прилепъ Дим. Миладиновъ съ мжка търпи слабостьта на битолския фанариотъ, като му отдава външна честь и уважение, та го убеждава да не закача училищата. Защото виждалъ, че още не можелъ да се бори съ него, тъй като последниятъ ималъ на своя страна цинцаритѣ въ града, пъкъ повлѣкълъ билъ и нѣкои българи. Неохотно, „презъ пръсти“ той гледа на неговитѣ произволи надъ паството, само и само да не посѣга на българското ученe въ градскитѣ училища (сп. День № 46, стр. 16). — „Съ намръщено лице“, както свидетелствува Жинзифовъ, Дим. Миладиновъ гледа презъ 1857—1858 год. приструвната болка на фанариота въ Дойранъ и изслушва оплакването му отъ заобикалящата го срѣда; „...усмихнатъ, но съ намръщено чело“ го отбива отъ лицемѣрното му намѣрение да иде въ Света гора, за да се покае, като му напомня, че има длъжность да ощастливи „словесното“ си стадо, като залегне, щото училищата въ неговата епархия „да цъфнатъ“ подъ неговата закрила, че ще се прослави, ако не върви противъ желанието на народа да се учи на своя езикъ. Докато извлѣче отъ устата му съгласието: „А бе, брате, кой ги закача? Нека тѣ (кукушани) се учатъ и на български, и на французски, и на дяволски, ако искатъ; само да ме оставятъ на мира“ (п. т. стр. 17).

За да заработи тутакси по-смѣло и по-усилено.

Заедно съ цѣлия ни народъ Димитъръ Миладиновъ не се мами: въ лицето на владицитѣ-фанариоти той правилно вижда народностни врагове, които всѣкога щѣли да спъватъ възраждането на нашия народъ. Народътъ ни е ималъ живи примѣри на по-човѣчно отнасяне отъ страна на духовници изъ неговата срѣда, какъвто е билъ напр. случаятъ съ скопяни, изнесенъ отъ бѫдещия пръвъ български митрополитъ въ Охридъ Натанаилъ отъ с. Кучевиста, Скопско. Ето що разказва той: „Надеждитѣ (да имъ бѫдѣлъ назначенъ за владика, споредъ обещанието на цариградската патриаршия, посочения отъ скопяни българинъ свещеникъ Димитрий, протосингелъ и икономъ на архиерея — Ив. Х.) останаха суетни, когато неочаквано въ Скопие се яви владиката Гавриилъ, около есеньта на 1833 г. Не помина много врѣме, въ сѫщата година, дойде онъ въ селото Кучевиста да начне да събира владичината, а отъ селото посѣти онъ и монастиротъ, придруженъ съ нѣкои отъ поглавнитѣ селски чорбаджии. Единъ день като обѣдваше съ чорбаджиитѣ, подобно на прѣдшественицитѣ си, Гавриилъ заговори за монастиръ̀тъ (Св. Арахангелъ — край селото — Ив. Х.). Чорбаджиитѣ му отговориха: „Господине! Ние на владицитѣ сме давали всичко споредъ както е било опрѣдѣлено, на тебе и ке придадеме, но да ни се не мѣшишъ на монастирчето. Селото ни е работило на тия негови здания, и нивитѣ и лозята негови работятъ се повише отъ селото. Ви казуваме, за това монастирче четири владици за четири години се изпѫдиха отъ Скопіе. Ако имате и Вие това намѣрение да се закачите за монастиря, то Ви казваме открито, сега отъ овдѣ да се качишъ на коня, па да отидешъ право въ

Стамболъ, отъ кѫде сте дошли". На това владиката отговорилъ: „Знайте, я сумъ бугаринъ, моя майка е бугарка, и сакамъ сосъ васъ да живимъ" (Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивскаго Натанаила. — Сборникъ за нар. умотв., н. и кн. т. XXV, стр. 7). Затова, въ съгласие съ народа, Дим. Миладиновъ иска въ Кукушъ и Охридъ за владика нѣкого отъ изтъкнатитѣ народни борци, като Иларионъ Макариополски, Авксентий Велешки или Антимъ Хилендарски (бѫдещия пръвъ български екзархъ), или Партения Зографски и др. Сега вече кукушкитѣ ученици посрѣщатъ Партения Зографски, който идва за владика на епархията съ следната съчинена за случая пѣсень:

Булгари вие, Булгари!
Що мислите вие, Славяни?
Бога молете да на избави
Отъ върли, клети наши душмани,
Наши душмани, проклети гърци,
Проклети гърци, зли владици!
Доволно, Боже, ние сме ги търпѣли,
Неброени мжки поносили.
Охъ, Боже, смили ся за насъ,
Призри на насъ и избави насъ!
Охъ Боже, нашъ мили Боже,
Сме търпѣли, благи Боже!
Дай ни, Боже, булгари владици,
Независими отъ гръцки патрици!

(Редовна притурка на в. България, бр. 12 отъ 23 ноем. 1859 г.).

Когато, обаче, има насреща си изпечени фанариоти, които много добре познава отъ тѣхната по-раншна дейность; когато не може да има нито за мигъ съмнение въ държането имъ спрямо народнитѣ български искания, какъвто билъ случаятъ съ бившия митрополитъ въ Охридъ Дионисий и съ неговия тогава протосингелъ Мелетий, който по-късно го изпраща въ тъмни-

цата, Дим. Миладиновъ не се поколебава да имъ открие борба и чрезъ българскитѣ вестници. Така, съ подписъ „Нѣкой отъ епархията охридска“ въ брой 477 отъ 2 апр. 1860 г. на „Цариградски вестникъ“ той помѣства дълга дописка, за да изобличи тогавашния кюстендилски гръцки владика Дионисий, за когото узналъ отъ сѫщия вестникъ, че се заелъ да изгради богословско училище и болница. Дим. Миладиновъ бърза да разкрие измамитѣ и грабежитѣ на сѫщия Дионисий, когато е билъ владика въ Охридъ, за да предпази кюстендилскитѣ българи отъ увлѣчение и разочарования. — Сѫщото прави и съ Мелетия Охридски, като „Еденъ стечественолюбивъ“ въ сѫщия вестникъ — бр. 482 отъ 7 май с. г., и въ „Дунавски лебедъ“, бр. 5 отъ 12 октом. 1860 г., разкрива борбата на народа съ Мелетия, като нахвърля и нѣкои тъмни черти отъ неговия нравственъ ликъ. — Голѣмо и силно оржжие въ борбата на нашитѣ мѣстни дейци срещу гръцкитѣ владици е било разкриването на тѣхнитѣ насилия, произволи, грабежи, на тѣхнитѣ слабости и пороци. Това и прави Дим. Миладиновъ: като ги разкрива каквито сѫ, той ги дискретира въ очитѣ на масата отъ българското паство, отвръща я отъ тѣхъ и я насочва срещу тѣхъ като срещу народни и народностни врагове.

Демократизъмъ на Димитра Миладиновъ

Още отъ началнитѣ години на своето учителствуване Дим. Миладиновъ издава своя демократизъмъ. Благодарение на своя произходъ, на своето образование и на своитѣ разбирания, той се държи близу до народната маса, отива насреща нейнитѣ потрѣби. Твърде раненъ изразъ затова сѫ преводитѣ му на черковни молитви на народенъ езикъ, предназначени за свещеницитѣ

и гръцки грамотнитѣ да ги четатъ въ черква и да ги преписватъ за вкжщи. Тази практика е била твърде разпространена въ онѣзи краища, както и по другитѣ мѣста въ Македония. Така, споменатиятъ Натанаилъ Охридо-Пловдивски презъ 1836 и 1837 г., като ученикъ, е превеждалъ „избрани главизни“ отъ руски и черковнославянски на прилепски „заради любящитѣ набожность прилепски юноши и старци“, както и „сгодни поучения“, за своя старецъ Манасий, който ги казвалъ въ черквата въ с Вàрошъ и съ това името му останало „незабравимо въ паметьта на прилепското потомство“ (Жизнеописание, с. 9). Тази практика намира по-късно своя изразъ дори въ български печатни издания. Така, архимандритъ Павелъ Божигробски, отъ с. Кониково, Ениджевардарско, превелъ недѣлното евангелие на своя роденъ гòворъ. Презъ 1852 г. напечаталъ превода съ гръцки букви въ Солунъ въ печатницата на Кирякъ Държиловецъ, отъ с. Държилово, Воденско.

Презъ будителния периодъ на своята дейность Дим. Миладиновъ самъ и съзнателно търси още повече българската народна маса. Той правилно схваща, че борбата, що се подема, е политическа, че тя представя жизненото дѣло на цѣлия нашъ народъ. Затова самиятъ народъ трѣбвало да заработи за това свое дѣло, да воюва за своето право и да го извоюва. Дим. Миладиновъ се стреми да раздвижи изъ епархиитѣ народната българска маса, да я впрегне и кали въ открита борба съ гръцкитѣ владици-фанариоти. Той гледа да възбуди и поддържа у нея интереса къмъ училището и работата въ него. Така, въ Прилепъ презъ 1856—57 г. битолскиятъ фанариотъ затворилъ дветѣ частни домашни училища, въ които учители-самоуци обучавали ученици по черковни книги,

подъ предлогъ, че тѣзи училища били безполезни, тъй като учителитѣ имъ били необразовани. Поради това всички ученици минали въ общото градско народно училище, въ което не можели да се смѣстятъ — събрали се 4—500 деца. Освенъ това, единъ учитель не било възможно да ги обучава. Тогава Миладиновъ, който схваналъ хитрия планъ на фанариота, убедилъ гражданитѣ да взематъ още двама учители. Поради тѣснотата на училището, при хубаво време, обучението се водѣло на открито — въ черковния дворъ. Сигурно тогава немалко прилепчани ще сж следѣли съ радость работата на учители и ученици, както туй ставало споредъ свидетелството на Жинзифова, подиръ една година въ Кукушъ: „Родителитѣ не можеха да се нарадватъ, като слушаха децата си да имъ четатъ отъ свещената история на отца Партения (Зографски) . . . и не имъ трѣбвало да питатъ що е писано въ книгата, а сами разбираха онова, що имъ се четѣше. Току речи всѣки день родителитѣ идвали въ училището, за да гледатъ какъ учителитѣ учатъ децата имъ“ (День — № 46, стр. 17). Така успѣхитѣ въ училището превръщатъ последното въ притегателно срѣдище, което събирало почти всички деца. Така е било въ Прилепъ, тъй е било въ Струга—Охридъ, тъй било въ Кукушъ. Въ училищата на последния градъ идвали да учатъ и деца отъ околнитѣ села, отдалечени по на 10 и повече клм. Нѣщо повече : дори просяцитѣ изпращали децата си да се учатъ (п. т.).

Този интересъ и въодушевлението на народната българска маса къмъ родното училище и ýчене се проявявали и подъ друга форма : желание у нея не само децата, но и възрастнитѣ да се учатъ български. Въ Кукушъ подиръ урочнитѣ часове съ децата — подиръ обѣдъ, Дим.

Миладиновъ учелъ на черковнославянски и български женени мжже отъ 20 до 25 год., както и свещеници. Сжщото е било и въ Струга—Охридъ. Така той изграждалъ у народната маса съзнанието, че дѣлото на българското учене, на българското училище и църква е нейно народно, че това сж нейни народни институти; къмъ тѣхъ тя насочвала своитѣ усилия и се обединявала около тѣхъ. Чрезъ училището и църквата Дим. Миладиновъ поддържалъ и разгарялъ духа и ентусиазма на народа ни, който търсѣлъ и намиралъ възможность да имъ даде и вещественъ изразъ съ усилия да разшири училищната сграда, както е било въ Кукушъ (1857—1859 г.). Поради тѣснотата на училището, Миладиновъ и Жинзифовъ обучавали само 150 деца, когато могли да се събератъ и до 500. Затова кукушани съ писмо отъ 4 май 1858 г. до братството на Зографския български манастиръ въ Света гора, който, макаръ по вината на гръцкия владика да били глобени да заплатятъ 300,000 гроша, съобщаватъ: „. . . ніе това платихме съ помоща Божіа и со име царево, изпратихме матеріало да събираме Славено-Болгарско училище да правиме“ . . . и молятъ манастирскитѣ братя „ . . . да благоволите да дадете хіляда Австрийски желтицы сосъ файда. Лихвата да служи за новото наше Българско просвѣщенно училище, за да плащаме наймотъ (заплатата — Ив. Х.) на учителите, а майката на парыте да принадлежава на Монастыротъ Главни!“ (Мих. Ковачевъ. Зографъ I, стр. 340). Въ Охридъ пъкъ гражданитѣ отъ махалата Кошища полагатъ основитѣ за постройка на училище, дето да се учело само на български. Въ списъка на пожертвователитѣ (кодика) Дим. Миладиновъ вижда следното: „Мъжи и жени приложватъ кои како можитъ. Папа Апостолъ надзиратель 600

гроша и презвитера му (попадията) гроша 100, такогере и папа Наумъ игуменъ на светий Спасъ обителе гроша 300 и попадията гроша 100 и други по некои мàлцина до 150—100, а прочая кои 20—50 —10. Но жени, що нѣмале новци (пари) давале коя платно, коя ризи, коя кошули, пърстени, гердани и едни женски ржкави навезани! И отъ Варошъ же много приложиха на ова първо именувано болгарско училище приложи коя пари, коя платно. Колку желаятъ за матерно (майчино) и народно млѣко и майсторите непрестанно (свѐедно) туку работетъ на училището, и господинъ Кърстанъ Нерезанъ отъ Кошища (имъ заборавихъ имйнята) многу са печалятъ за новото болгарско училище именувано!.. (Дописка — Ц. в. № 446 отъ 26 мартъ 1860 г.).

Народностна просвѣта за народната българска маса

За да бждѣло крепко народностното съзнание, Дим. Миладиновъ се грижи да го изпълни съ опредѣлено и ясно народностно историческо съдържание. Той виждалъ, че мнозиина българи въ Македония не знаели нито да четатъ, нито да пишатъ български, а само гръцки. Поради това че не четѣли, и не знаели историята на своя народъ. Той съвсемъ правилно схваща колко гръцкото у́чене било пагубно за нашия народъ. Чрезъ него редъ по-учени българи оставали ослѣпени отъ блѣсъка на старогръцката култура и се загубвали за народа си — погърчвали сж се. Това явление е ставало вече много опасно за народа ни въ Македония. За да противодействува на тази заплаха, Дим. Миладиновъ по цѣли нощи превежда на гръцки „История славяноболгарская“ на отца Паисия Хилендарски въ нейната печатна преправка (отъ 1844 г.) подъ име Царственикъ, съ умисълъ да я разпространи

безплатно по цѣла Македония (День № 48, с. 8). Така и онѣзи мнозина българи, които знаели да четатъ само гръцки, могли да се запалятъ отъ огъня и вѣрата на отца Паисия въ свѣтлото и славно бѫдеще на нашия народъ, черпейки вдъхновение и вѣра отъ неговото славно минало.

Работа въ селата

Димитъръ Миладиновъ не се ограничава само съ работа въ градоветѣ. Той виждалъ много добре народа и неговата българщина въ селата. Затова, както се отбеляза, въ Кукушъ презъ 1857—1859 г. той нощя обикаля чифлигарскитѣ села около града, за да подканя българитѣ-селяни да се присъединятъ къмъ общонародното движение въ града за свое у́чене, училище и учители, за своя черква и родно духовенство. И постига, щото селянитѣ да довеждатъ децата си да се учатъ български въ града. Като учитель въ Струга отъ 1859 г. и вдъхновитель на народното възраждане тукъ и въ Охридъ, той съ радость приема да събира помощи за изграждането на българската черква въ Цариградъ. Защото тъй му се удавала възможность да влѣзе въ широкъ досегъ съ народа, да му проповѣдва и да го въвлича въ разразилата се вече борба срещу Мелетия Охридски. Излагайки въ една своя дописка вървежа и успѣхитѣ на българското у́чене въ училищата въ Струга и Охридъ и четенето и пѣнето въ черквитѣ, той отбелязва като важно отражението на тѣзи успѣхи и въ селата: „. . . по селата ни опитуватъ дали даватъ изанъ (дозволение) владиката, за да се пѣитъ въ църква по болгарски!“ (Ц. в. бр. 476). Тъкмо чрезъ тѣзи селяни Дим. Миладиновъ е оборвалъ своитѣ гръцки противници (вж. стр. 144—6).

Препирни

Презъ време на черковната борба гърцитѣ излизали често да доказватъ както устно, така и печатно, че българскитѣ искания сѫ несъстоятелни както отъ гледището на черковнитѣ правила, така и на историята. На възражението, че народътъ е български, говори български, отъ което произлизало и естественото му право да се учи на езикъ, който разбиралъ, гръцки образованитѣ интелигенти (елинисти) отговаряли: „Ние сме гърци, нашитѣ праотци сѫ били елини. Само езика имаме български, варварски, защото нашия сме го изгубили, когато залѣли (тѣзи мѣста) тия варвари, дебели глави българи. Ние, като истински и чисти елини, ще се мѫчимъ да го изпѫдимъ отъ насъ този езикъ, що сѫ ни натрапили насила тѣзи злодейци българи, и да въведемъ въ кѫщитѣ си нашия най-богатъ езикъ“ (в. „България“ бр. 68 отъ 6 юлий 1860 год.). — Дим. Миладиновъ и мнозина български дейци, начело съ Раковски, твърдѣли тъкмо противното: днешнитѣ гърци всѫщность сѫ погърчени славяни. Така, може би по свой собственъ пѫть, той стига до заключението на учения нѣмецъ Якобъ Филипъ Фалмерайеръ, който въ съчинението си „История на полуостровъ Морея въ срѣднитѣ вѣкове“, 1830 г., стигналъ до следното убеждение: старитѣ нѣкогашни гърци (на Омира, Софокла, Платона, Херодота) били изтрѣбени въ европейскитѣ земи, а днешнитѣ сѫ потомци на погърчени славяни и албанци, които презъ срѣднитѣ вѣкове сѫ се заселили въ сегашна Гърция. И съ това Фалмерайеръ повдигналъ негодуванието и жлъчьта на гръцкитѣ учени.

Презъ народностнобудителския периодъ, както се изтъкна (стр. 31), споредъ свидетелството на Шапкарева, още въ първата половина на 50-тѣ години братята водѣли горещи препирни съ би-

толскитѣ цинцари-гъркомани, защищавайки народа си отъ тѣхнитѣ нападки (М. Арнаудовъ. Братя Миладинови, 45). Колкото и страстни, тѣзи препирни ще сѫ носѣли, така да се каже, повече теоретиченъ характеръ и ще сѫ се ограничавали между непосрѣдствено спорящитѣ.

Изтъкнатото по-горе заключение на Миладинова за произхода на днешнитѣ гърци не остава у него само теоретично научно убеждение. Него той използува като оръжие въ своята практическа работа за народното въздигане. Въ конкретни случаи Миладиновъ не изпуща да използува и представящитѣ му се поводи на публични препирни (диспути) за произхода и народностната принадлежность на македонскитѣ българи. Така, Жинзифовъ разказва следния случай въ Кукушъ. „Четири часътъ следъ обѣдъ; ученицитѣ сѫ завършили своето учене, учителитѣ сѫ тръгнали по свои познати. Въ едно дукянче седи по-младиятъ учитель, а стопанинътъ чете нѣкаква българска книга и дето срѣща мѫчнотия при четенето, учительтъ му обяснява. Изведнъжъ предъ него се изправя младъ гръкъ отъ Солунъ, възпитаникъ на атинския университетъ, туку що слѣзълъ отъ коня, облѣченъ пѫтнишки и иска да купи тютюнъ. Гъркътъ забелязва българската книга, взима я, прелиства я, нищо не разбира.

— Каква е тази книга?—пита той българина.

— Българска.

— Отдавна ли почнахте да се учите на този варварски езикъ? Отдавна ли се отказахте отъ вашия бащинъ, отъ благозвучния гръцки езикъ?

— Отдавна ли или не — не зная, но ние наченахме да учимъ по български, — му отговаря българинътъ.

Закипѣло сърдцето на гърка, той сѣда, запушва и хайде да ругаемъ варварския славянски езикъ.

— Е, млади човѣче, — обръща се българинътъ къмъ своя учитель, — хайде покажи своето знание предъ гърка.

И започва гореща, упорита препирня между учителя и гърка за населението на Македония. Достойно за удивление и смѣхъ е било да се гледа, какъ се препиратъ гъркътъ и българинътъ. Гъркътъ измъква своя Омиръ, Херодотъ, Страбонъ, а българинътъ го бори само съ „Царственика“ и съ ржкописни народни пѣсни. Гъркътъ и българинътъ, заобиколени отъ множество любопитни, не преставатъ да се препиратъ упорито.

— Не искамъ да зная твоитѣ Омиръ, Херодотъ, Страбонъ и други, — казва българинътъ на гърка, — погледни тѣзи люде, що ни заобикалятъ, поговори съ тѣхъ гръцки, ще ли те разбератъ?

— Варварска сила, — отговаря му гъркътъ, — нѣкога си нападнала македонскитѣ гърци, насила ги послявянила и имъ натрапила своя езикъ, нрави, обичаи.

При тѣзи думи нѣкой отъ зрителитѣ извикалъ: „Старията иде!“ и сторили пжть на Димитра Миладиновъ, комуто известили за тази препирня. Сега на гърка се паднало да се препира не съ младъ, неопитенъ и необразованъ българинъ, но съ Миладинова, калѐнъ вече българинъ, не по-доленъ отъ гърка по образование и развитие. Предъ доказателствата на Миладинова гъркътъ мълчелъ; той поискалъ отъ гърка не само днешнитѣ македонци, но и древнитѣ съ Филипа и Александра (Македонски); той преобърналъ на гърка и Омира, и Демостена, и Страбона; едва не ославянилъ за гърка и днешнитѣ елини... Най-подиръ, следъ продължителна препирня, гъркътъ на драго сърдце се отказалъ отъ днешнитѣ македонци, но все пакъ настоя-

валъ, че тѣхниятъ езикъ е грубъ, не е тъй нѣженъ като гръцкия, и че тѣ сѫ се учили толкова години на гръцки . . . (День № 48, стр. 7 – 8).

Жинзифовъ свидетелствува, какво „Солунскитѣ гъркомани се оплаквали отъ Миладинова, че той пославянилъ македонскитѣ гърци".

Отношение къмъ мѣстни първенци

Както се рече, за Дим. Миладиновъ е било ясно, че борбата на нашия народъ е политическа. Той правилно схващалъ и преценявалъ нуждата отъ участието въ нея и на интелигенция и на заможници. Това сѫ били онѣзи по-първи мѣстни хора, които взимали повече или по-малко дейно участие въ обществения животъ на селището, изтъкнати сѫ били въ мѣстнитѣ обществени работи. А за християнската маса въ турската империя въ онова време общественитѣ народни интереси сѫ били усрѣдени въ черквата и училището. Дим. Миладиновъ схващалъ добре какво значение могли да иматъ въ предстоящата народна борба заможницитѣ съ своитѣ връзки съ властьта и съ авторитета си предъ нея, както и съ своитѣ връзки и влияние всрѣдъ народната маса, въ която всѣкога сѫ изпѫквали като мѣстни водачи. Той не ги пренебрегва. Напротивъ, стреми се да привлѣче въ народното движение онѣзи отъ тѣхъ, които по различни причини сѫ могли да се наредятъ въ него. Той ги търси, свързва се, установява съ тѣхъ единомислие, което не закъснява да се изрази въ единодействие. Така, когато стига въ Прилепъ (края на 1856 г.), следъ черковната служба съ по-първи граждани прави визита на нѣкои кѫщи. Отваря се дума за училищата и съ своето красноречие — съ разкази отъ българската история, съ разсѫждения за българския езикъ, съ разкази за духовния напредъкъ на

посетенитѣ отъ него славянски страни, успѣва да добие съгласието имъ за учитель въ гръцкото училище. Тукъ той препрѣчва замисъла на битолския фанариотъ Венедиктъ да разстрои училищата, като му дава да разбере, че цѣлата градска община, а заедно съ нея и българското население би се дигнали явно срещу неговитѣ посегателства. Дим. Миладиновъ сѫщо убеждава гражданитѣ да зематъ още двама учители, когато усѣтилъ какъ битолскиятъ фанариотъ искалъ да удари българското учене, като затворилъ частнитѣ училища, въ които се учело по черковнитѣ книги. — Въ Кукушъ пъкъ, на самъ день св. Гьорги 1858 г. подиръ черковенъ отпускъ въ препирнята си съ разгнѣвения солунски фанариотъ Неофитъ, разсърденъ, задето въ литургията трѣбвало да слуша четене и пѣене на български, Дим. Михадиновъ направя, щото и присѫтствуващитѣ първенци да поддържатъ заедно съ него, че владиката нѣма никакво право да се мѣси въ работитѣ на градската община и да му заявятъ, че тѣ сѫ готови и на сѫдъ да излѣзатъ, кѫдето той пожелае — въ Солунъ или въ Цариградъ. Въ сѫщия градъ намира светогорецъ-калугеръ, който да задоволи горещото желание на народа: да изнесе цѣлата служба на славянски и български. Калугеръть възразявалъ, че нѣмалъ позволение отъ владиката да служи. Кукушани, начело съ своитѣ първенци заедно съ Миладинова, му заявяватъ, че поематъ цѣлата отговорность. — Въ Струга и Охридъ пъкъ — 1859—1861 год., той всѣкога отбелязва и изтъква въ допискитѣ си усилията и постиженията въ народното ни възмогване на „старешйната“, на „сиромаси“-тѣ „настоятели“, на „позаглавните старци“, съчетани съ готовностьта на мѣстни интелигенти и на народната българска маса. Така, въ Кукушъ Дим.

Миладиновъ работи заедно съ мѣстния първенецъ и народенъ деятель Нако Станишевъ, свързва се съ солунския печатарь Кириякъ Държиловецъ отъ с. Държилово (Воденско), съ брата му Константина и съ неговия синъ Гьорги, сѫщо така видни дейци въ нашето народно възраждане въ онзи край. Братя Кирякъ и Константинъ (Динка) Държиловци сѫ отъ с. Държилово, Воденско, Негушка область. На 1851 г. първиятъ отворилъ въ Солунъ българска печатница, въ която е напечатано презъ 1852 г. съ гръцки букви и едно евангелие на народенъ български езикъ.

Още отъ рано Димитъръ Миладиновъ се свързва сѫщо така съ просвѣтенитѣ търговци и твърде заслужили на народа ни братя Робеви въ Битоля — Охридъ, съ братя Паунчеви, съ Кецкарови въ Охридъ — Цариградъ, съ по-народни първенци въ Струга, Галичникъ, Дебъръ и други мѣста. Той използува тѣзи свои връзки, за да може да влѣзе и въ прѣка връзка съ народа отъ мѣстата, дето се е простирало влиянието на тѣзи първенци. Така, сигурно чрезъ Държиловци той си създава възможность да въздействува будителски и въ Воденъ, както свидетелствува воденчанинътъ Тръпче Стояновъ, който бележи: „А на 57-те дойде у Воден дваш Д. Миладинов, на субираше нас младите брадството у поп Паришувата градина, а по-старите нис кѫщите се сѫбираа, и на напоюваше су неисцърпима изворна вода религеозна и народна . . .“ (М. Арнаудовъ. Братя Миладинови, стр. 55—56).

Когато обикаля Македония, на надзирателитѣ на народната българска църква въ Цариградъ Дим. Миладиновъ прави внушение да пишатъ „особни писма“ до „нѣкои първенци и вліятелни лица по оныя страны“. Поради това надзирателитѣ му искали имена. Нѣщо повече:

вниквайки въ по-дълбокия смисълъ на това внушение, тѣ отъ своя страна му разрешаватъ „и самъ нѣкога“ да направя писмо „за нѣкого относително за църковнѫ-тѫ помощь“ (писмо отъ 24 септ. 1860 г. — отъ Цариградъ. — Шивачевъ. Материали, с. 212).

Така действувайки, Дим. Миладиновъ разчиства пѫтя на единението, поддържа и закрепва връзката между по-първи люде и народната маса въ името на единъ новъ идеалъ, създаденъ отъ живота.

Създаване народно единение

Въ вървежа на нашата народна борба около гръцкитѣ владици въ българскитѣ земи се създава едно ново единство. До унищожението на Охридската патриаршия - архиепископия въ 1767 г. и подчинението ѝ на гръцката патриаршия въ Цариградъ, това единство е носѣло подчертанъ вѣрски характеръ: около владиката сѫ били обединени всички християни, владиката е билъ тѣхенъ признатъ духовенъ глава и предъ властьта представитель на християнитѣ въ своята епархия. Владицитѣ отъ начало търпѣли народнитѣ светини и ценности на своето другоезично българско паство, зачитали ги, не посѣгали върху тѣхъ, не отивали противъ неговитѣ интереси и стремежи. Когато бива унищожена Охридската архиепископия, въ епархиитѣ почватъ да се изпращатъ вече владици-гърци, проводници на гръцката тъй наречена „велика идея“ (μεγαλὴ ιδέα). Нейната сѫщина е била следната: всички християни въ турската империя да се претопятъ-погърчатъ, да се възстанови нѣкогашната византийска империя като гръцка съ столица Цариградъ, дето полумесецътъ върху Св. София да бѫде замѣненъ съ кръста. Владицитѣ-гърци въ

тѣхъ вече действували като агенти на цариградската гръцка патриаршия и използували сѫществуващето църковно единство и своето положение, за да упражняватъ национално подтисничество върху народа ни и да провеждатъ неговото народностно затриване. Владицитѣ вече почнали да гонятъ българския езикъ на населението, да гонятъ свързаното съ него ученe въ училищата и служене въ църквитѣ, да преследватъ народнитѣ обичаи и светини, да ги унищожаватъ, да горятъ стари книги и ржкописи. Гръцкитѣ владици почнали да посѣгатъ върху духовнитѣ ценности и светини на българското население въ нашитѣ земи. Така основата на духовното единение въ църквата на християнитѣ въ Турция била унищожена, самото единение било разколебано. Тогава около гръцкитѣ владици се създава единство отъ другъ родъ. По подражание на патриаршията въ Цариградъ, при владицитѣ въ епархиитѣ имало уреденъ съветъ т. нар. димогеронтия. Той се състоялъ отъ заможници и интелигенти, които съ връзкитѣ си съ властьта поддържали и закрепвали своята власть и сила, своето економическо и духовно господство надъ мѣстното християнско население. Този съветъ се занимавалъ съ сѫдебнитѣ дѣла на това население и съ данъцитѣ, които събиралъ отъ него владиката. А срѣдствата, които събиралъ той, сѫ били огромни за онова време. Тѣ добивали видъ на истинско ограбване на населението. Защото владиката трѣбвало да плаща все по-скжпо за епархията, която патриаршията му продавала скжпо и прескжпо. Той пъкъ продавалъ свещеническото звание на онзи, който дадѣлъ повече и т. н. Църквата била превърната въ доходно предприятие, въ което владѣелъ произволътъ и грабежътъ. Този съветъ опредѣлялъ

какъ да бѫдатъ изразходвани събиранитѣ отъ народа срѣдства. Той билъ яката поддръжка и опора на владиката предъ народа. Владиката пъкъ съ най-различни срѣдства възнаграждавалъ и откупвалъ тази поддръжка. Така около гръцкитѣ владици въ епархиитѣ се създала една единна група. Когато гръцкитѣ владици почнали да действуватъ като агенти на гръцката „велика идея", тѣ вече използуватъ своето положение на представители на хрнстиянитѣ, за да се налагатъ надъ българското население, да го гнетатъ и преследватъ. Чрезъ подкупи, ласкателство, подаръци и др. т. народната българска маса става противна и омразна на съветницитѣ и близкитѣ на владиката и, което е въ психиката на ренегатитѣ (отстѫпницитѣ отъ своя родъ), последнитѣ съ свирепа ревность почнали да гнетатъ народа си. Боейки се отъ свещения народенъ гнѣвъ и отъ правосѫдието на народа, тѣ още повече се привързвали къмъ владиката, а заедно съ него къмъ турската власть противъ народа.

По време на нашето народно повдигане срещу гръцкитѣ владици се разразява гореща борба около боравенето съ набиранитѣ отъ народа срѣдства, искало се смѣтка за тѣхното изразходване. Тукъ въ срѣдата на самитѣ заможници и интелигенти се оформяватъ различни партии. Последнитѣ въ сѫщность сѫ изразявали известно разчленение въ срѣдата на самитѣ заможници. Едната партия обединявала чорбаджии отъ по-старъ типъ, консервативни и реакционни, изедници, и гърчеещи се интелигенти. Тѣ образували партията на владиката противъ народа. Тѣ разполагали безконтролно съ набиранитѣ срѣдства, отказвали да даватъ отчетъ за тѣхъ. Тази партия всѣкога почти е имала поддръжката и на гърчеещитѣ се цинцари. Така въ времето на Ми-

ладинова около гръцкитѣ владици въ Македония сѫ били обединени реакционни обществени групи отъ гърчеещи се чорбаджии-изедници, отъ тѣхни поддръжници тогавашни интелигенти-гъркомани и отъ куцовласи: срещу възраждането на нашия народъ се били обединили социална реакция и национална противоположность, които намирали опора и въ самата турска власть. На страната на народа пъкъ стоели заможници отъ по-новъ и съвременен типъ — економически силни търговци, еснафи, съ подвиженъ, предприемчивъ и напредничавъ духъ, „родолюбиви человѣци", „почтенни търговци", както ги наричатъ и характеризуватъ тогава. Или, както Шапкаревъ пише въ една дописка отъ 4 апр. 1864 г. отъ Охридъ: „Всѣкога почтена-та въ Охридъ партія, като имала и народъ-тъ съ себи, противостоѣла на първенци-тѣ изѣдници, кои живѣжтъ отъ потъ-тъ на сиромаси-тѣ, и заедно съ фанаріоти-тѣ, како осойници-змии шмукаатъ немилостиво кървь-тѫ на народъ-тъ, почтена-та, веламъ, партія всѣкога е противостоѣла срѣщу музавири-тѣ и фанаріоти-тѣ и тѣхни-тѣ привърженици и често надвивала надъ тѣхъ. . ." (в. Съвѣтникъ, бр. 5 отъ 18 апр. 1864 г.).

При това положение Дим. Миладиновъ има убеждението, че нашата народна борба съ своитѣ цели, лозунги и методи може да обедини и да държи единни всички народни сили. Кѫдето това единение сѫществувало, както било отъ начало напр. въ Кукушъ, той полага всички усилия да се то поддържа. Той правилно е схващалъ и преценявалъ опасностьта отъ неговото разрушение, като се изразявалъ по-късно, споредъ Шапкарева, така: „Агентитѣ на чуждитѣ вѣроизповѣдания ще могатъ съ голѣма сполука да сѣятъ помежду народа плевелитѣ си, та да го разцепятъ и раз-

членятъ на дребни и безсилни частички и въ даденъ случай да го унищожатъ или погълнатъ" (Материали . . ., 48). Кждето пъкъ такова единение не сжществувало, Дим. Миладиновъ съ жаръ заработвалъ за него. Така, когато презъ 1859 г. се прибира отъ Кукушъ въ родния си градъ, той заварва първенцитѣ раздѣлили се на две партии. На чело на едната стоялъ Мате Дудуловъ, а на другата Георги С. Чакаровъ. Първата партия била противъ по-раншния охридски владика Дионисий и неговия протосингелъ Мелетий, а втората била на тѣхна страна. Всжщность тѣзи отношения отразявали лични връзки на стужкитѣ партийни първенци съ първенцитѣ на сжщо дветѣ партии въ Охридъ. Мате Дудуловъ билъ приятель на братя Робеви, водачи на партията противъ владиката, а Георги Чакаровъ билъ приятель на охридския първенецъ Стефания Владиковъ, най-близъкъ човѣкъ на владиката (Шапкаревъ. Автобиография, 47—48). Непринадлежащъ къмъ никоя отъ партиитѣ, създалъ си вече авторитетъ, Миладиновъ използува връзкитѣ си, за да тури край на партийнитѣ боричкания, които тровѣли живота на родния му край. И успѣва. Той много правилно схващалъ необходимостьта отъ такова единство въ Охридъ — престолния градъ на митрополита. Използувайки личнитѣ си и на стружкитѣ първенци връзки съ водачитѣ на дветѣ партии въ последния градъ, Дим. Миладиновъ насочва своитѣ усилия и въ него. И когато постига народното единство и въ Охридъ, Миладиновъ бърза да сподѣли своята радость съ останалитѣ българи. Той съобщава: „Жители охридски предъ многу години, даже и сега бъргу (па дори и до неотдавна — Ив. Х.) предъ 5—6 месеци бѣа раздѣленц на две части (тарафи), еденъ Манчевъ...,

другий — Робевъ. Годинаава (= тази година — Ив. Х.) со помощь Божия и молитва свято-климентова, архиепископа охридски, се смешаа и залюбия твърдо забораващи първите мегю нихъ неприятелства и насменваещи. (= и спомняйки — Ив. Х.) злощастията, кои беа се случиле мегю нихъ и во всета епархия, поради тоа раздѣление и несогласие нихно, и познаваещи колко добра (= добрини — Ив. Х.) можатъ да получатъ за отечеството наше славнаго града Охрида, ако се согласни мегю себе. Колку се радвитъ всѣкой благочувствливъ (= благороденъ) человѣкъ, гледающи ними, що сега бъргу (които до неотдавна—Ив. Х.) не сакаа да се видетъ очи со очи, и да бѣше возможно най-лошо мегю себе да си сторетъ, а сега да се любетъ повике отъ братя и да се беретъ по куките нихни всите старци охридски (= народни избраници), занимаващи се съ обществените — черковни и училищни работи — Ив. Х.) и да се мислетъ що е харно да сторетъ за отечеството свое (тукъ равно на родния си градъ—Ив. Х). Подобно се случи и во Струга..." (Дописка — Ц. в. № 482 отъ 7 май 1860 г.).

Създаване народностно образование и възпитана интелигенция

Презъ народностнобудителския периодъ на своята дейность Дим. Миладиновъ вижда твърде ясно каква рана въ душата на народа ни е билъ, както се той изразявалъ, гърцизмътъ. Подъ това име, както се изтъкна, споредъ обяснението на Жинзифова, Димитъръ Миладиновъ разбиралъ, не че народътъ въ Македония говорѣлъ гръцки, или пъкъ, че въ нея живѣели масово гърци; гърцизъмъ наричалъ той обичая да се изпращатъ децата на ученье въ Атина, отъ дето като се връщали, ставали учители по гръцки езикъ, разна-

сяли и насаждали гръцки идеи и се срамували да се казватъ българи, когато родителитѣ имъ не знаели нито дума гръцки (День № 46, стр 16). Или както самъ се изразявалъ: „Мнозина славянобългари сѫ се учили въ Атина и съ време заедно съ езика се сформируватъ и нравитѣ, а следователно и народностьта се смѣсва съ чувствата“ (Притурка, стр. 19). Още тогава — 1852 г., Дим. Миладиновъ е изказвалъ убеждение, че трѣбва да се вематъ „силни мѣрки“ срещу тази опасность. Презъ втория периодъ той вижда твърде ясно, че на народа ни, който се буди, предстои тежка борба. За нейното успѣшно водене сѫ били нуждни народностнопросвѣтени интелигенти, вѣрни, честни и смѣли синове-водачи, които да сочатъ на народа неговия правъ пѫть, да му разкриватъ потайнитѣ замисли на коварния противникъ и да го предпазватъ отъ неговитѣ козни и интриги. Дим. Миладиновъ вече замисля и взима такива „силни мѣрки“, за да отбие „пороя на елинския езикъ“, който вече явно за онѣзи мѣста ставалъ „неудържимъ“. Трѣбвало е въ Македония да се създаде народностно образована и надъхана интелигенция, която направо да се посвети на служба народу. При условията на тогавашния нашъ исторически животъ учителското звание се е явявало най-пригодно за тази цель. Затова Миладиновъ действува да се създаде достатъченъ кадъръ отъ народностнопросвѣтени и образовани учители-общественици, какъвто е билъ и самъ той. Той вече отклонява българчетата отъ гръцкитѣ училища и Атина и ги насочва къмъ български училища и къмъ Русия. Така, за нуждитѣ на българското учене въ често споменуваното отъ насъ българско училище въ Кошишча (въ Охридъ), той насочва стареитѣ да изпратятъ сиромашкото, но „честно и

любоучно“ способно дете Коста Наумовъ Дѐбранъ, да иде да учи старославянски съ граматика въ Цариградъ — въ българското училище, дето преди това вече били изпратени отъ Кукушъ да учатъ Иванъ Г. Петковъ и Дионисъ Янешмовъ.

Тутакси следъ завръщането си отъ своето голѣмо пѫтуване изъ Босна, Херцеговина, австрийскитѣ сърби и Бѣлградъ самъ изпраща брата си Константина въ Русия — въ Москва, да учи славянски езици и история. Не следъ дълго, пакъ отъ него насочени, нататъкъ заминаватъ Райко Жинзифовъ отъ Велесъ, Никола Делиивановъ и Гьорги Стаменовъ — отъ Кукушъ, Андрей Стояновъ, братъ на цитувания Тръпче Стояновъ (стр. 148) — отъ Воденъ. Следъ тази практика на Миладинова, въ съгласие съ общитѣ тенденции на засиленото наше движение за по-горно образование, и мнозина други младежи отъ Македония се насочватъ вече къмъ Русия. Всички тѣзи младежи се задължавали, следъ като завършели своето учение, да се завърнатъ въ Родината си и да служатъ въ нея. Или, както самъ Дим. Миладиновъ пише за изпратения отъ Охридъ Коста Наумовъ Дебранъ: „И кога ке се научитъ малу̀-многу да се вратитъ на отечеството си да учитъ голѝбоси дечиня во Кошища“. — Но неговитѣ мисли и грижи отивали още по-далече: да създаде по-високо учебно заведение въ самата Македония, което да се яви разсадникъ и огнище на по-висока наука и създатель на по-качествена народна интелигенция изъ срѣдата на самитѣ чеда на Македония. Както свидетелствува Шапкаревъ, въ възхищението си отъ народнитѣ успѣхи Дим. Миладиновъ казвалъ: „Когато дойде братъ ми отъ Русия . ., ще откриемъ българска гимназия мѫжка и девическа въ Охридъ или Битоля заедно съ по единъ пансионъ мѫжки и девически; учи-

тели приготвени имаме (като наброяваше нѣколко лица, които щѣли да съставятъ учителския персоналъ, между които за пръвъ поставяше брата си), ще приготвимъ и учителки!" (Материали, стр. 30). Съ подобни грижи и подъ негово въздействие се изработватъ редъ негови ученици и следовници, като Григоръ Пърличевъ, Кузманъ Шапкаровъ, Андроникъ Йосифчевъ и др. отъ Охридъ, по-късния владика Панаретъ Пловдивски и д-ръ Конст. Мишайковъ — отъ Битоля, Партений Зографски — отъ Галичникъ, сетне български владика въ Дойранъ—Кукушъ и Пиротъ, и мн. др., всѣки отъ които има своя посиленъ дѣлъ и заслуги въ възраждането и борбитѣ на българщината въ Македония.

Връзки съ български дейци. Кореспонденция

Народниятъ будитель Дим. Миладиновъ не се е ограничавалъ само съ работа въ училището или черквата на селището, въ което работѣлъ и въ неговата околность. Имайки съзнанието и убеждението, че работата и борбата въ неговия край е брънка отъ общата борба на цѣлия български народъ, той подкача и поддържа писмени сношения съ работници и дейци не само отъ краищата, въ които работѣлъ, но и съ по-изтъкнати народни дейци и съ народни инстатути и тѣла въ Цариградъ. Такава кореспонденция, както се каза, той започва отъ по-рано съ стопанина-редакторъ на първия български вестникъ въ Цариградъ (п. отъ Битоля отъ 20 авг. 1852 г. до Александра Екзархъ). Презъ будителския периодъ тя се засилва особено много. Като разкрива колко огромна и напрегната е била работата на Димитра Миладиновъ въ Кукушъ (дек. 1858 — ян. 1859 г.), Рачински намира за нуждно да отбележи въ тази работа и кореспонденцията

му: „И Дим. Миладиновъ живѣе и учи, и говори и убеждава, и пише, и отъ всѣко свое писмо (посланіе) запазва копие“ (Рачински за братята, стр. 119). Тази кореспонденция въ очитѣ на самия Дим. Миладиновъ е имала такава ценность, че той навсѣкжде полагалъ грижи да стигне тя до него, да не пропадне. Така, по време на своята обиколка да събира помощи за изграждането на българската черква въ Цариградъ, на 6 юлий 1860 г. — отъ Дебъръ, следъ като благодари на своитѣ задушевни приятели въ Битоля — търговцитѣ братя Робеви и синове, за препратеното му отъ тѣхъ писмо на Константина и като поржчва и другитѣ негови писма да се препращатъ въ Охридъ на Козма А. Пасхалиевъ (Шапкаревъ), пише и следното: „. . . ако било отъ брата ми, било отъ други приятели се получатъ писма чрезъ г-да братя Икономови, и тѣзи писма да се отправятъ на сжщия учитель Козма. . . . . Колкото писма се получатъ и чрезъ тѣхъ (А. Икономовъ и Н. М. — Ив. Х.) и братя А. Робеви да бждатъ препратени на учителя Козма“ (разредката е моя — Ив. Х.). (Вл. Миладиновъ — Алексиевъ — Българска земя, 1943 г., с. 174). Така Дим. Миладиновъ поддържа писмени сношения съ първи цариградски българиводачи като Иларионъ Макариополски и др. въ лицето на надзирателитѣ на народната българска църква, съ Партения Заграфски, съ братята Държиловци, съ Раковски и др. Чрезъ тази кореспонденция той билъ въ живъ досегъ съ народното движение не само въ други краища на нашата земя, но и въ неговата цѣлокупность. Туй пъкъ му било необходимо, за да следи неговия вървежъ и да съгласува своитѣ действия съ това движение. Така още повече се внедрявало и затвърдявало у народната маса съзнанието за

народно единство, което се осѫществявало въ единство на цели, срѣдства, пѫтища и прояви на цѣлокупното народно движение.

Научни интереси и занимания. Събиране и пазене народни създания, старини.

За обширността на неговата кореспонденция сѫ допринасяли не малко и неговитѣ научни интереси — неговитѣ народоведски и филологически занимания и интереси. За такива интереси говори изтъкваното вече признание на самия Дим. Миладиновъ за негръцщината на имена на рѣки, планини, върхове, развалини и пр. Склонността му къмъ задълбочаване въ старината и връзката ѝ съ настоящето издава неговия интересъ къмъ етимологията. Така, изхождайки отъ старото (гръцкото) название на Охридъ — Лихнида, той е правѣлъ досѣщания, че това название отвежда къмъ полуострова на западния брѣгъ на езерото Линъ (Хлинъ), на който ще се е намирала нѣкога Лихнида. Тѣзи интереси сѫ се засилили и утвърдили особено, когато професоръ Викторъ Григоровичъ е изискалъ презъ 1845 г. отъ Димитра Миладинова да му напише на мѣстно (сир. стружкохридско) наречие граматика на българския езикъ и да му я изпрати въ Виена. — Презъ будителския периодъ на Миладиновата дейность тѣзи интереси се засилватъ, защото се съчетаватъ съ идеята за народностна служба, като ѝ се подчиняватъ и се обединяватъ съ нея. Стариятъ нашъ езикъ е вече за Миладинова „славянопелазгически“ и хато така по-стариненъ отъ гръцкия. Старинитѣ добиватъ народностна ценность — като свидетелство за народностно творчество и принадлежность, и тѣхното унищожение отъ гърцитѣ (горене на старинни книги и ржкописи въ мънастира Трѣска-

вецъ надъ Прилепъ, Пречиста надъ Кичево, Св. Наумъ и др.) се изтъква като национално престѫпление отъ страна на гърцитѣ спроти нашия народъ. При това съзнателно вече отношение къмъ старината и създанията народни Димитъръ Миладиновъ усилено ги събира и пастри. И когато обикаля Македония съ известната своя мисия, намира за нуждно да уведоми надзирателитѣ и за тази своя дейность. Последнитѣ може би сѫ се обезпокоили, че може да поизостави главната, споредъ тѣхъ, цель на обиколката, та намиратъ за нуждно да му подчертаятъ това. Въ споменатото по-горе писмо тѣ още пишатъ: „Ваша милость что сбирате старины и рѫкописи, добрѣ правите, незабравяйте си обаче главнѫтѫ цѣль, и за неѭ дѣйствувайте най-настоятелно, т. е. за събиранѣето на помощьтѫ; та между сбиранѣето нейно, ще извършвате и издирванѣето на старины и рѫкописи“ (Шивачевъ.—Материали, с. 212).

Заедно съ това върви усиленото и вече съзнателно записване на народни пѣсни, приказки, пословици, гатанки, народни предания, народни обичаи, народни имена и пр. Той кѫса отъ своето спокойствие и почивка, за да не изпустне нито единъ случай, който би могълъ да използува за горната цель. Така, въ Прилепъ — презъ 1856—1857 год., ... „подиръ уроцитѣ си отиваше при стари баби и при моми да записва пѣсни, пословици, приказки и пр.; ту бързаше да завари въ ханищата хора запознати съ мѣстата, които накарваше съ голѣма мѫка да му разказватъ по кои пѫтища минавали, кои села били български и кои турски, съ по колко кѫщи, имената на планинитѣ, рѣкитѣ и пр....“ (День № 46, с. 16).

Тѣзи занимания и интереси разширяватъ Димитъръ Миладиновитѣ връзки и неговата кореспонденция. Споредъ Шапкарева, Дим. Мила-

диновъ е билъ въ връзки и съ босненския хърватинъ Стефанъ Верковичъ, който следъ 1850 г. се установилъ въ Сѣръ като пратеникъ на сръбския князъ Милошъ, за да събира старини и народописни материали отъ Македония. Кой знае, дали за своята книга „Топографическо-етнографически очеркъ на Македония“ (излѣзла на руски въ Петербургъ на 1889 год.) Верковичъ не ще се е възползувалъ отъ услуги и отъ Димитра Миладиновъ. Сѫщо така може да се е възползувалъ (особено за нейния предговоръ) и за своя сборникъ „Народне песме македонски бугара“ (Београд, 1860 г.). И на подобни връзки ще се дължи проявениятъ отъ страна на Верковича интересъ къмъ положението на „нещастнѫтѫ фамиліѫ Миладиновѫ“, писмо отъ която приключва къмъ своето Нако Станишевъ, „съ поржка да го употребите за увѣдомѣніе нѣкому за състоянієто на М(иладиновите) сирацы“ (Мак. прегл. II (1926) № 3, стр. 140—141).

Чрезъ материали за етнографията, географията и старинитѣ на Македония Дим. Миладиновъ се свързва най-вече съ руси. На Якова Онисимовичъ — Орелъ Ошмянцевъ, отъ Славянския благотворителенъ комитетъ въ Москва, той е доставилъ географски сведения и етнографски материали заедно съ пълно описание на южна Македония за тъкмената отъ него (отъ Орелъ Ошмянцевъ) на руски голѣма етнографска карта на южнитѣ славяни. Миладиновъ е поддържалъ сѫщо така писмени връзки и съ П. И. Севастяновъ, събирачъ-пѫтешественикъ отъ XIX в., който твърде внимателно и тънко копиралъ нѣколко стотинъ страници отъ старобългарски паметници по Балканския полуостровъ, чиито оригинали мѫчно могатъ да се намѣрятъ, но чиито фоторепродукции пъкъ, на-

правени отъ сѫщия Севастяновъ, сѫ запазени и днесъ въ държавната библиотека въ Ленинградъ (В. Солевъ. Старобългарски рѫкописи въ библиотекитѣ въ Москва и Ленинградъ — в. Дѫга № 344 отъ 12 февр. 1940 г.).

И други свидетелства подчертаватъ живи книжовни интереси у Димитра Миладиновъ. Жинзифовъ (День № 46, стр. 14) изтъква, че Дим. Миладиновъ „въ единъ отъ своитѣ рѫкописи" пишелъ нѣщо за проф. Григоровичъ. За дълги нощни бдения, изпълнени съ неуморно пѝсане, резултатитѣ отъ което самъ Дим. Миладиновъ е ценѣлъ високо, ни е свидетелствувалъ неговиятъ зеть Георги п. Христовъ Икономовъ (известенъ на своето и близкитѣ нему поколѣния всрѣдъ неговитѣ съграждани подъ името Гьоргия Дѐскалотъ). Нѣкои сѫ били задигнати при арестуването на Миладинова, а други сѫ унищожили негови близки въ страшното онова време.

Презъ будителския периодъ тѣзи интереси на Миладинова сѫ се проявили по-буйно, защото сѫ били поставени въ служба на народностната идея на живота му, нерѣдко съ тѣхъ е имало да се задоволи нѣкоя конкретна нужда на живота и на народното движение. За интереситѣ на борбата съ полянинския (дойранския) владика — фанариота Мелетий, Дим. Миладиновъ се е отзовалъ на молбата на Рачински и описалъ подробно живота и отнасянето му съ населението— българското, разбира се, презъ 12-тѣ години, откато реченията фанариотъ управлявалъ епархията.

Дописничество Въ края на този периодъ Дим. Миладиновъ разкрива и своитѣ несъмнени данни на общественикъ-писатель: той се разкрива като дописникъ въ „Цариградски вестникъ" и въ „Дунавски лебедъ" на Раковски.

Всичкитѣ му дописки сѫ отъ Струга и Охридъ. Тѣзи дописки сѫ имали смисълъ на оръжие въ започнатата народна борба. Затова въ тѣхъ Дим. Миладиновъ подхваща и излага нѣща, които разкриватъ нейното всѣкидневие, така да се каже. И пакъ съ умисълъ да се подчертае голѣмата идея на движението — че то е дѣло на единъ народъ, че участницитѣ въ него, макаръ и тъй раздалечени, сѫ синове на единъ и сѫщъ народъ. Да се крепи идеята за народно единство, да се внедрява тя въ съзнанието, да се затвърдява, да ѝ се служи. Съ тази умисъль въ най-ранната си дописка (Ц. в. брой 476 отъ 26.III.1860 год.) Димитъръ Миладиновъ дава изпълнено съ бодрость изложение на борбата и усилията за българско ученe, тѣхнитѣ успѣхи, разкрива окрилениия духъ, готовностьта и пожертвователностьта на българитѣ отъ онѣзи краища — Охридъ и Струга и тѣхната околность. — Както се изтъкна, въ следния бр. 477 отъ 2 априлъ 1860 г., като взима поводъ отъ едно съобщение въ бр. 471 за пòчина на кюстендилския, по-рано (1847—1859 год.) охридски владика-фанариотъ Дионисий, да построи въ Кюстендилъ богословско училище и болница, разкрива, какъ подъ булото на богоугодни пòчини владиката е ограбвалъ паството. Подписалъ се е „Нѣкой отъ епархията охридска". Една година следъ това въ дописка—„изводъ отъ двѣ писма" отъ Кюстендилъ, помѣстена въ „Дунавски лебедъ" бр. 31 отъ 25 апр. 1861 г., се потвърждаватъ Дим. Миладиновитѣ опасения.—Съ подписъ пъкъ „Еденъ отечественолюбивъ" въ „Ц. в.". бр. 482 отъ 7 май с. г. излага подробно започнатата вече явна борба на охридчани и стружани съ Мелетия, неговитѣ усилия да внесе разцепление всрѣдъ българитѣ.—Най-после въ в. „Дунавски лебедъ", бр. 5 отъ 12 окт. 1860 г. въ дописка отъ Охридъ —

безъ подписъ, Дим. Миладиновъ накѫсо излага възраждането на българското ученье и на пѣнето въ черквитѣ, борбата съ Мелетия. — Дим. Миладиновъ сѫщо ще е съставилъ нѣкои отъ прошенията-протести отъ жителитѣ на охридската епархия до цариградската патриаршия противъ изпращането на Мелетия за владика въ Охридъ (дори второто прошение е писано въ Струга на 4 февр. 1860 г.).

Така разнородната и разностранна дейность, разкрититѣ широки духовни интереси сѫ намѣрили своя изразъ и въ огромната книжовна работа, както и въ не по-малко жаркото книголюбие на Димитра Миладиновъ. Затова, когато на 16 февр. 1861 год. го арестували въ Струга, при обиска сѫ били задигнати много книжа, книги и ръкописи, съ които натъпкали нѣколко чувала.

3. КЪМЪ КОЕ ОТЪ ТЕЧЕНИЯТА ВЪ ЧЕРКОВНАТА БОРБА ПРИНАДЛЕЖИ ДИМ. МИЛАДИНОВЪ

Неговитѣ убеждения за целитѣ и пѫтищата на народната борба се изработватъ въ живо общение съ ръководния центъръ въ Цариградъ, съ повече или по-малко именити първенци въ народното наше възраждане, като Иларионъ Макариополски и неговитѣ сподвижници, като Раковски, чиято революционна поема „Горски пѫтникъ“ (Нови Садъ, 1857 г.) ималъ на ръка (Шапкаревъ. По поводъ статията отъ А. Теодоровъ: „Миладиновскитѣ пѣсни и Щросмайеръ“. — Периодическо списание, кн. XXI и XXII, стр. 567) и чийто вестникъ „Дунавски лебедъ“ четѣлъ, като му изпращалъ и свои дописки. Сѫщо и дописничеството на Дим. Миладиновъ въ „Цариградски вестникъ“ не е безъ значение за неговитѣ убеждения. А всички тѣзи издания бѣха противъ унията и нейнитѣ деятели и поддържници. Самъ

Дим. Миладиновъ се обявява противъ сѫщата уния—противъ подчиняването българската черква на римския папа. Това негово убеждение, както се спомена, е било изпърво теоретично обосновано и подкрепено съ първия книжовенъ трудъ на Константина — неговия преводъ „Православны цьрковны братства во Юго-западнѫ-тѫ Руссіѭ“ (Москва, 1858 г.). Тъкмо поради това свое убеждение Дим. Миладиновъ напуща Кукушъ, бидейки гоненъ и заплашванъ и отъ дейцитѣ на католическата пропаганда въ онѣзи краища. Той вижда по-късно въ Струга—Охридъ и настроението — нетърпение на масата поради упорството на цариградската патриаршия и го прави общо достояние; той пише: „... Латинските попой ни се близу, во Битоля и по селата шетаетъ и тражетъ некоя овца заскитана да търгнетъ кѡнъ себе, та ако не ни се пратитъ владика Іларионъ (Макариополски — Ив. Х.), ке заскитаме вси, и волците що шетаетъ низъ насъ ке ¡не найдетъ готои да ходиме по нихъ...“ (Дописка отъ 15 апр. 1860 г.—Ц. в. № 482). Изтъкването на тази опасность у Димитра Миладиновъ се използува като срѣдство да се упражни известенъ натискъ върху патриаршията да удовлетвори народното искане за българинъ, като отзове омразния на всички Мелетий. Поради нейното упорство и безчинствата на гръцкитѣ владици изъ епархиитѣ, възбуждението у нашия народъ е растѣло, подмами сѫ се сипѣли върху него отъ разни страни: отъ Австроунгария и Франция — чрезъ католишката пропаганда, отъ Англия — чрезъ протестантитѣ, отъ Русия — да не се скѫсва съ патриаршията — да се помиримъ съ нея. Или, както Константинъ Миладиновъ отъ Загребъ пише на Раковски: „Религиозни-отъ нашь вопросъ иматъ дѐнеска голема тѐжина, и неизвестно,

али ке сѣ запритъ до кѫде ѳстана. Ніе знаиме историческа-та гѫрска хитрость, со коя толку пѫти лѣляха (= люлѣеха — Ив. Х.) насъ и со увѣреность можамъ да речамъ, че еднакво и сега ке сѣ случитъ: но како Болгари-те не пѫрви пѫтъ сѣ лѫжетъ, за това неке ѳстанатъ до кѫде останаха. Стѫрна-та на коя ке сѣ завѫртеме не сѣ предвидвить... Неуже ли уще Болгари-те ке бидѣтъ овци, а неколку гѫрци да ни бидѣтъ ѳвчари!" (писмо отъ 12 февр. 1861 г. — отъ Загребъ — Конст. Мил. и Рак., стр. 74).

Изобщо, Дим. Миладиновъ върви, така да се каже, съ магистралата на народното движение: народно училище, народна църква, народно учителство и народно духовенство. И той стои на позицията на Раковски, че униятството „закача" вѣрата и сѣе „раздоры" между българитѣ (срв. „Дун. леб." бр. 10 отъ 15 ноем. 1860 г.). А тѣхъ Раковски осѫжда въ следния брой (отъ 22 ноем. 1860 г.) въ уводницата си: „Несъгласие и злы слѣдствиѧ отъ него". Самъ Жинзифовъ свидетелствува: „Той (Д. М.) много добре умѣеше да цени силата и значението на народната вѣра и дълбоко разбираше гибелнитѣ последици отъ католическата пропаганда" (День № 48, стр. 8). Сѫщото отбелязва и Шапкаревъ (срв. тукъ стр. 152-3). Нѣщо повече.— Въ съзнанието на Дим. Миладиновъ, който е билъ при народа въ низинитѣ, ще е назрѣла мисъльта за скѫсване съ цариградската патриаршия за независима българска църква. Тази мисъль е била назрѣла вече въ Охридъ—Струга преди акта на цариградскитѣ българи на Великдень 1860 год.. Когато въ Охридъ узнали, че патриаршията, въпрѣки прошенията на гражданитѣ, имъ изпраща омразния Мелетий, „Той часъ, що чуха епархиалните скочиха всите мѧло и гѳлемо на нога да сторетъ що се не сторило, велеещемъ

кой едно кой друго да сторетъ, а Мелетия да (не) го приберетъ". Тогава „еденъ отъ заглавните старци г-нъ Стефанъ попъ Димитриовъ, человѣкъ со здрави мисли и отечествени чувства", както го характеризува Миладиновъ, предложилъ да не се разправятъ лично съ Мелетия само, а да си гледатъ работата въ Цариградъ: „Да видиме ѵще сега како(въ) ке ни отвѣтъ даитъ благоутробната наша майка, В. Цьрква, та после си чиниме тоа, що сме намислиле, обцо да се отречиме отъ В. Цьрква" (Дописка —Ц. в. № 482 отъ 7 май 1860 г.). А това събрание на гражданитѣ станало „неколку дни предъ Хр. св. Воскресение" —т. е. нѣколко дни преди 3 апр. 1860 г. — Такава възможность загатва и донесението на австрийския вицеконсулъ въ Битоля до своя шефъ — пълномощния министъръ въ Цариградъ. Въ писмо отъ 4 декемврий 1861 год. той донасялъ за Димитра Миладиновъ, какво последниятъ, „макаръ че работѣлъ за откжсването на българитѣ отъ цариградската патриаршия, подъ булото на работа за преминаването въ лоното на католическата черква, вс ж щность работѣлъ за създаване на отдѣлна българска православна черковна община" (Ив. Хаджовъ. Неизвестенъ у насъ документъ за братя Миладинови — сп. Отецъ Паисий 1942 год. № 10, стр. 416).

Една такава община се е явявала основна ядка на бѫдещата самостойна народна черква. Защото въ отдѣлната българска православна черковна община е щѣлъ да се усрѣди цѣлиятъ общественъ животъ на нашия народъ съ опредѣлени и конкретни грижи за родно училище и родна черква. Заедно съ това и срѣдствата, които се набирали отъ българското население, ще трѣбвало да се иззематъ отъ безконтролното раз-

пореждане на гръцкитѣ владици. Така училището и църквата се превръщали въ обществени институти, които имало да разширятъ мисловния кржгозоръ на българската народна маса, да обединятъ нейнитѣ усилия въ устрема къмъ общи — национални цели, да се превърнатъ въ народностни институти, които имало да съдействуватъ и за народностното политическогражданско възпитание и издигане на нашия народъ. И наистина, съ течение на времето, следъ много разочарования и измами за българскитѣ дейци, постепенно се установи и наложи като непоклатно убеждението за пълно отдѣляне отъ цариградската гръцка патриаршия.

Следвайки тѣзи разбирания и свързания съ тѣхъ пѫть — нека повторно изтъкнемъ, че тѣ представляватъ главното идейно течение (магистралата) въ нашата народна черковна борба, Дим. Миладиновъ въ глухата затънтена провинция на силно засегнатата отъ гръцщина Македония се е излагалъ на подозрения, обвинения и нападки, на които въ Цариградъ и другитѣ краища на България сж били подхвърляни всички народни дейци — поддържници на тѣзи разбирания. Деятелитѣ на католишката пропаганда, цариградската патриаршия, гръцкитѣ владици — всички сж ги представяли предъ турцитѣ като панслависти и като руски агенти-орждия. Въ сжщность и Дим. Миладиновъ е преди всичко добъръ и вѣренъ синъ на своя народъ, който въ дейностьта си изхожда само отъ неговитѣ интереси и добро, а не отъ чужди интереси. Несъмненитѣ му симпатии къмъ Русия, които сж били и общи у народа ни, сж обясними: тя е била наймощната славянска държава. И търсейки подкрепа въ тежката борба, съзнанието се е спирало на нея. Толкова повече, че тамъ сж се учили по-

рано, учели се и въ негово време много българчета, които тамъ се изработвали народностно и които се готвѣли да служатъ на своя народъ, да го водятъ напредъ. Освенъ това български черкви, манастири и училища изъ мѣстата, дето е работѣлъ Дим. Миладиновъ, сж били подкрепяни материално и съ вещи отъ частната и обществена благотворителность въ Русия. Нека тукъ припомнимъ, че следъ завръщането си отъ обиколката изъ нѣкои славянски страни, въ писмото си (отъ 24 окт. 1857 г.—вж. тукъ стр.37—39) до кукушани между друго Дим. Миладиновъ имъ пише: „Криво поглеждатъ на васъ гърцитѣ! Имате гърди и славянски гърди показвайте!.. Съ пръстъ имъ показвайте славянскитѣ филолози, физици, математици и други учени люде въ Русия, Чехия, Далмация, Полша, Галиция, Славония, Хърватско..." Напредъкътъ и постиженията на славянскитѣ народи въ областьта на науката и културата сж се явявали една отъ опоритѣ, на които се осланялъ нашиятъ народъ въ своя отпоръ срещу гръцкия напоръ. Така Дим. Миладиновъ се очертава и разкрива като общобългарски народенъ деецъ върху широка славянска основа.

4. ДИМИТЪРЪ МИЛАДИНОВЪ КАТО ЛИЧНОСТЬ

Дейностьта, дѣлото и жизнената сждба на Димитра Миладиновъ разкриватъ у него цѣлостна личность съ твърдъ характеръ. Преди всичко той се очертава като искренъ и последователенъ демократъ въ културнополитическия (европейски) смисълъ на тази дума. Той не се откжсва отъ народа си, а се държи близу до него и по този начинъ въ едно тъмно и усилно време, когато нашиятъ народъ отъ ю. и ю.-з. краища

на Македония е билъ заплашванъ да бѫде погърченъ, Дим. Миладиновъ се запазва за народа си. И нѣщо повече: работи усилено и упорито да отстрани напастьта, която го заплашвала. Неговитѣ грижи и неговото внимание всѣкога сѫ насочени къмъ интереситѣ и потрѣбитѣ на народната маса, чийто синъ се е чувствувалъ самъ той. Той всѣкога я търси и се стреми да събуди нейната скрита дрѣмеща енергия, да я впрегне въ работа за собственото ѝ дѣло. А то въ онѣзи краища едва е започвало: „. . . това негово трудолюбіе многу помогна на заспалійть ни до тога народъ, който ни гри (= нито дума — Ив. Сн.) не знаеше, нито нѣщо чувствуваше за народность“,— свидетелствува Шапкаревъ (Автобиография, стр. 60). Защото знае, че борбата, що започва, иска огромни сили, не е по силитѣ на отдѣлни лица. Затуй всѣкога и всѣкѫде действува за обединение на силитѣ въ името на общи народни цели. Както изтъкнахме, той изпитва нескрита радость отъ пòчинитѣ и постиженията на обединенитѣ усилия на българитѣ въ Кукушъ, Охридъ—Струга.

Въ движението за българско народно повдигане и духовно освобождение той влиза съзнателно, по убеждение, и свободно — по свои собствени потици следъ заключения, до които е стигналъ отъ свои наблюдения и по свой собственъ пѫть. Затова той остава да работи само въ Македония — и въ онази нейна часть — отвѫдъ Вардаръ, дето опасностьта за народа ни е била най-голѣма. За това свидетелствува Жинзифовъ: „Дим. Миладиновъ твърде вѣрно забеляза, че градоветѣ въ Македония, които лежатъ по дветѣ страни и пѫтя, що води къмъ Сърбия и къмъ шопитѣ (това е главно пѫтьтъ по Вардаръ — Ив. Х.) не се нуждаятъ толкова отъ помощь за своето нравствено (= народност-

но — Ив. Х.) възраждане, колкото градоветѣ по двете страни на солунския пѫть (=via Egnatia. Той съединявалъ Римъ презъ Драчъ съ Солунъ —Филипи (между Кавала и Драма — днесъ развалини) — Цариградъ и Мала-Азия. — Ив. Х.); че въ източна Македония е особено силно влиянието на гърцизма" (День № 46, стр. 16).

Той схваща своето положение като на воинъ на постъ въ най-застрашения край на българската земя, кѫдето дългътъ и обстоятелствата на живота му сѫ го поставяли да работи и който той не бивало да напуща. И не го напуща и въ най-трудни моменти на своя животъ. Ако обстоятелствата му наложатъ да се отстрани, това прави не въ самия разгаръ на недокарания до единъ желанъ отъ него мигъ въ борбата, а само следъ като се създаде въ нея положение, което да осигури изгледитѣ на желания успѣхъ. Предъ преследванията на фанариотитѣ и предъ враждата на привърженицитѣ на унията въ Кукушъ, Димитъръ Миладиновъ се отстранява, следъ като се провижда, че е осигурено идването на изпитания неговъ ученикъ и приятель Партений Зографски, който да поеме и продължи борбата. Отстранява се отъ едно мѣсто, не за да напустне борбата, а за да я пренесе или подхване съ не по-малка енергия на друго мѣсто. Така, въ Прилепъ (1857 г.), следъ като „разбудилъ сънливитѣ умове на българитѣ, особено на младитѣ", „злитѣ сплетни" на власитѣ и на фанариота не давали мира на Миладинова. Тогава той „замисли да си търси друго мѣсто, което да отговаря на неговитѣ мисли", — съобщава Жинзифовъ (День № 46, с. 16). И това друго мѣсто не е по-малко безопасно: отъ напрегнатата борба въ Кукушъ минава въ Охридъ—Струга, дето борбата се толкова изостря, че го отвежда презъ тъмницитѣ въ гроба.

Защото, като истински синъ на своя народъ, той знае, че трѣбва всѣкога да бѫде при него — и особено въ тежки моменти на борбата да не го напуща, за да спасява своята глава. Затова той не е могълъ да се вслуша въ съветитѣ на своитѣ приятели да се отстрани отъ Струга—Охридъ, когато надъ главата му била надвиснала опасността на Мелетиевата клевета и доносничество. Дим. Миладиновъ съ „готовность" приема да събира помощи за българската черква въ Цариградъ, дето го „нарежда" тамошната българска община, защото въ тежката борба съ фанариотитѣ Неофитъ солунски, Мелетий полянински (дойрански), Мелетий охридски и Венедиктъ пелагонийски (битолски) той е видѣлъ, колко е необходимо живо да се общува съ народната маса и съ мѣстнитѣ по-първи люде. Той добре познава душата на народа си въ онова време, познава сѫщо много добре опасноститѣ, що го заплашвали. Той знае, че личниятъ примѣръ на водача упражнява голѣмо нравствено въздействие върху масата, че готовността му за жертва не е безъ значение и за жертвоготовността на самия народъ. Дим. Миладиновъ е вече заживѣлъ съ съзнанието, съ убеждението и прозрението на историческа личность. Той мисли и говори: „. . . народътъ български . . . нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ мене и единъ день ще оцени и моята кръвь!" И въ името на всичко това оставя заветъ: „Азъ посѣхъ семето, а вие бѫдете живи да пожънете плода му". — Заветъ, който въ родния му край се носѣше отъ уста на уста у хората на неговото и близкитѣ нему поколѣния. Заветъ, който въ всички времена може да бѫде рѫководно начало на всѣки, що иска да работи честно за своя народъ, да му служи.

Всичко това е карало Дим. Миладиновъ да се проявява като фанатично убеденъ въ правотата на своитѣ схващания за народното дѣло и да ги отстоява съ сѫщо такъвъ фанатизъмъ — не само предъ противника, но и предъ своитѣ. Жинзифовъ свидетелствува: „той не прощаваше не само на гърцитѣ, но и на най-близкитѣ си познайници, когато му противоречеха и не се съгласяваха съ неговитѣ убеждения". По този поводъ Шапкаревъ бележи следното: „А кога бѣше въ Бытоля (1853-54-5 г. — Ив. Х.), бѣше доволно славянистъ и на пѫти дури фанатикъ... Отъ како сѣ врати отъ обхожденіе-то си по славянскы-тѣ мѣста..., сѣ преправилъ бѣше отъ Савелъ на Павелъ, бѣше се възродило у него едно ненаситно родолюбіе, до толкова що-то дури до фанатизъмь допираше" (Автобиография, с. 60). Това е превръщането на единъ деенъ човѣкъ съ свободенъ умъ и съ напредничавъ духъ, който е прогледналъ и е видѣлъ, колко самъ той е изостаналъ отъ изискванията, които времето е поставяло на народа му. Заедно съ това е провидѣлъ колко и народътъ е изостаналъ отъ тѣзи изисквания и колко той е заплашенъ въ своето бѫдеще. Трѣбвало е усилено да се работи, за да се надмогне закъснението, да се изравни народътъ ни отъ онѣзи краища съ народа ни въ другитѣ части на общото отечество. И Димитъръ Миладиновъ се заема буйно съ тази работа. Това е твърдостьта и фанатизмътъ на всѣки деецъ, за когото дѣлото на народа стои надъ всичко лично: и надъ приятелство, и надъ лично щастие и добруване. Твърдость и фанатизъмъ, които искатъ всичко отъ дееца и на които той наистина всичко дава. А Дим. Миладиновъ е билъ пожертвувалъ възможностьта за блестяща кариера, наистина всичко е билъ вече отдалъ на на-

рода си и е продължавалъ да му дава. Така сѫ го преценявали онѣзи, които сѫ имали възможность да го видятъ на работа и въ стихията на борбата. Единъ отъ тѣхъ пише: „...въ славянската още отъ старината страна, въ течение на вѣковетѣ завоювана отъ промишления духъ на гърцитѣ, тамъ, дето гърцизмътъ означава аристокрация, видътъ на Димитра Миладиновъ, който притежаваше съвършено елинско образование и не го използуваше за свои лични облаги, трѣбваше да възбуди удивление. Какъ! Единъ человѣкъ, способенъ да бѫде първоучитель въ кое да е елинско училище, да възбуди съ това почить и изгоди отъ гърчеещитѣ се граждани, работи като скроменъ учитель по гръцки езикъ въ българска паланка, която враждува противъ владиката-гръкъ и противъ всичко, що го напомня!.. При това той търпи сиромашия — и каква! — гола, като само въ праздникъ облича по-прилична дреха, която той, поради нѣмския й произходъ, нарича чифутска; цѣла недѣля се докарва той съ всѣкидневна антерия или съ изтъркано кожухче, въ нетоплена стая съ чаденъ мангалъ предъ мръзнещитѣ ученици. Тълкува имъ той Софокла подъ звъна на стъклата, които треперятъ отъ острия вѣтъръ, що духа отъ Солунското поле, отъ клисуритѣ на Олимпъ, Люлка, Кожани...“ (Рачински за братята, с. 116—117). А Южаковъ, другарьтъ на Рачински, признава: „Той би могълъ да си намѣри друга работа, много по-изгодна въ материално отношение, но, като горещъ патриотъ, посветилъ се е завинаги на образованието на децата, като получава само 20 сребърни рубли на месецъ“ (В Кукуше, стр. 3). За семейството си пъкъ се е грижилъ „твърде малко“ (День № 48, с. 9). Дори жена му се оплаквала отъ това. Времето и условията на работата сѫ изисквали

такава отдайность, такъвъ фанатизъмъ, за да се изведѣло на добъръ край народното дѣло. Този фанатизъмъ, тази отдайность е трѣбвало да прелѣятъ у самия народъ, както на това сѫ били свидетели въ Кукушъ рускитѣ гости на Миладинова—Рачински и Южаковъ (срв. тукъ стр. 47–50).

Димитъръ Миладиновъ е напредничавъ духъ, който се издигалъ надъ предразсѫдъцитѣ на срѣдата и скѫсва съ тѣхъ. Така, Пърличевъ бележи, че, макаръ охридчани да били очаровани отъ Миладинова, „всичкы му се сърдехѫ дѣто мърсеше (не постеше)“ (Автобиография, 358). Той се разкрива като уменъ, ентузиастъ, твърдъ и упоритъ въ открита борба, смѣлъ и безстрашенъ. Въ нейната стихия той се разпаля и дава изразъ на своето възхищение въ бодрия възкликъ, запомненъ отъ съвременници: „Ура! живѣли бугари! Бугария славна!“ (Шапкаревъ. Материали, 30). Предъ преплитащитѣ се прѣчки и обстоятелства въ борбата той не губи отъ очи голѣмото и цельта въ нея. На тѣхъ той съумява да подчини, а въ нѣкои случаи и да пожертвува, временното и незначителното. Това издава у него вѣренъ и здравъ усѣтъ за действителностьта. Така, презъ 1857 г. той напуща Прилепъ, за да иде въ Кукушъ, тъй като се убедилъ, че гръцката опасность е много по-голѣма въ онзи край, че тамъ „пороятъ на елинизма“ е станалъ „неудържимъ“, че тамъ трѣбвало да се вематъ „силни мѣрки“. Въ Прилепъ, както тутакси подиръ това ще го върши въ Кукушъ, той ще говори „усмихнатъ, но съ намръщено чело“ на фанариотитѣ-владици за тѣхнитѣ произволи, безчинства и слабости, само да не ги разсърдя, за да не посѣгатъ тутакси на следващето своя пѫть объгаряване на училището. Но затуй пъкъ, опрѣлъ се на поддръжката на градската община, смѣло и въ очи имъ отказва про-

извола да взематъ въ рѫцетѣ си уредбата на училището.

Компромиси съ своята съвѣсть и съ своитѣ убеждения за целитѣ, пѫтищата и срѣдствата на народната борба Димитъръ Миладиновъ не познава. Той отхвърля предложението на католицитѣ въ Кукушъ и Битоля да се обяви за тѣхенъ привърженикъ въ единъ мигъ, когато може би отъ тѣхното застѫпничество е могло да последва неговото освобождение. Защото бѣше водилъ и още водѣше борба съ тѣхъ. Той иска да възпитава народа на по-висока и по-съвременна гражданственость върху почвата на ценности, които народътъ е създалъ и опазилъ презъ вѣковетѣ. Той скърби, като си помисли, че борбата срещу гръцкитѣ владици-фанариоти може да разклати у самия народъ основитѣ на неговата вѣра. Политика съ цената на едно свое падѐние въ очитѣ на народа и на своитѣ сратници Дим. Миладиновъ не познава и не иска да прави. Гордо и съ презрение отхвърля той внушението на Мелетия охридски да му цѣлуне рѫка, за да бѫдѣлъ простенъ и освободенъ, още докато билъ арестуванъ въ Охридъ. Отъ затвора въ Битоля той пише на Шапкарева: „Само една дума: „Католикъ или поне: Униятинъ", достатъчна е да ме избави отъ затвора; нъ азъ сега на старость, да очьрнѫ лице-то си, да потъмнѫ име-то си, да обесчестѫ минѫло-то и бѫдѫще-то си и най-послѣ да онеправдая семейство-то си, не ще приемѫ никакъ, макарь и да знаѫ, че смьрть-та ми е неизбѣжна. Азъ нѣма да останѫ по-долу отъ Макавея Елеазара, кой-то умрѣ за вѣра-та си!" (Материали, 32). Съ своитѣ постѫпки въ борбата той не иска да създава смутъ въ душитѣ. Наопаки, съ всѣка своя постѫпка той иска да укрепва смѣлостьта и безстрашието у на-

рода, у своитѣ сратници и другари. Той знае: борбата иска жертви, личниятъ примѣръ говори най-силно и убедително. Той трѣбва да го даде и го дава. Затова не пропуща и въ най-тежкия мигъ на живота си да даде този примѣръ: твърдость въ убежденията, неотклонно следване веднажъ поетия и отъ народа правъ пѫть. Макаръ и съ цената на своя животъ.

Отзиви на съвременници и сратници

Димитъръ Миладиновъ се е отдѣлялъ въ своята срѣда. Той е привличалъ и е спиралъ върху себе си нейното внимание. Вече възпитаникъ на гимназията въ Янина и учителствувалъ въ Охридъ, записвачътъ въ кондиката на стружката църква Св. Георги намира за нужно да отбележи неговата поява и установяването му въ родния градъ. Както се отбеляза, на челно мѣсто, подъ самото заклинание противъ унищожението или откраднването на книгата, подъ дата 1 май 1840 г. той бележи: „...Димитъръ Христо Миладиновъ отъ Струга въ края на септемврий 1839 г. завари гръцки учитель непотрѣбенъ търтей . . .“ (вж. факсимилето на с. 24). Тази бележка не е само изразъ на гордостьта на стружанина отъ това, че родниятъ му градецъ се е сдобилъ съ такава интелектуална сила, каквато на онова време е могълъ да представлява единъ завършилъ славната гръцка гимназия въ Янина. Не е само изразъ на мѣстенъ патриотизъмъ. Впечатлението отъ Димитра Миладиновъ е било неотразимо и неизгладимо. Това свидетелствуватъ всички, които сѫ имали работа съ него. Всички свидетелства изтъкватъ на първо мѣсто красноречието на Димитра Миладиновъ, съчетано съ душевна бодрость, ентусиазъмъ и жаръ. Така, Пърличевъ, неговиятъ ученикъ и най-вѣренъ следовникъ въ българското

народностно повдигане, схваща ученето си при Димитра Миладиновъ като „утешеніе на минѫлитѣ ни насчастія“ и бележи: „Между десеттѣхъ учители, които се промѣняваха прѣзъ моето въ Охридъ ученичество, ни единъ не се оказа толко полезенъ на ученицы тѣ, колкото Миладиновъ. Онъ въ всека постѫпка имаше нѣчто си привлекателно. Словото течеше изъ устѫтѫ му като медъ. Священъ огънь гореше въ очитѣ му . . .“. (Автобиография, стр. 357). Презъ будителския периодъ съ тѣзи свои качества Миладиновъ още повече е убеждавалъ и увличалъ.–Жинзифовъ, още младъ учитель и неговъ колега въ Прилепъ (1857 г.), пише: „Като минаваха отъ кѫща въ кѫща между друго станало дума за училищата. По думитѣ на очевидеца, тука можеше да се види какво красноречие притежава Димитъръ Миладиновъ, какъ умѣеше той да убеждава хора, които желаеха да сторятъ добро, но на които то бѣше неясно“ . . . (№ 46, стр. 15). — Рачински нарича неговитѣ уста „демостеновски“. Той изтъква, че „съ силата на красноречието“ си Дим. Миладиновъ успѣлъ да увлѣче „въ полза на божието дѣло“ самитѣ гърчеещи се старейшини въ Солунъ. Всичко това разкрива у Миладинова наличността на немалъкъ агитаторски талантъ. Кой знае, дали отражение отъ такова въздействие не можемъ да потърсимъ, между другото и въ това, че воденскиятъ владика Никодимъ, както свидетелствува споменатиятъ вече Тръпче Стояновъ (вж. тукъ с. 148) цѣли 10 год. (1859—1868) непрестанно проповѣдвалъ на български изъ Воденската епархия (Хр. Поповъ. Данни по възраждането на Македония — сп. Духовна култура, год. XIX № 5, май 1938 г., стр 137). Рачински прави следното ценно признание—характеристика на Миладинова: „Наистина, споменътъ за този

човѣкъ не ще се заличи никога въ паметьта ми. Въ негово лице азъ за пръвъ пѫть видѣхъ народния деецъ (курс. на Рач.) не такъвъ, за каквито ни разправя историята и които не можемъ да си представимъ инакъ освенъ върху пиедесталъ или върху сцена, или пъкъ върху собствени кокили...“ (стр. 116).

Не по-инакъ преценяватъ Миладинова и надзирателитѣ на Народната българска църква въ Цариградъ, когато, възрадвани отъ готовностьта му да отиде, кѫдето го наредятъ, му пишатъ въ писмо отъ Цариградъ, 2 апр. 1860 г. и следното: „Въистина, вїи заслужавате голѣма похвала между нашія народъ и съ това показвате, че сте истинный сынъ на Българія, нашя майка, и желатель ревностенъ на напреднованіето нейно. Службата, която предпріемате во имято на Българскій народъ е голѣма и достопохвална. Богъ да вы възнагради за доброто, което ще сторите на цѣлъ нашъ народъ. Това ваше слугуванье за полза народна, за полза на Народната Црьква не ще ся изглади отъ паметьта на всѣки истиненъ Българинъ“ (Шивачевъ. Материали, 198).

Безименъ дописникъ въ сп. „Българскы Книжици“ отъ 1858 год., № 10, стр. 20 (въ дописка Кукушъ) се отзовава по следния начинъ: „Не по малу безсмьртно име тьа (=кя=ще—Ив. Х.) оставатъ за свое-то усердіе и ревность и достопочтенный-отъ имъ учитель Димитрія Маладиновъ (погрѣшно напечатано Минадиновъ—Ив. Х.) съ помощникъ-отъ Ксенофонта; они вѣчно тьа се споминатъ како пьрвоначалны насадители и распространители на народно-то ученіе и просвѣщеніе въ тая страна“.

Василъ Чолаковъ, толкова услужилъ на двамата братя съ пѣсни отъ Панагюрище, който е гостувалъ 10 дена на Димитра Милади-

новъ въ Кукушъ, така се отзовава за него: „Главенъ двигателъ на събудване-то, не само въ Кукушъ, но и въ много другы Македонскы градове и паланкы, какъ-то: въ Полянинъ, Воденъ, Струмицѫ и даже въ Охридъ, ѥ достоиный-тъ за уваженіе родолюбецъ главный-тъ учитель въ Кукушъ — Г. Димитрій Миладиновъ, человѣкъ съсъ най-благородны стремленія и съ необыкновеннѫ дѣятелность"... (сп. Българскы Книжицы, 1858 г., г. III. дек., кн. 2 — № 24, стр. 334—5).

Най-после Шапкаревъ, последователь и сѫратникъ на Миладинова, когото еималъ възможность да наблюдава продължително и отблизу, да проникне въ неговия духовенъ миръ, ето какъвъ го представя: „Димитрий ... бѣше ученолюбивъ и отъ напрѣдничави-тѣ духове; остроумие-то му, прилѣжание-то му, трудолюбие-то и дѣятелность-та му нѣмахѫ граница; а привлѣкателность-та и убѣдителность-та му правехѫ го любезенъ всекому. Пьргавщина-та и будность-та му не могѫтъ да се искажатъ съ думи. Той умѣеше да вдѫхва не само на ученици-тѣ си, нъ и на когото и да било другъ, мисли-тѣ си и убежденията си и да го привлече. Въ това обаче по нѣкога достигаше до крайность. Той можеше да придобие любовь-та и уважение-то на високи лица, на владици и пьрвенци, които го почитахѫ и уважавахѫ като нѣкое свято и неприкъсновенно лице. Нъ, като нетьрпеливъ и много пъргавъ, той не можеше да тьрпи за много време несносни-тѣ владички злоупотрѣбления и чорбаджийски-тѣ своеволия, та отъ това и скоро разваляше добри-тѣ си сношения (= отношения — Ив. Х.), както съ едни-тѣ, така и съ други-тѣ; отъ това и често бивалъ гоненъ съ интриги-тѣ имъ и принуждаванъ да промѣнява мѣста-та за учителствувание...

... Той съ всекого лесно зимаше сношение, даже и съ най-отлични лица, като да е билъ отхраненъ въ нѣкое благородно ... семейство, а не въ една сиромашка Стружка колиба, та заради това въ вторий-тъ му периодъ виждаме го да има сношения и взаимнописания съ високи личности и отважни мѫжи. Той, за да сполучеше цѣль-та си, не се спираше прѣдъ нищо, надвиваше всичкитѣ мѫчнотии, като употрѣбяваше отъ всѣкакъвъ видъ срѣдства. Непостижимо-то му краснорѣчие, смѣсено съ една весела подсмивка, бѣше му първо-то орѫдие; ако то би му не спомогнѫло, на часъ-тъ обрьщалъ е кола-та и се залавялъ за заповѣдничество, изречено съ единъ повелителенъ и трогателенъ тонъ. Кѫдѣ-то му не вървѣло и това срѣдство, тамъ си служилъ и съ лъскателство, съ лисича хитрость ... т. е. негдѣ по львски, а негде по лисички, само и само да сполучи цѣль-та си. ..“ (Материали, 12—14).

Въ негово лице гърцитѣ правилно сѫ схванали голѣма опасность за гърцизма въ Македония. Фанариотитѣ сѫ го мразѣли, „виждайки въ него народния деецъ виждайки въ него противникътъ на своята безнаказаность“ (Рачински за братята, 117). Солунскитѣ гъркомани, както видѣхме (туй важи и за всички гъркомани—Ив. Х.), се оплаквали, че той ославянилъ македонскитѣ гърци (Жинзифовъ — День № 46, стр. 15).

Нападки отъ родоотстѫпници

И отстѫпници отъ рода си не закъснѣли да се нахвърлятъ стръвно, както е въ практиката на всѣки ренегатъ, върху Димитра Миладиновъ. Така, охридчанинътъ Маргаритъ Димзовъ, по-късно известниятъ гръцки археологъ и историкъ Димица, за когото Миладиновъ въ писмото си отъ 24 октомврий 1857 г. до кукушани се изразява: „каква

глупость и безочливость — българинъ да издава себе си за гръкъ“ и „да не обръщаме внимание на такива хора“ (срв. стр. 39), въ гръцкия в. „Атина“ отъ 25 октом. 1858 г. се нахвърля върху Миладинова. Той го обвинява, че „комплотиралъ“ противъ гърцизма въ околноститѣ на Солунъ. Своята статия той започва така: „Съ неизказано съжаление научаваме отъ достовѣренъ източникъ, че напоследъкъ въ околностьта на Солунъ, именно въ паланкитѣ Кукушъ и Дойранъ, все подрѣзко надига глава панславизмътъ. Нашата скрѣбь е толкова по-голѣма, задето, както не се очакваше, панславизмътъ намѣри свои пакостни орѫдия въ лицето на двама македонци (тѣ сѫ Миладиновъ и Р. Жинзифовъ — Ив. Х.), чиито имена сѫ известни. За сега ние ще премълчимъ тѣхнитѣ имена, запазвайки си правото по-късно да предадемъ на общо презрение тѣзи заблуждачи на народа, чиято професия е преподаването на гръцки езикъ. По-рано и въ други заблудени градове тѣ показаха, колко ловко могатъ да използуватъ званието си на гръцки учители, за да изиграятъ по-добре ролята си като орѫдия на панславизма. Приемани отъ начало като гръцки учители, съ течение на времето тѣ успѣватъ да заблудятъ мѣстнитѣ жители, въвеждатъ въ училищата славянски езикъ и отклоняватъ младежитѣ да следвать въ Атина, отправяйки ги за Русия, кѫдето имъ се указватъ най-голѣми улеснения“. И кани по-нататъкъ авторътъ гръцкитѣ владици да изпѫдятъ далечъ отъ Македония речснитѣ врагове на елинизма (Ник. Трайковъ. Единъ родоотстѫпникъ... Спомененъ листъ, 19). Споредъ това, както отбелязва „Единъ пѫтникъ“, „най-голѣма му (на Миладинова) похвала е брань, вдигната срещу него въ Аѳинска „Аѳина“ (вестникъ—Ив. Х.)... („Бълг. Книж., 1858, г. III, дек. кн. 2, № 52, стр. 345).

IV

ДУХОВЕНЪ ЛИКЪ
НА
КОНСТАНТИНА МИЛАДИНОВЪ

1. ИЗРАБОТВАЩЪ СЕ ОБЩЕСТВЕНИКЪ

Константинъ Миладиновъ не е могълъ да се прояви по-продължително като деецъ въ нашето народно възраждане. Тъкмо се билъ подготвилъ твърде здраво — съ два университета — по елинска филология въ Атина, и по славянска — въ Москва, завръщайки се въ родината си, за да се отдаде на дейна служба на своя народъ, съ крехко здраве отъ живота въ бедностия, отъ усилени занимания и следъ нѣколко месечно боледуване въ болница, попада въ турски затворъ, гдето сѫщо е проболедувалъ. Всичко това е допринесло за преждевременната му смърть (ненавършилъ и 32 години). Въпрѣки това е оставилъ дѣла, които разкриватъ у него не по-малко пламененъ родолюбецъ и деецъ.

Духовно изработване. а. Връзки съ руси

Духовното народностно изработване на Конст. Миладиновъ започва подъ влиянието на брата му Димитра, когато въ съзнанието на последния къмъ края на 40-тѣ г. по-живо забродватъ мисли за своя народность. Затова, следъ като Константинъ завършва въ Атина, Димитъръ го изпраща въ богословското българско училище въ Света гора при Партения Зографски (срв. тукъ с. 70—71). Това негово образование добива известна завършеность и народностна опредѣленость, когато самъ Дим. Миладиновъ, следъ завръщането си отъ пѫтуването изъ славянскитѣ страни се е сложилъ окончателно като български народенъ будитель, на

когото сѫ били вече ясни целитѣ, срѣдствата и пѫтищата на нашето народно възраждане въ Македония. За да го освободи напълно отъ тлѣтворното влияние на гръцкото образование и за да го подготви за свой помощникъ, замѣстникъ и служитель на народа си, праща го да учи въ Русия (Москва). Още съ самото си стѫпяне, така да се каже, на руска земя, Константинъ издава много ярко своето буйно народностно чувство, съ което е дошълъ отъ Родината си. Както се изтъкна, въ съборната черква Св. София въ Киевъ клисарьтъ, като научилъ отъ где е Константинъ Миладиновъ, за обяснение, добавилъ: „Отъ Македония — значи гръкъ". На което Константинъ „запалено" (вспылчиво) отвърналъ: „Македония не е Гърция. Гърци не говорятъ по български".

Народностното доизработване на Конст. Миладиновъ става върху онази основа и въ онази посока, която е желаелъ братъ му: да се затриятъ напълно следитѣ отъ какъвъ да е гърцизъмъ, да се изработи Константинъ като народенъ и народностенъ работникъ върху широка славянска основа. Той попада въ Москва, когато въ Русия се турятъ основитѣ на възхода на славянофилството. Това философскообществено идейно течение поддържало, че „Западъ гние" и че славянството (въ сѫщность Русия главно) било предопредѣлено да обнови и възроди свѣта, като устрои живота му върху нравственитѣ начала на чистото (истинско) християнство. Тѣзи начала, споредъ идеологията на славянофилитѣ, били запазени въ основитѣ на руския народенъ битъ, който билъ останалъ незасегнатъ отъ цивилизацията на „изродения" Западъ (= Западна Европа). Подъ влияние на Рачински, Конст. Миладиновъ усвоява идеологичната основа и формула на това течение: православие–самодържавие–народность,

ПРАВОСЛАВНЫ ЦЪРКОВНЫ БРАТОТВА

ВО ЮГО-ЗАПАДНѢ-ТѢ РУСОТѢ

ОТЪ РУССКЫИ - ТѢ ѦЗЫКЪ

ПРЕВЕДЕ

К. Миладиновъ.

МОСКВА.
ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФІИ
1858

Заглавната страница на Конст. Миладиновия преводъ

обаче приспособена къмъ условията на нашия общественополитически животъ тогава. Горната идеологична формула на рускитѣ славянофили въ най-ранното стѫпало отъ идейното изработване на Конст. Миладиновъ въ Русия добива следния видъ: народность—православие. Конст. Миладиновъ ясно е изтъкналъ това въ предговора на първата своя книжовна работа — превода „Православны цьрковны братства во Юго-западнѫ-тѫ Руссіѭ".

ПРѢДИСЛОВІѢ.

Недавна бо Бѣлгарскы-тѣ книжицы прочитахме еднѫ статіѭ подъ заглавіе «Уніѧ,» ком тамо се обѧсняватъ така: «Уніѧ е присоеденение отъ некоѭ православнѫ цьрквѫ подъ духовнѫ-тѫ властъ отъ Римскый-тъ папа, безъ да променитъ догматѫ-тѣ си." На такво обѧснение можитъ секой отъ насъ да подумать: че Уніѧ-та сосемъ не е опасна за православіе-то и че мыи не сѫде безъ никаковъ вредъ можиме да ѭ приимиме, а и на внесение-то ѣ во нашѫ-тѫ Земѭ многостѫроно да се полѕоваме отъ сегашны-тѣ обстоѧтелства. Нъ за да не останетъ на такво заблуждение кои составиха

Началната страница на превода.

Читаещемъ тая книга чувствуешъ, що унїята, подкопвеещемъ основы-тѣ отъ православието, уницюжвитъ и народность-та; чувствуешъ що, кои искрено желаетъ да подкрепитъ народность-та, требитъ да се старает да поддържвитъ православїе-то. Вто що побуди насъ да преводиме тая книга, кой на секого очевидна

VI

полза приноситъ, особено на тые, кои можетъ да подумаетъ, що унїята е неопасна за насъ, и що прибегвеещемъ къмъ нея удовлетвораемъ народна потребность. Вистина послѣдно-во имѣ е мило и драго за секого Българина. Нъ требитъ и мые, имѣещемъ предъ очы просвѣтителы тѣ нашы Кирилла и Мелодїа, да не подвьргаваме на опасность едно добро, за да спечалиме (пріобрѣсти) едно друго, кое во темнота-та отъ будуще-то ни давать сребство подъ лажливъ свѣтъ. Овде сега печатаме една сѣде стърна, а цѣла книга по мало времѣ ке излезитъ на свѣтъ.

С. Мияно.
Іюль 1858.

Стр. V (откъсъ) и стр. VI.

Това е уводъ къмъ по-голѣмо съчинение съ сѫщото заглавие. Въ него се разкрива борбата презъ XVI и XVII вѣкъ на малоруситѣ и бѣлоруски селяни срещу земевладѣлцитѣ-поляци и литовци-католици. Обединени въ такива православни „человѣко-полезны и богоугодны“ благотворителни братства, селянитѣ давали отпоръ съ дружни сили срещу експлоатацията на ополяченитѣ и покатоличени малоруски и бѣлоруски земевладѣлци и феодали. Въ съюзъ съ католическата църква последнитѣ се стремѣли да покатоличатъ населението и да го ополячатъ. Така тамъ борбата срещу унията, борбата за запазване своята — православна — вѣра добила смисълъ на борба за запазване своята народность и се свързала съ нея. Въ „Предисловіе“-то къмъ своя преводъ Конст. Миладиновъ дебело подчертава тази връзка. Той превелъ тази книга, за да предпази съотечественицитѣ си отъ опасностьта, ако внесатъ унията въ „нашѫ-тѫ землѭ“, като я използуватъ „многостъроно“ при тогавашнитѣ условия на нашата народна борба. Той мисли, че „унїѧ-та, подкопвеещемъ (= като подкопава) основы-тѣ отъ православіе-то, унищожвитъ народность-тѫ“; затова „кои искрено желаетъ да подкрепить народность-тѫ, требитъ да се стараетъ да поддьржвитъ православїе-то“ (стр. V). Унията е опасна за насъ, съ нея не задоволяваме народна потрѣба (стр. VI). Това видоизменение и приспособяване формулата на рускитѣ славянофили явно стои въ връзка съ конкретни и належащи бързи изисквания и нужди на народната ни борба: да се подпомогне, както се изтъкна, отпорътъ, що давалъ на деятелитѣ на католическата пропаганда въ Кукушъ Константиновиятъ братъ. Заедно съ това се установявало по-живо общение съ влиятелни обществени

кржгове въ Русия, изработвали се известни идейни позиции, установявали се похвати отъ значение за бждеща обществена работа.

б. Връзки съ българи въ Русия

Идеитѣ си за служба на своя народъ Константинъ Миладиновъ изработва въ живо другарство и общуване съ много още българи, стекли се тогава да учатъ въ Москва. По време на Константиновото следване, тукъ сж учели и Любенъ Каравеловъ— отъ Копривщица, по-късниятъ теоретикъ на българската революция, Райко Жинзифовъ — отъ Велесъ, пламененъ родолюбецъ и поклонникъ на идеята за славянско културно единение, редъ други просвѣтени и тъй много обещаващи културни люде и книжовни работници, като: Нешо Бончевъ — отъ Панагюрище, първиятъ български литературенъ критикъ, Василъ Поповичъ отъ Браила, авторъ на български разкази и басни, Сава Филаретовъ — отъ Жеравна, по-късно много ценен просвѣтенъ работникъ въ София и околностьта ѝ, Константинъ Геровъ — отъ Копривщица, Василъ Чолаковъ — отъ Панагюрище, Христо Даскаловъ — отъ Трѣвна, Георги Теохаровъ отъ Пещера и др.—все готвещи се за полезна народна дейность и служба. Всички тѣ, още докато учели въ Москва, служели на народа си, като запознавали руското общество съ нашия народъ и съ неговото положение, съ неговитѣ стремежи, искания, пишели по вестници и списания, издавали книги. Така заедно съ тѣхъ и Конст. Миладиновъ спомагалъ да се изработи у това общество повѣрна представа за истинското положение на българитѣ — особено въ Македония, като е предизвикалъ у своитѣ приятели отъ кржговетѣ на славянофилитѣ да изпратятъ на самото мѣсто хора, които отблизу да се запознаятъ съ положе-

нието на нашия народъ. До тогава за широкитѣ кржгове отъ руската интелигенция Македония е била гръцка страна, македонскитѣ българи сж били гърци. Така, когато презъ 1858 г. Рачински се явилъ съ препоржки отъ високи мѣста при руския посланикъ въ Цариградъ А. П. Бутеневъ да му издействува нужния ферманъ, за да обиколи Македония и България, посланикътъ дълго не се съгласявалъ, както пише самъ Рачински, „поради чудноватостьта (безсмисленостьта) на моето намѣрение да търся паметници отъ църковнославянската писменость въ Македония, която, безъ съмнение, споредъ обясненията на Мустоксиди (солунски руски консулъ—гръкъ), се струва на посланика „чисто гръцка область". Когато най-после ферманътъ се получи и азъ обходихъ Македония, . . . страховетѣ на А. П. Бутенева не се оправдаха. . . Сведенията за страната и паметницитѣ на славянската писменость . . . убедиха министерството въ истинския характеръ на македонското население, което състои отъ чисти българи: гърци има само въ градоветѣ, както и въ Кримъ (Русия) (Църковенъ вестникъ, брой 42 отъ 22 октом. 1911 г., стр. 500). И усилената работа на българитѣ въ Русия е спомогнала да се създаде у руското общество по-правилна представа за нашия народъ и за неговитѣ въжделения. Затова, когато е напущалъ Русия, Конст. Миладиновъ съ оправдано задоволство е могълъ да установи, че и тѣхнитѣ (неговитѣ и на другаритѣ му) усилия сж допринесли за правилното освѣтление на това общество. Жинзифовъ пише: „. . . той съ видима скрѣбь забелязва, „че и руситѣ едва неотдавна сж почнали да различаватъ българина отъ турчина: досега руситѣ, чувайки името „българи", смѣтаха, че това сж турци. Отъ руситѣ, пропжтували цѣла България, малцина иматъ вѣрни

знания за българитѣ. Православниятъ пъкъ за руситѣ значи гръкъ, едновѣрецъ, а не едноплеменникъ . . . Но сега ние се опознахме . . .“ (День № 48, стр. 10).

Независимо отъ това, тази дружба е затвърдявала у всички тѣхъ изъ всички краища на българската земя — убеждението, че сж синове на единъ народъ. И когато по-късно се отдаватъ на обществена служба всрѣдъ своя народъ, отнасятъ това съзнание и се явяватъ негови крепки носители и ярки изразители. Затова най-хубавата своя повесть Българи отъ старо време, най-хубавата и въ цѣлата българска литература до Освобождението, Любенъ Каравеловъ посветява и на двамата братя.

в. Връзки съ Раковски

Най-после живъ образецъ на отдайна служба на народа си Константинъ Миладиновъ открива въ лицето на Гьорги Раковски. Въ кореспонденция съ него той сподѣля съкровени свои мисли, изработва свое отношение къмъ конкретни въпроси на нашата народна борба. Подобно на брата си, и той скжпи единението на своитѣ сънародници. Той сподѣля съ Раковски убеждението, че е полезно всички родолюбиви българи да се запознаятъ и да обединятъ своитѣ усилия; само тъй тѣ могли да образуватъ „плотъ непрескоченъ“ противъ гърчеенето. Затова Конст. Миладиновъ смѣталъ да се отдаде на още по-усилена преводаческа работа, за да се запознаели и другитѣ българи съ македонското наречие. Той виждалъ ясно тенденциитѣ и желанието на гърцитѣ да се разпореждатъ въ Македония като въ своя земя, като не искали да разбератъ, че тя не е гръцка, понеже въ нея живѣели „повике отъ два миліона Болгари“. Затова той нарича Македония „западна

Болгаріа". Времето, българитѣ да бждатъ овци, а нѣколцина гърци — овчари, е минало, и гърцитѣ ще си останатъ „само со сладки-отъ имъ сонъ". Той схваща голѣмото значение на нашата народна борба — „Религиозни-отъ нашъ вопросъ иматъ дѐнеска голѣма тѐжина", вижда много добре нейната сложность и заплетнитѣ, що я съпжтствуватъ. Той е вникналъ въ историческитѣ отношения на гърци къмъ българи и е доловилъ тѣхната основна сжщина: хитрость и измама. И съ увѣреностъ предрича, че и „сега" ще стане сжщото. Но той сжщо така вече знае, че поради нееднократната измама на гърцитѣ, българитѣ сж добили опитность и хранятъ оправдано недовѣрие; поради това тѣ не ще спратъ борбата си: „неке ѐстанатъ до кжде останаха". Макаръ и далече отъ боището на народната борба, той вижда много добре влиянията отъ различни страни, вижда, какъ всѣко тегли народа ни къмъ себе си. За него е несъмнено, че повече това положение не може да продължава, че ние ще се „завжртеме". Но то е тъй смжтно и толкова заплетено, щото Миладиновъ намира, какво „стжрна-та на коя ке сѣ завжртеме не се предвидвить".

Константинъ Миладиновъ оценява усилията и стремежитѣ на Раковски за „наша-та бждниа" като „достохвални", защото се изразяватъ въ непрекжсната работа за народа ни. Тя е лична „услуга", принесена на отечествения жертвеникъ. Но заедно съ това тази работа носи честь на народностьта ни. Чрезъ дейность и дѣло за народа си Раковски привлича и печели неговата любовь. Дейность и дѣло за народа и съответната тѣмъ народна любовь сж белегъ и проява на духовно благородство. Затова за него днесъ („денеска") едничката и „най-блага" награда „на благородните души" е тази народна любовь. Той зове Ра-

ковски къмъ такава дейность; той му пише: „Радите!“... (К. Миладиновъ и Раковски, с. 74).

2. СТИХОТВОРЕНИЯТА НА КОНСТ. МИЛАДИНОВЪ

Въ Москва Конст. Миладиновъ е почналъ да пише стихотворения на български. Досега сѫ известни всичко 17 негови стихотворения. Най-много (10) сѫ обнародвани въ сп. Блъгарскы Книжици отъ 1858 и 1859 г., три — въ сп. Братски трудъ (кн. I и II — 1860 г.), две — въ в. Дунавски лебедъ (бр. 20 отъ 7 февр. 1861 г.), едно — въ Цареградски вестникъ, бр. 474 отъ 10.III.1860 г. съ подписъ Правдолюбовъ, и едно — въ в. Македония бр. 984 отъ 24 ян. 1930 г. Всички сѫ написани на родния стружки говоръ на Миладинова, твърде слабо прошаренъ съ нѣкои особености на изработващия се книжовенъ български езикъ.

По своитѣ теми стихотворенията се разпадатъ на две купчини. Първата обхваща четири стихотворения; тѣ разработватъ патриотична (народолюбна) тема.

Патриотични мотиви

Въ Гьркъ и Блъгаринъ гъркътъ изразява своето учудване къмъ българина — „прѫстъ чоекъ“, който стои, не се погърчва, не учи

Гьрцкѫ книгѫ префаленѫ
Ѳукидида, Еврипида
Иродота и Пиндара...

Като се погърчи, българинътъ ще се стори ученъ човѣкъ, ще се слави като гърцитѣ. — Въ отговора си българинътъ се учудва, какъ е текнало на гърка — „старъ чоекъ“, да му говори такива думи. Въ миналото българинътъ е билъ „славенъ и прехваленъ“, „сега пакъ“ е българинъ и по

божия воля пакъ ще бѫде „прехваленъ“. Всички имена, що му споменава гъркътъ,

Тые не се (= сѫ) отъ нашы-тѣ
Ни дедо ми ни предедо

— никой не ги познава.
Книга е ималъ и пакъ ще има; затова гъркътъ никога да не чака отъ българина да се погърчи. Разговорътъ-препирня завършва съ решителното заявление на българина:

Нѐмой, Гърку, додѐвай ми!
Пàкъ ти рѐковъ, пàкъ ти вѐлямъ:
Разбѐри се, не сѐ гърча!
Ако сàкашъ, Бугàри се!

Въ връзка съ това стихотворение не може да се отмине едно любопитно съвпадение: по-късно въ „Резонитѣ на историята и правото“ отъ Вазова, „ученият елинъ“ съ славни имена на класическата гръцка древность отстоява гръцкитѣ притезания върху Македония — тъй, както гъркътъ у Миладинова съ сѫщо такива славни имена примамва българина да се „гѣрчи“.

Стихотворението Гъркъ Влàдика на Болгàри-те въвежда въ народното повдигане срещу гръцкото духовенство. Гръцки владика въ видъ на изповѣдь признава съ дръзка откровеность прегрѣшенията на гръцкитѣ духовници, които прегрѣшения сѫ подбудили нашиятъ народъ да се вдигне срещу тѣхнитѣ автори. Тѣзи прегрѣшения сѫ: ограбване на народа, преследване и унищожение на неговата книга, надменно издѣване надъ народностното съзнание на българското паство. Това отношение на гръцкия владика, между друго, се мотивира съ обстоятелството, че тази земя и нейниятъ народъ му сѫ чужди; той говори:

Абре Бо̀лгари на̀й прости хо̀ра,
бре що ви чи̏намъ, ако ве гнѐтамъ?
заръ ми е гри̏жа (а)ко разо̀ра
та чу̏жа зѐмя кѫде я шѐтамъ?

Следъ това заявява на българитѣ, че могатъ — като децата — да бѫдатъ измамени „со симѝчина“. Тревожи го само и го смущава, че „отъ ѐдношъ се разбу̀дихте“; но се утешава съ безполезностьта на тѣхнитѣ усилия:

Що напра̀виха ва̀ши-те кмѐти
ако насъ про̀тивъ во Ста̀мболъ ста̀наха?
Ни̏хните збо̀рой но̀ви клѐвети
сит' европѐйци ги почи̏таха (= смѣтнаха).
Гласо̀й-те ва̀ши, гласъ во пу̀стина...

Тоя резултатъ се дължи на срѣдствата:

да ни се жи̏ви срѐства-та на̀ши,—
тѝе рабо̀тетъ а̀ко я спи̏а.

Когато се повдига срещу своя владика-изедникъ, народътъ бива поразѐнъ, защото

... я шѐпнахъ кѫ̀де що трѐби,
и си̏ла гро̀зна на васъ на̀падна
и безпоща̀дно сѝте истрѐби.

Благодарение на тѣхното действие, владиката се наложилъ —

но па̀къ надъ гла̀й-те я со̀ль ви тр̏а.

Доволството и спокойството на владиката биватъ смутени, защото

... ка̀ковъ о̀блакъ отъ за̀падъ па̀дна?
ка̀кви отъ сѐверъ сека̀йци (= свѣткавици) свѐтетъ?...

И като духовенъ отецъ, той иска да направи „перемирѐние“: тѣ да продължаватъ да бѫдтъ „слѣпи и нѣми“, когато приструвно имъ

казва: „нѐ зема чѐда!“, тѣ да му викатъ „зѐми!“ И още:

Да си остàйте вàше-то пѐние,
сѐ що (=всичко) нàродно да заборàйте,
зѐмите слѐпо Гърцко учѐние
и по нàша-та свѝрка йграйте.

Въ Ѐгюптинъ дѐлiа стрелитѣ на Конст. Миладиновата сатира сѫ насочени въ друга посока. — Циганинъ се преправя на страшенъ делия, влиза въ село, развиква се къмъ селянитѣ:

Ей ви бре гя́ури
. . . . . .
На гòзба ви йда
. . . . . .
. . . . . .
Ѐдна цела зѝма,
У вàсъ какъ се кàна,
Зà да се нарàна
Съ кòкошки пѐчени
Со шѐкеръ сòлени!
Àйде бре гя́ури,
Кòйнотъ нарàните
И мѐне згòтвите
Кòкошка пѐчена
На рѫ́женъ вѫ́ртена,
И лю́та рàкия
За да се нàпиа;
И пòгача нѐка
Бѝдетъ бѐла мѐка.
. . . . . .
. . . . . .
Àко се рàзлюта
. . . . . .
Бѐса, гòра, сѐча,
На рѫ́женъ ве пѐча...

Изплашватъ се женитѣ, разплакватъ се. Но на „Ѐдно мòме умно“ текнало да изтича до мѫжетѣ на тѣхното гумно да имъ обади за сполетѣлата селото напасть. Съ вили на рамо селянитѣ се връщатъ въ село. Циганинътъ-делия се сърди, че нѣма никой около него, разфучава се и заплашва. Но като вижда вилитѣ насреща си, втриса го треска, забравя всичко, презъ планини „падни-стани“ бѣга, изподранъ се прибира при своята циганка:

„Жѐно, зàвалъ жѐно,
Сѫ́рце уплашѐно!
Юнàщина прàвамъ
Зà да се прослàвамъ,
А пòсле се стѐгамъ
И що мòжа бѐгамъ!“

Образътъ на циганина позволява на Константина Миладиновъ да изнесе цѣлия свой разказъ въ насмѣшливоподигравателенъ тонъ. За четцитѣ на Конст. Миладиновия стихотворенъ разказъ не е било мжчно да подставятъ на циганина образа на турчина, и по този начинъ борбата на въоржженитѣ съ вили селяни и тѣхната победа е получавала своя истински смисълъ. Тъй, както по-късно четцитѣ на Петко Р. Славейковата „Бойка войвода“ подъ образа на миналитѣ „окопа“ „гърци“ ясно сж разбирали турцитѣ. — Другъ съвпадежъ: и въ дветѣ произведения — на Константина Миладиновъ и на Петка Р. Славейковъ — жена запазва присжтствие на духа и показва смѣлость. У първия при това тази жена е „мòме ўмно“ — представитель и на младото поколѣние, което въ общата уплаха и смущение на селото проявя смѣлость и съобразителность да повика старитѣ, които се разправятъ съ самонадеяния циганинъ.

Въ Гласъ отъ дàлека зèмля се развива темата на народно недоволство отъ недостоенъ пастиръ. За народа ни борбата срещу гръцкитѣ духовници бѣше борба не за проста една замѣна на гърци съ българи, но и борба за моралъ и християнски добродетели на самитѣ духовници. Само чрезъ такива тѣхни качества народътъ ни можеше да ги чувствува и признава за свои водачи. И толкова по-голѣмо е било разочарованието и огорчението народно, когато духовникътъ отъ своя родъ съ своитѣ навици и действия не е отговарялъ на народнитѣ очаквания.

Една такава отдѣлна случка извиква недоволството-протестъ на Правдолюбова въ далечната северна земя. — Утро въ село. Жени и девойки отиватъ предъ зори за вода. Говедарьтъ съ двама малки юнаци събира и подкарва сел-

скитѣ говеда. — На връщане предъ дукяна въ село седятъ попъ и протосингелъ

.... владыкино сбйрале.

Предъ тѣхъ бедна бабичка „жѐлно“ ги моли да я почакатъ, докато вземе „нѣкоя пàра“ отъ работа. Но

... на нѐйзины люты плàчовы

получава отговоръ:

„Дòнеси бабо твое вѣршниче,
Ако ли не іѐдно тѐпсійче —
За да не те затвòриме въ плѐмя
Да посѝдишь на гòла зѐмля...“

Уплашена, бабата донася „тѐпсія шѝрока“, дава я и, като се връща вкжщи, извиква:

„Милый Боже, милый...
. . . . . .
За òва ли се мòлихме,
Òваква ли радость чѐкахме!
. . . . . .
. . . . . .
Òва ли іе Българинъ влàдика,
Кой ни чйни мака тòлика?...

Напълно естествено е заключението: ако народу е била орисана мжка, по-добре е било да му бждѣло спестено подобно разочарование:

Пò добре іе още сто гòдини
. . . . . .
Да имаме влàдицы гърцы...

Темитѣ на разгледанитѣ до тука стихотворения правятъ впечатление съ своята реалность. Тя достига до тамъ, че се струва като че ли поводъ за стихотворенията сж отдѣлни действителни случки, на които самъ Конст. Миладиновъ е билъ свидетель, или пъкъ тѣ по нѣкакъвъ другъ начинъ сж стигнали до неговото

знание; напр., диалогътъ „Гьркъ и Българинъ“ като че има предъ очи и използува препирнята на Димитра Миладиновъ въ Кукушъ, както я излага Жинзифовъ (срв. тукъ стр. 144—146).

Въ Гласъ отъ дàлека земля Конст. Миладиновъ ще е използувалъ нѣкое съобщение на нѣкой отъ вестницитѣ на течението, които сѫ били твърде придирчиви къмъ действителни или мними деяния и простѫпки на лица изъ срѣдата на противницитѣ.

Тѣзи стихотворения разкриватъ живостьта на обществени интереси и чувства у своя авторъ — единъ отъ дейнитѣ членове на българската студентска дружина въ Москва. Тѣ сѫ интересни документи за настроенията и мисловността (манталитета) не само на своя авторъ, но и на своето поколѣние учещи се българи въ Русия отъ края на 50-тѣ години на миналото столѣтие. Съ тѣхъ Конст. Миладиновъ и неговитѣ другари живѣятъ съ интереситѣ на своя народъ и отъ далечната земя принасятъ своята дань въ неговата борба срещу робството.

Сатиричниятъ тонъ на тѣзи стихотворения отразява лична черта на автора. Тя се разкрива и въ стихотворения като „Не — нѐпіянъ“, въ което пияница се сили да представи като нѣщо невинно своя порокъ. Сатиричния тонъ авторътъ предава не само чрезъ положения на лицата и чрезъ тѣхното изказване; той се стреми него да внуши въ известни случаи и чрезъ твърде изгривия ритъмъ на кѫситѣ стихове („Ёгюптинъ дѐліа“, па и „Гьркъ и Българинъ“).

Лични мотиви

Темитѣ въ разглежданитѣ стихотворения сѫ отъ обективно естество. Субективното въ тѣхъ се разкрива въ нескритото отношение на автора къмъ жизнено-

то явление, което темата отразява. Въ всички останали стихотворения мотивитѣ сѫ отъ напълно лично (интимно) естество.

Чудно хубаво представя Конст. Миладиновъ своето душевно състояние презъ три възрасти во Шѷпелька (=свирка, цафара). Дете още, „отъ класъ“ си направя „пѝскѫ“. И съ нея се отдава безгрижно на игра:

Сѝ неѣѫ свѝрефъ, пѝдскаквефъ,
И по зѐлены лѐдины (=естествени ливади)
Си тѫ′рчахъ по препѐругы.

Настѫпватъ „дрѷгы гѝдины“. Понеже му е било „мило“ да свири, пакъ си направя свирка. Съ другари се развлича, играейки со „сѣрце вѐсело“, търчи „по пѝле шѝроко“, шета „по гѝры вѣ̀сокы“, минава изъ езера...

Но:

Сѐга се дрѷгы врѐмина.
Я сѐга нѐйкю дà тѫрча,
Нѐ ми е мѝло дà шета,
Ни сàка ѝгры дрѷгарскы.
Сѐга що ми е нàй мило —
Дрѷжкѫ да ѝма(мъ) шѷпелькѫ,
Да нàйда мѣ̀сто вѣ̀соко
Подъ лàднѫ сѐнкѫ дж′божѫ;
Прѐдъ мене пѝле шѝроко,
Пѝдъ нодзѣ рѐче (=рѣчица) дà течитъ,
Надъ глàѫ вѣ̀тарь дà шумитъ;
И я на дж′бъ-тъ нàваленъ (=облегнатъ)
Да свѝра со шупѐлькѫ-тѫ,
Кàкъ кье ме ѷчитъ сѣрце-во.

Тукъ състоянието на тритѣ възрасти и отношението къмъ свѣта се представятъ като напълно лично състояние и отношение. Особено последното се изтъква презъ третата възрасть, когато свѣтътъ и радоститѣ отъ него биватъ

измѣстени и замѣстени за Конст. Миладиновъ отъ дружбата му со „шупѐлката", когато той иска да остане самъ съ себе си, та бѣга въ лоното на природата, далечъ отъ свѣта и хората. А това е душевното състояние на събудилия се у младия човѣкъ пѣвецъ: далечъ отъ свѣта, той заживява и живѣе само съ себе си. Нашепванията на собственото му сърдце върху лоното на природата ще кърмятъ пѣсеньта му, която ще идва отъ сърдцето му.

Потрѣбата отъ усамотяване е всѫщность изразъ на търсене, на копнежъ. И особено това усамотяване въ планината и гората — въ природата, която е населена съ свой свѣтъ. Въ нейния свѣтъ тъкмо търсенето и копнежътъ намиратъ своята конкретизация, своето въплъщение. Така скитайки, пѣвецътъ попада въ царството на самодива. Срещу него се задава

Самòвила, самòгорска.
Предъ лѝце ѣ òблакъ стòитъ,
А вò нѐго како ѕвѣзды (=дзвѣзди)
Свѣтетъ òчи Самòвилски.

Тя се доближава, и двамата размѣнятъ следнитѣ думи:

Младъ ю̀наче, заръ нѐжаляшъ
Ты твòитѣ църны̀ очи
Та си дòшолъ да ми шѐташъ
Во мòіжвѫ ситнѫ̀ горѫ?!
Ѐла сѐга ты пò мене —
Ты да свѝришъ, я кье йграмъ;
Ако мѐне ты на̀дсвиришъ,
Ти сумъ твòя посѐстрима;
Ако тѐбе я на̀дирга,
Тешкò тебѣ отъ жѝвотъ-тѫ,
Горкò тебѣ отъ мла̀достъ-тѫ.

На тая заплаха занесениятъ въ себе си скитникъ отговаря:

Самòвило самòгорска,
Я нѐ жàлямъ църнѫ̀ животъ,
Туку сàкамъ посѐстримство
Съ самòгорскы самòвилы.

Състезанието почва: той свири, тя играе. Всѣки мигъ игралицата изтъква черти, които разкриватъ нейната природа и очарованието върху пѣвеца, който отъ него черпи сили въ неравното състезание:

Налю̀тена, насърдена,
Трѐпна èдношъ со крѝлѭ̀-та,
Дури òблакъ се пòдкрена (=подигна)
И се вѝде бѣлò лице
Самòвилско, огнѐвито.
Лѝце блъ̀сна (=блесна), дури сърце
Ми го зàви во плàменя (=пламъци).
Трѐпна двàжди, трѐпна трѝжди,
И ко (=като) бѣ̀ла препѐруга —
Та (=тя) прѐдъ мене я пò неѭ̀.
Стредѐ горѫ̀ се нàйдофме;
На рàмнинѫ̀, на лѐдинѫ̀ (=ливада)
Се зàстои. Я зàсвирифъ.
Яска свѝримъ, тàя ѝграт̀ъ.

Състезанието трае три дни — свирецътъ побеждава:

(Най) нàдзади умòрена
Покрàй мене се нàвали (=наведе, приведе)
И ми вèлитъ: „Я сумъ твòя
На сà (цѣлъ, всичкия) животъ посѐстрима“...

Отъ тогава той е защитенъ срещу външни рани:

Сàбя сѐчитъ — се ѝзлеква.

Но въ душата му се запаля вѣченъ огънь:

Òгань горитъ, не òздрава(мъ).

ПОБРÀТИМСТВО

И наистина, личнитѣ пѣсни на Константина Миладиновъ сѫ пѣсни на сърдцето му. Затова въ нѣколко отъ тѣхъ той разкрива своитѣ преживявания въ любовьта. Во „Дýманю“ (=размисълъ) той се пита:

Зàщо, зàщо я да лю́бамъ,
Зàщо сѐбе си да гýбамъ?

Любовьта е даръ на младостьта. Тя възпламенява душата и я хвърля въ мѫки безъ надежда за излѣкуване. И все пакъ:

Ѐла, млàдость, усѝли се
И вò мѐне угàсни се!

А пъкъ во Желанiю пѣе:

Кòга кье дòитъ прѝ мене!
Кòга кье сѐднитъ дò мене!
Тàка си вѐлефъ кàта-день. —
Я кòга дòйде ỳ мене —
Какъ кье йзлеза прѐдъ неiѫ!
Да не бы дòшла нѝкога! —

Двата мига — на желанието и на реакцията — смущение отъ неговото осѫществяване — сѫ предадени тъй силно, изразито и — главно — сбито, икономично.

Въ Бйсера влюбениятъ надвива своето смущение и предявя вече опредѣлени искания: да цѣлуне нейното покрито съ бисеръ гърло. „хилядà пѫти пòбѣло“ „и отъ дрòбнаго бйсера“, Бисера, що тя ниже, дароветѣ, що тя готви, той не ще; той иска мома Бисера. — И въ далечна чужбина той блѣнува за „ѐдна мòма | нарỳжена | накйтена | сѫнце грѐитъ“, останала у дома. Въ сърдеченъ поривъ той търси криле да литне при

нея. Като не може да стори това, на книгата повѣрява той своята сърдечна мжка и страстното си желание:

Надъ плàнини
на вѝшини
подкрѐни сѣ,
опжти сѣ,
и одъ тàмо

Дòйде вàмо.
чистòроса,
златòкоса,
на рàмена
растўрена

кòса фжрли
и обгàрли
мѐне бѐдни
пжть послѐдни
Начўжина.

Поетътъ не живѣе само въ царството на своето любовно очарование и мжка. Душата му е отключена и за други нашепвания отъ самата действителность. Усамотението въ царството на любовния блѣнъ почва да не задоволява душата му, да измжчва духа му. Тогава духътъ му страстно копнѣе за близка душа, рве се къмъ свѣтлина. Въ такова състояние той се унася въ спомени на своето детинство, когато народътъ, постигнатъ отъ страшна природна напасть — страшна суша е нападнала земята, търси и намира упование въ своята вѣра: отъ небето се излива молениятъ дъждъ, природата се съживява, човѣкътъ се ободрява и радва (Скърсти). — Или пъкъ авторътъ интимно говори на дошлото при него и веднага избѣгало гължбче, зовейки го да се върне при него, като му се врича:

Я̀ кье те чўва(мъ) сѐкога мòе ми мѝло въ пàзувж.
Гòлапче.

Жалбата, що изтървава Конст. Миладиновъ во „Побрàтимство“, като на заплахитѣ на самовилата отговаря

Я нѐ жалямъ цжрнжѝ животъ,

образува емоционалното съдържание на Сирече. Сѣейки, сирачето пѣе „ядна“ пѣсень, въ която разкрива своята нерадостна орись: се-

дъмь години сѣе, жъне най-добросъвѣстно отъ ранно утро до залѣзъ слънце. Срещу това ходи безъ „кòрка хлѣбъ", подритвано отъ всѣкого. То нѣма нийде никого, то е всѣкога самотно:

Сйте си йметъ рòднина,
Со нймъ се смѐютъ, си пѐютъ...

То чувствува още по-тежко положението си, защото и бѫдещето не му открива радостни възможности — надеждитѣ му

. . . . . въ пу̀стина
Отъ сйлни вѐтри се вѐютъ.

Явно е за него, че неговитѣ „нарàчници прòклети" го преследватъ, че върху му тегне òрись.

Седъмь години по-късно Ботевъ се оплаква въ „Майце си" отъ своята самотность, породена отъ по-други обстоятелства въ неговия личенъ животъ, и открива причинитѣ пакъ въ орись, която тегне надъ него. А подиръ още петь години — презъ юний 1872 г. — П. Р. Славейковъ въ „Мжки и теглило" сжщо окайва тежката участь на „клето"-то „сираче", което „никого си нѣма". И, както въ образа на майката, предъ която Ботевъ излива своитѣ жалби, четцитѣ сж виждали Родината, а въ „Мжки и теглило" Славейковъ „сравнява отечеството си съ изоставено отъ всички сираче" (П. Р. Славейковъ. Избрани съчинения. Редакция на Бояна Пеневъ. Т. I, с. 84. София, 1927 г.), така и въ „Сйраче" личната жалба и орись сж могли да иматъ по-дълбокъ, пообщъ смисълъ: сирачето е било самото отечество, неговитѣ жалби и страдания сж били жалби и страдания на Родината.

Ако въ Сйраче Конст. Миладиновъ обективира състоянието на своя духъ, защото главниятъ мигъ въ поплацитѣ на сирачето въ по-

следнитѣ три строфи на стихотворението разкрива тъкмо чувството на самотность, на сиракество, който авторътъ е изпитвалъ въ Москва къмъ края на своето престояване въ Русия, въ На сѣнцето вече направо звучатъ мѫката и тѫгата на самия авторъ и страстниятъ му копнежъ по свѣтлина, радость и лично щастие:

Сънце ле, сънце прѐмило!
По съта зѐмя сѝ било,
Си вѝдел(о) дрỳги нѐсчастенъ
Ко (=като) мѐне, сънце, пòрастенъ?

Да жѝвя, сънце, бѐзъ радость
Во най-цвѐтната мѝ младость —
Кàжи ми — има търпѐніе?
— Кàкво нѐсносно мѫчѐніе!

Въ най-хубавото Константинъ Миладиново стихотворение Тѫга за югъ (вж. факсимилето на стр. 209—210) копнежътъ по слънце и свѣтлина опредѣлено се свързва съ родни и близки на авторовото сърдце мѣста — Струга, Охридъ, Кукушъ, Стамболъ. Потицитѣ на копнежа по юга не сѫ отъ тѣсно и чисто патриотично естество. Тѣ се разтварятъ напълно въ копнежа по слънце и свѣтлина — копнежъ, подклажданъ и отъ разклатеното здраве на самия пѣвецъ. Копнежътъ по слънцето тукъ е копнежъ на младъ човѣкъ за животъ и здраве— не само тѣлесно, но и душевно — да се разпръснатъ

. . . въ грѫди стỳдой, и мѝсли тѐмни.

Затова младиятъ човъкъ се зарича:

Ако какъ òвде сѫнце ме стрѐтитъ,
ако пакъ мрàчно сѫнце-то свѣтитъ,
на пѫтъ далѐчни я ке сѣ стѐгнамъ
и въ дрỳги стѫрни ке си побѐгнамъ —
кѫде сѫнце-то свѣтло ỳгрѣвятъ,
кѫде нѐбо-то двѐзди пòсевятъ...

И ако тази възможность въ края на стихотворението се вижда изоставена, то е за туй, че младиятъ авторъ много добре познава чароветѣ на своя роденъ край, природата на който сигурно оздравява тѣлото и душата:

Тàмо зòра-та грѐитъ дȕша-та,
и сѫ̀нце свѣ̀тло зàйдвитъ въ гòра-та;
тàмо дàрби-те прѝродна сѝла
со 'сѫ̀-та рòскошъ ги растȕрила:
бѝстро èзеро глѐдашъ бѣ̀леитъ,
или одъ вѐтаръ синотѐмнеитъ;
пòле пògледнишъ, или плàнина,
сѐгде бòжева ѣ хубàвина.

Върху лоното на родната природа оздравява и душата: явява се жажда за творчество заедно съ желанието да се слѣе съ нея, да премине въ нея:

Тàмо по сѫ̀рце кàвалъ да свѝрамъ,
сѫ̀нце да зàйдвитъ, я̀ да умѝрамъ.

Най-хубавото му последно стихотврение въ своя завършъкъ възкръсва онзи образъ, съ който завършваше началното стихотворение на пробудения у Конст. Миладиновъ творчески нагонъ въ Шȕпелька:

Да свѝра со шупѐлькѫ̀-тѫ̀,
Кàкъ кье ме ȕчитъ сѫ̀рце-во...

Тъга за юг

Орелски крилѣ какъ да си метнехъ,
и въ наши стърна да си прелетнехъ!
На наши нивѣта да си идехъ,
да видехъ Стара-Планина, Пирина да видехъ
да видехъ Дунава, и тамо
мрачно угрѣвать [illegible] и вамо.

Ако какъ [illegible] овде слънце не стретнѣ,
ако пакъ мрачно слънце-то свѣтнѣ,
на тѣхъ далечни я не съ стегнахъ,
и въ други стърни не си побегнахъ,
кѫдѣ слънце-то свѣтло угрѣвять,
кѫдѣ небо-то звѣзди посѣвять.

Овде не мрачно, и мракъ м' обвива,
и темна мѫгла земя покрива;
мразой и снегой, и тетелинцы,
силни ветрища, и вѣлолинцы,
около мѫгли и мразой земни,
а въ грѫди студой, и денисли тѣмни.

Не, я не можахъ овде да седнахъ,
не, я не можахъ мразой да гледнахъ!

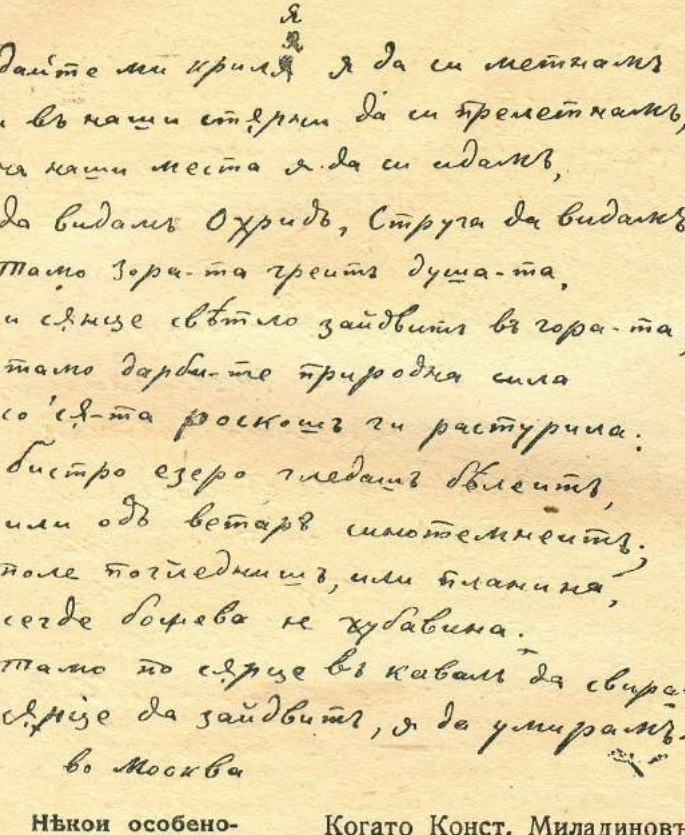
Дайте ми крилѣ, да се метнамъ
и въ наши стърми да се премятамъ,
на наши места да си идамъ,
да видамъ Охридъ, Струга да видамъ.
Тамо гора-та трепти душа-та,
и сънце свѣтло зайдвитъ въ гора-та;
тамо дарби-те природна сила
со 'ся-та раскошъ ги растурила.
Бистро езеро гледамъ блеститъ,
или одъ ветаръ смотесмнетитъ.
поле тогледнитъ, или планина,
сегде бориева не хубавина.
тамо то сърце въ кавалъ да свирамъ,
сърце да зайдвитъ, я да умирамъ.

во Москва

Нѣкои особености на стихотворенията

Когато Конст. Миладиновъ пропѣва въ Русия, той е разполагалъ вече съ огромното вещество на своя бждещъ сборникъ, както и съ пѣсенната практика на своята майка. Народната пѣсень въ отдѣлни свои образци, както и особено — въ своя ритъмъ, му е била тъй близка и своя, каквато е била тя на всички наши поети до

Освобождението, като почнемъ отъ Петка Р. Славейковъ, минемъ презъ Каравелова и свършимъ съ Ботева. Въ стихотворенията на Константина Миладиновъ срѣщаме *теми*, заети отъ народната пѣсень („Бѝсера“, „Желàнюе“, „На чӯжина“ и особено „Побрàтимство“). Въ тѣхъ сѫщо срѣщаме нѣкои отдѣлни изрази — стихове, характерни за нашата юнашка пѣсень („Фàла Бòгу чӯдо що е òва!“ ... „Фàла Бòгу чӯдо що сумъ вѝдѣлъ“ — все изъ „Скьрсти“ (= литѝя). — Още повече срѣщаме въ тѣхъ *постояннитѣ епитети* на нашата народна пѣсень: *зѐлены лѐдины* (= естествени ливади), *пòле шѝроко*, *гòры вѝсокы*, *мѐсто высоко*, *ладнѫ̀ сенкѫ̀ джбожѝ* и др.

Още по-видно е отражението на народната посень въ *ритъма* на стиха, въ неговата постройка: той е въ своята основа *силабиченъ*. Броятъ на сричкитѣ се движи между 4 („На чӯжина“) и 16 („Гòлапче“). Най-много стихотворения иматъ най-честия *осъмсриченъ* стихъ на нашата народна пѣсень (5+3): „Шӯпелька“, „Не—нѐпiянъ“, „Бѝсера“, „Желàнюе“, Сѝраче“, „На сѣнцето“; 4+4: „Гьркъ и Българинъ“, „Побрàтимство“, „Дӯманюе“. Подиръ това идватъ стихотворения съ *десетсриченъ* стихъ (4+6): „Клѐтва“, „Скьрсти“; (5+5): „Гьркъ Влàдика ..“, „Тѫ̀га за югъ“. По *едно сѫ* стихотворенията съ 16 („Гòлапче“), 6 („Ёгюптинъ дѐлiа“) и 4 срички (На чӯжина“).

Въ постройката на стиха твърде силно звучи *ударението* на авторовия роденъ говоръ — стружкия: ◡ ⏑ ⏑. Туй прави, щото въ стиховетѣ на повечето стихотворения да изпъкватъ по 2—3 главни ударения, които поглъщатъ второстепеннитѣ и поради това падатъ по-тежко и по-рѣзко; напр.:

Ѹще ко (=като) си бѣфъ мàлечекъ
Отъ клàсъ си лйскж нàпраифъ
Сò нѣіж свйрефъ, пòдскаквефъ,
И по зѐлены лѐдины
Си тж̀рчахъ по препѐругы.

Шýпелька.

По плàнины, по дрýмои
Како шѐтафъ, како скйтафъ,
Ѐто к' (— кжде, че) йдетъ самòвила,
Самòвила самòгорска.

Побрàтимство.

Въ нѣколко други стихотворения ударенията изпъкватъ по-често въ стиховетѣ и падатъ все на едни и сжщи мѣста въ тѣхъ; така се постига по-отчетлива ритмичность, безъ да се постига обаче навсѣкжде пълна тоническа; стжпка; напр.:

Бйсеро мòме, Бйсеро,
Що нòсишъ бйсеръ нà гжрло?
Твòето гж̀рло хýбаво
И отъ дрòбнаго бйсера
Хйляда пж̀ти пòбѣло.

Ударенията падатъ така: ˋ1 ˘2 ˘3 ˋ4 ˘5 ˋ6 ˋ7 ˋ8

Или:

Ѐла ми, мйло, èла ми, èла ми сега прй мене;
Я̀ ке ти хýбось пòфалямъ, я ке ти крйля̀ пòмазнамъ;
Я̀ ке те тѐбе назòбамъ сѐ со дрòбнаго бйсера,
Я̀ ке те чýва сѐкога мòе ми мйло въ пàзувж.

Гòлапче.

Ударенията падатъ така: ˋ1 ˘2 ˘3 ˋ4 ˘5 ˋ6 ˋ7 ˋ8 ˋ9 ˘10 ˘11 ˋ12 ˘13 ˋ14 ˘15 ˘16.

Тука се отнася сжщо така най-известното и най-задушевното стихотворение на Константина Миладиновъ Тж̀га за югъ:

Орелски крйля кàкъ да си мѐтнехъ,
и въ нàши стжрни да си прелѐтнехъ!
на нàши мѐста я̀ да си йдамъ
да вйдамъ Стàмболъ, Кỳкушъ да вйдамъ
да вйдамъ дà ли сжнце и тàмо
мрàчно ỳгревятъ кàко и вàмо.

Основната линия въ движението на ударението е следната: $\overset{\frown}{1}$ $\overset{\frown}{2}$ $\overset{\frown}{3}$ $\overset{\frown}{4}$ $\overset{\frown}{5}$ $\overset{\frown}{6}$ $\overset{\frown}{7}$ $\overset{\frown}{8}$ $\overset{\frown}{9}$ $\overset{\frown}{10}$. Нечеститѣ отклонения отъ тази линия дори придаватъ по-голѣма красота на стиха, като внасятъ въ него приятно разнообразие, което се оглежда въ речовото ударение, та го свързва съ неговото движение въ стиха. Такава основна линия въ движението на ударението по-късно Ботевъ осжществява въ Хаджи Димитъръ:

Жйвъ е той жйвъ е . . . Тàмъ на Балкàна,
потѣналъ въ кърви, лежй и пъшка
юнàкъ. . . . . .

За да постигне такава главна линия въ движението на ударенията въ стиховетѣ, на Константина Миладиновъ се е налагалъ и твърде внимателенъ подборъ и групиране на думитѣ въ ховетѣ, благодарение само на които е възможно реченото постижение. Въ тоя подборъ и групиране на думитѣ може да се стигне до тамъ, че да се постигне дори напълно издържана ритмична стжпка — хорей, най-простата, както е въ Дỳманье (= размисълъ):

Зàщо, зàщо я̀ да лю́бамъ,
Зàщо сѐбе сй да гỳбамъ?
Окулъ-нỳкулъ ярка мла̀дость;
Отъ лю́бовь-тж бàратъ ла̀дость:
Тà (=тя) ладъ (=хладъ) нѐ датъ,
[плàменъ да̀атъ]

И во мѫ̀ки дӯша кла̀атъ.

. . . . . .

Ярка мла̀дость я̀рко грѐитъ
И ко (= като) цвѐке ме вѐнеитъ.
Ба̀рамъ сѐнкѫ да̀ с'о̀ладвамъ,
Въ мѣ̀сто сѐнкѫ въ жа̀рой па̀двамъ

. . . . . .

Къмъ всичко това трѣбва да правимъ и постоянното мѣ̀сто на цезурата въ срѣдата на стиха; тя внася още единъ постояненъ моментъ въ изграждането на стиха върху народнопѣсенна основа.

Въ На чӯжина пъкъ механичното разкѫсване на стиха (4+4) е преодолѣно, като вътрешната рима е превърната въ действителна — краестишна — рима:

Я̀ си дрѐмамъ
за̀що нѐмамъ
що̀ да чѝна
на̀ чужѝна.

Ѝмахъ до̀ма
ѐдна мо̀ма
нарӯжена,
накѝтена. . .

Тази постройка на стиха налага по-често да изпъква въ стиха ударението, което се затвърдява въ повечето стихове на опредѣлено мѣсто, та тъй подчинява синтактичното ударение на изречението. По този начинъ въ стихотворението се оформява и налага нѣщо като хорейска стѫпка: —⏑.

Народниятъ говоръ на Струга се е отразилъ и въ речника на Конст. Миладиновитѣ стихотворения. Така, въ тѣхъ срѣщаме думи, образувания и форми, които сѫщо говорятъ за живостьта и силата на народната стихия у своя творецъ, за неговата жива и яка връзка съ народа. Тѣ сѫщо така разкриватъ словното, словообразувателното и формообразувателното богатство и

разнообразие на българския народенъ езикъ, както го засвидетелствува въ творческото си дѣло единъ авторъ, който съ него се домогва да участвува въ изграждането на изработващия се общобългарски книжовенъ (поетически) езикъ.

Ето нѣкои образци:

Шȳпелька (л-то се произнася меко, както въ книж. „зеленъ“) — кавалъ, цафара.

Пòдскаквефъ — подскачахъ.

Лѐдина — хубаво напоявана естествена ливада подъ вода.

Шкȳро (шкрѐто) — проклето.

Джȳмки (джȳмка) — подутина отъ ударъ, цицина.

Да бàцамъ — да цѣлуна; бàцвенье — цѣлуване.

Гòлапче — гължбче.

Гѣрчмъникъ — грѫклянъ.

Улàйца — бухалъ.

Нѐ върнитъ (върнамъ) — не валѝ.

Се зàстòвѐтъ (изгов.: зàстòвьетъ — се зàстовямъ) — заставатъ, спиратъ.

Тȳриватъ — излива се, изсипва се.

Тѝе — тѣ, тѣзи.

Та, тàя — тя.

Гѝбамъ — закачамъ, задирямъ.

Сѣнце — слънце.

Чѐкате (гости) — посрѣщатѐ, очаквате.

Ке òпера(мъ) — ще убия; òпервамъ (òпервишъ) — убивамъ.

Брига — грижа.

Màвни — (мà(в)амъ — удрямъ, махамъ.

Вѐдношъ — изведнъжъ.

Тро͡о (нар.) — малко.

Подъ влияние на слагащия се български книжовенъ езикъ, главно върху основа отъ други краища на българската говорна область, идватъ

въ по-сетнешни стихотворения нѣкои форми, които се установяватъ като литературни. Такива сѫ фирмитѣ за мин. несв. и св. вр. на -хъ, -хме, -хте, -ха вм. стружкитѣ говорни на ф-ъ, -фме, -фте, -е(е), -е̂а. Докато въ най-рано обнародванитѣ десеть стихотворения на Конст. Миладиновъ въ „Блъгарскы Книжици“ отъ авг., окт., дек 1858 г. и отъ ноем. 1859 год. редовно се употрѣбяватъ формитѣ на -фъ..., та единичнитѣ форми на -хъ ще се дължатъ на коректорско недоглеждане, въ стихотворенията въ „Братски трудъ“, „Дунавски лебедъ“ (все следъ 1860 год.) и въ запазенитѣ Конст. Миладинови своеписи (автографи) се срѣщатъ редовно форми на -хъ: ме рàзбрахте, вѐлеха ронеха, станаха, слушаха, вращаха — „Ѐгюптинъ дѐлиа“; метнехъ, прелѐтнехъ — и въ своеписа на „Тѫга за югъ“); имахъ — сѫщо въ „На чӯжина“; крѐнахме, стàнахме, почѝтаха, фѫрлихме, зàвихме, прàвихме, постѫпихме и др. — „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“; дòйдохъ, мòжехъ — въ приписката къмъ това стихотворение. Последнитѣ форми — съ х, вече се установяватъ като редовни въ пѝсанията на Конст. Миладиновъ.

Направо на книжно влияние само се дължатъ въ ед. ч. косвенитѣ падежни форми на -ѫ при имената отъ ж. р.; напр.: си пѝскѫ (свѝркѫ) нàпраифъ; сò нѐьѫ; дрӯжбѫ да има(мъ) шӯпелькѫ; подъ лàднѫ сѐнкѫ дѫ̀боѫ; да свира со шупѐлькѫтѫ; въ пàзувѫ; прѐдъ неьѫ; кой клѐветитъ прайнѫ-та Бò̀жьѫ; за вò̀дѫ; да се ӯчишъ Гьрцкѫ книгѫ префàленѫ; я ти дàамъ àрнѫ ӯкѫ; во мòьѫвѫ ситнà горѫ; бàрамъ сѐнкѫ; безъ нàдеждѫ; на рàмнинѫ, на лѐдинѫ — все въ стихотворенията въ „Блъгарскы Книжици“. — Отъ 1860 год., както личи отъ

стихотворенията му въ „Братски трудъ“, „Дунавски лебедъ“, отъ запазенитѣ своеписи (автографи) въ стихотворения и писма Конст. Миладиновъ изоставя тѣзи форми като твърде изкуствени и далечни и отъ родния му говоръ, който не познава въ този случай различието между именителна и косвена форма, а не познава сѫщо и потъмнение (редукция) на гласнитѣ. Това постѫпяне на Конст. Миладиновъ е намирало опора и въ българскитѣ пѝсания на Любена Каравеловъ, чийто книжовенъ езикъ, изграждан главно върху родния копривщенски говоръ на младия писатель, сѫщо не познава редукция: за имената ж. р., ед. ч. употрѣбява само една звукова *-а* форма.

Въпрѣки тѣзи и нѣкои други отклонения, езикътъ на Конст. Миладиновитѣ стихотворения си остава съ характериститѣ на родния на автора стружки говоръ.

Оценка

Запазеното поетическо наследство отъ Конст. Миладиновъ не е голѣмо. Повечето негови кѫсчета притежаватъ достоинства, които, както откъмъ съдържание, така и откъмъ форма, позволяватъ това наследство да бѫде вписано въ скрижалитѣ на българската поезия до освобождението на България (1878 г.) — а името на неговия творецъ да бѫде записано въ тѣхъ. Защото творения като „Шу́пелька“, „Побра̀тимство“, „Скьрсти“, „Тѫ́га за югъ“, „На чу́ж“ина“, къмъ които могатъ да се прибавятъ още и „Бѝсера“, „Го̀лапче“, „Жела̀ние“, „Ду̀мание“ (=размисълъ), пъкъ и „На сънцето“ — иматъ всички белези на рожба на творческо вдъхновение: въ тѣхъ струи действително изживѣно чувство, изразено е по начинъ, че, който разбира и чувствува езика на тѣзи стихотворения, бива не

облъхнатъ, а въвлѣченъ въ живото чувство, което струи отъ тѣхъ. То е напълно изразено и изчерпано, кѫсоветѣ сѫ хубаво построени, цѣлостни, завършени. Изобщо отъ тѣхъ струи неподправена поезия.

И ако въпрѣки това тѣ не сѫ популярни, дължи се на тѣхния народенъ стружки говоръ. Той ги е държелъ доста далече отъ оня български поетиченъ езикъ, който се е оформявалъ. Пъкъ и самитѣ теми на повечето отъ стихотворенията не сѫ помагали за тѣхното популяризуване. Въ едно време, когато се пѣе за народъ и борба, нѣма кой да слуша пѣсни за нѣжни душевни и сърдечни вълнения и трепети. Освенъ въ случаи, когато тѣ сѫ бивали подчинени на теми за народа или свързани така съ тѣхъ, че последнитѣ сѫ се налагали. Т. е. като Петко Р. Славейковъ, да се откачи лирата отъ безродните глозини на оскърбеното самолюбие и да закънти за „тежкитѣ на тоз' народъ беди"; или, като Ботева, да се оставятъ пѣснитѣ за „свойтѣ си кахъри, кахъри черни ядове", да оглушее той за любовната пѣсень на своята изгора, за да може да дигне „кървава напивка", па тогава да запѣе за своята нова любовь на борбата; или, найпосле, като Вазова, да нагласи нови струни на лирата си, поемайки пжтя на дълга — служба народу, който е налагало времето тогава. Наистина, и Конст. Миладиновъ се издължава на своето време: въ нѣколко стихотворения е подхваналъ съвременни теми — на борбата: „Гьркъ и Българинъ", „Егюптинъ дѐліа", „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те", „Гласъ отъ дàлека земля". Но въ тѣхъ не кипи патосътъ на борбата, не сѫ тѣ характерни за природата на своя авторъ: съ тѣхъ той само се издължава на своето време, но не подчинява нему — като Славейкова, Ботева, Вазо-

ва — своето вдъхновение. Затова Конст. Миладиновата „Тъга за югъ“ е била твърде популярна презъ 80тѣ години на миналия вѣкъ: защото въ страстния копнежъ на автора по „югъ“ десетилѣтието е дослушало повече народолюбни тонове, а не толкова сърдечни лични тонове.

Въ своя изразъ, стилъ, стихъ, езикъ както и въ нѣкои свои теми, то сподѣля основнитѣ тенденции на тогавашната българска поезия: поетическо съдържание, твърде често почерпнато отъ народната поезия и отъ живота, стилни срѣдства, образи, стихъ, езикъ пакъ отъ народната пѣсень.

Съ всички тѣзи свои качества разглежданото поетическо наследство опредѣля на Константина Миладиновъ мѣсто между раннитѣ български поети. То се оправдава и хронологично: това поетическо дѣло е отъ последната четвъртъ на 50тѣ и отъ началото на 60тѣ години на миналото столѣтие.

V

СБОРНИКЪТЪ НА ДВАМАТА БРАТЯ

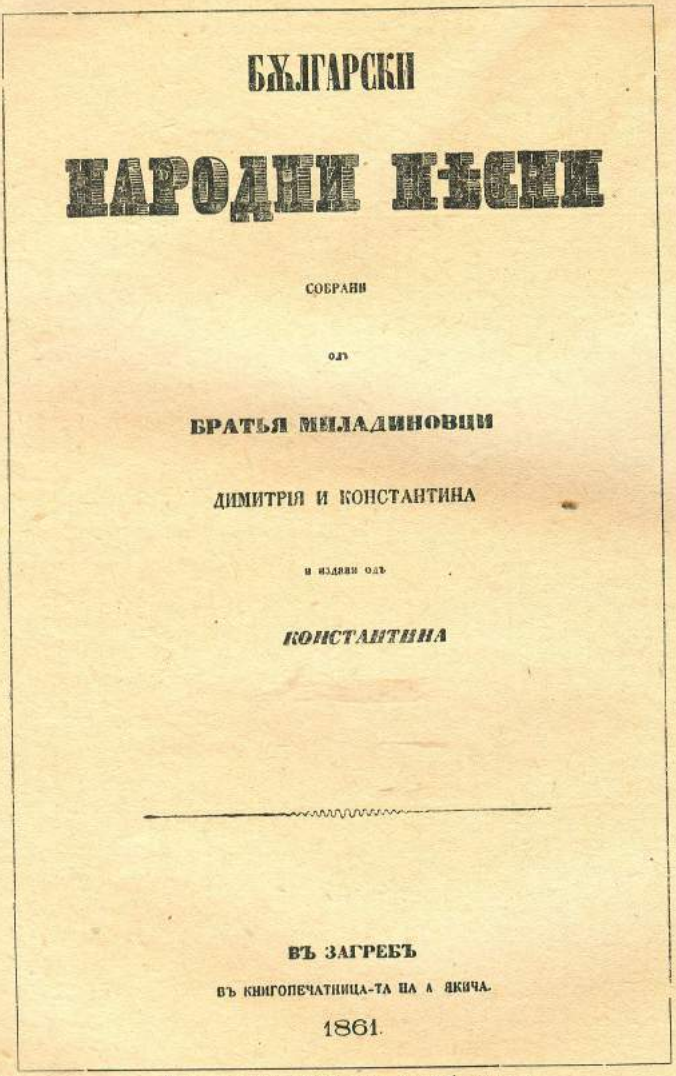
БЪЛГАРСКИ

НАРОДНИ ПѢСНИ

СОБРАНИ

ОТЪ

БРАТЬЯ МИЛАДИНОВЦИ

ДИМИТРІЯ И КОНСТАНТИНА

И ИЗДАНИ ОТЪ

КОНСТАНТИНА

ВЪ ЗАГРЕБЪ

ВЪ КНИГОПЕЧАТНИЦА-ТА НА А ЯКИЧА.

1861.

Заглавната страница на сборника.

Съ българската книжнина двамата братя на вѣчни времена се свързаха съ славния свой сборникъ Бѫлгарски народни пѣсни собрани одъ Братья Миладиновци Димитрія и Константина и издани одъ Константина. Въ Загребъ Въ книгопечатница-та на А. Якича. 1861.

Съставъ

Сборникътъ най-първо съдържа посвещение — На Негова Превозвишеность и Пресвѣтлость Господина Јосипа Юрія Строссмайера Епископъ босански или дьяковачки и сремски, узпрестолникъ на негова свѣтость, апост. управитель на белградска-та и смедеревска-та епископія, римски графъ, на Н. цар. кр. величество действителни тайни совѣтникъ, дворски духовникъ, вировитички велики жупанъ, извѫнредни дѫржавни совѣтникъ, докторъ на философія-та и богословія-та, изящни-те науки и пр. и пр. | Великодушни-отъ покровитель на народната книжнина | Со найглобоко уважение | Посвѣщаватъ | Издавательотъ.

Подиръ това следва на с. I — следното обрѫщение: Ваша Превозвишеность и Пресвѣтлость! Предъ неколку години Бѫлгарски ве пѣсни собрани, още много ке стоюха закопани въ неизвѣстностъ, ако не бѣше високото Ваше участіе. Ваша Пресвѣтлость, глобоко почувствува че народно-то образованіе ѥ найголѣмо-то рѫчателство (= гаранция — Ив. Х.) за благоденствіе-то одъ народ-отъ; и нищо предъ него не щадеещемъ, щедро 'секога и 'секаде помогна въ полезни издаваня и училишни потреб-

ности. При 'си-те тіе благородни стремленія Ваша Превозвишеность благоизволи да обѫрни вниманіе и на найюжни-те Славяни Бѫлгари и да покажитъ великодушно-то ѣ участіе въ издаваніе-то на това общеполезно сокровище; и на конецъ, окрилатена одъ народно-то доброжелателство, захвати найплодородна-та идеа, и основа Югославянска-та Академія, той драгоценен венецъ на толку голѣми Ваши благодеянія.

При такви сіяйни Ваши услуги на книжнина-та сѣ осмелихъ да посвѣтамъ на име-то одъ Ваша Пресвѣтлость това собраніе одъ народни-те пѣсни, кое, молямъ, благосклоно да пріимитъ заедно со глобока-та ми признателностъ, со коя имамъ честь да останамъ

На Ваша Превозвишеность и
Пресвѣтлость

Найпокорни слуга
К. Миладиновъ.

Отъ следващия подиръ това интересенъ предговоръ (с. III—VIII) узнаваме, че ⅞ отъ пѣснитѣ сѫ отъ „восточни-те“, а останалата часть отъ „западни-те“ страни, именно: отъ Панагюрище, София, Струмишко, Кукушко, Воденско, Костурско, Велешко, Дебърско, Прилепско, Охридско, Стружко и Битолско. Най-много пѣсни сѫ отъ Струга — родното мѣсто на двамата братя, подиръ това отъ Прилепъ и Кукушъ — градоветѣ, въ които Дим. Миладиновъ е работилъ най-усилено и резултатно като народенъ будитель. Сбирката отъ тѣзи два града се е умножила и отъ приноса на Райка Жинзифовъ, който е „помогна“-лъ на Константина Миладиновъ съ „пѣсни и обичаи“ отъ западнитѣ страни — на

първо мѣсто Велешко (Велесъ — родното мѣсто на Жинзифова), както и отъ Прилепъ и Кукушъ, дето е билъ колега на Димитра Миладиновъ. — Съ почти всички пѣсни отъ източнитѣ страни е снабдилъ Миладинова Василъ Чолаковъ. Така че въ Русия Константинъ е донесълъ само пѣсни отъ Македония, които били попълняни съ нови, изпращани му отъ Димитра.

Пѣснитѣ сѫ изпѣни почти всички отъ жени: въ Струга най-вече отъ Депа Кавайова, въ Прилепъ отъ Гюргя Коте'а, въ Панагюрище отъ хаджи Мария х. Томова. Това се дължи, споредъ Конст. Миладиновъ, на обстоятелството, че създаването и поддържането на пѣснитѣ е свързано съ народното хоро, така обично у нашия народъ и водено обикновено отъ моми, които знаятъ много пѣсни и които сѫ по 1—2 въ селище. Въпрѣки голѣмия брой пѣсни въ сборника „Богатство-то одъ пѣсни-те ѥ неисцѫрпано". Като мине въ друга махала, тамъ човѣкъ намира много други пѣсни „како одъ новъ изворъ" (стр. III).

Тѣхната неизчерпаемость произтича сѫщо така отъ мѣстото, което народната пѣсень заема въ бита на народа ни и въ изразяването на неговитѣ душевни преживявания. А то наистина е много голѣмо. Ето какъ го преценява Конст. Миладиновъ: „Народни-те пѣсни сѐ показалька на степен-отъ одъ умствено-то развитіе одъ народ-отъ, и огледало на негови-отъ животъ. Народ-отъ въ пѣсни изливатъ чувства-та си, въ нихъ увековечвитъ живот-отъ му, и давнешни-те му подвиги, въ нихъ находвитъ душевна храна и развлеченіе; за това въ жальба и въ радостъ, на свадба и хоро, на жетва и грозѭбраньѥ, на везаньѥ и преденьѥ, по поле и по гори, щедро изливатъ пѣсни-те, како одъ богатъ изворъ; за това мо-

житъ да сѣ речитъ, че, народ-отъ ю 'сѣкогашенъ и великъ пѣвецъ" (с. VII).

Следъ като отбелязва, че у нашия народъ се срѣщатъ пѣсни еднакви съ пѣсни отъ съседни народи или съ които живѣе размѣсено, Конст. Миладиновъ изтъква, че „найповике песни сходни иматъ съ Хорвато-Сѫрбски-те особено тіе, кои сѣ вѫртатъ околу време-то одъ Марка Крале, и современи-те му герои" (с. с.). По-нататъкъ ученията редакторъ изтъква връзката между дължината на стиха и съдържанието на пѣсеньта така: „По разнообразни-те обстоятелства, кои сѣ искажватъ, се употребватъ и разни стихови кѫси или дѫлги" (с. с.) — отъ четири срички до петнадесеть. Вѣрно отбелязва той, че въ нашитѣ народни пѣсни най-употрѣбителни сѫ стиховетѣ съ осъмь и десеть срички; че десеторичният стихъ е на юнашката епоха и нейната пѣсень; че осъмсричният е преходъ къмъ по-ново време и поради лекостьта си минава и въ любовнитѣ пѣсни. Твърде вѣрна характеристика дава Конст. Миладиновъ на впечатлението отъ тѣзи два стиха: когато ударението пада на втората сричка, тѣзи стихове получаватъ необикновена живость и сила. Особено осъмсричният, който е преходъ отъ юнашката (епическата) епоха къмъ по-ново време, въ което сѫ се проявили всѣкакви движенія", „кога удараніе-то ю на втори-отъ слогъ, ю лекъ и бистръ како 'секавица, и силенъ како рофя" (гръмъ — Ив. Х.) (с. VII—VIII).

По-нататъкъ следватъ самитѣ пѣсни. Разпредѣлени сѫ въ следнитѣ групи: самовилски (№ № 1—10) (с. 1—10), други стари (№ № 11—28) (с. 10—24), църковни (№№ 29—56) (с. 24—73), юнашки (№ № 57—203) (с. 73—320), овчарски (№ № 204—209) (с. 321—327), хайдушки (№ № 210—228) (с. 327—339), жални

(№ № 229—262) (с. 339—364), смѣшни (№ № 263—285) (с. 364—374), любовни (№ № 286—510) (с. 374—460), сватбени (№ № 511—575) (с. 460—486), лазарски (№ № 576—637) (с. 487—504), жетварски (№ № 638—660) (с. 504—511). Добавени сж следъ това йграчки (№№ 661—674) (с. 512—515), сватбени обичаи (отъ Струга) (с. 515—516), Кукушъ (с. 517—521), годишни обичаи въ Кукушъ (с. 521—522), Струга (с. 523—524), вѣрвания (с. 524—525), игри (с. 525—526), предания (с. 526—528), собствени (народни) имена (с. 528—529), пословици (с. 530), гатанки (с. 530 — 532), slova (думи) (речникъ) (с. 533—537) — преведени на хърватски. Поради голѣмината на книгата, не сж помѣстени речникъ на около 2000 народни думи и единадесеть хороводни пѣсни нотирани. На с. 538 нѣкои „погрѣшки". Най-после на с. 539—542 е даденъ интересенъ списъкъ на абонатитѣ (Imena g. g. predplatnikah).

Още докато е учелъ въ Русия, Конст. Миладиновъ е обнародвалъ въ руския в. „Парусъ", издаванъ отъ Ив. Серг. Аксаковъ, нѣкакво обявление — навѣрно за сборника.

Ржководни идеи при изработването и издаването на сборника

Печатането вече на сборника Конст. Миладиновъ е оповестилъ съ единъ „огласъ", помѣстенъ въ „Дунавски лебедъ" бр. 20 отъ 7 февр. 1861 г.. Въ него издателтъ правилно свързва издаването на народнитѣ наши пѣсни съ зората на българското възраждане („новорѡдвеніе"), което той отнася къмъ 1830 г. Заедно съ него К. Миладиновъ изтъква, че въ „секакви" времена и мѣста сж бивали печатани народни пѣсни. Напечатани сж били до тогава нѣкои по-важни сборници като „Памятники

народнаго быта болгаръ“ — Москва, 1860 год. — отъ Любена Каравеловъ; „Народне песме македонски бугара“ — Бѣлградъ 1860 год. — отъ Стеф. Верковичъ; Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. Ив. Венелина, Н. Д. Катранова и другихъ болгаръ — Москва, 1855 год. — отъ Петра Безсоновъ; Бѫлгарски народни пѣсни и пословици — Пеща, 1842 год. — отъ И. Богоевъ. Сѫщо така отдѣлни творения сѫ бивали обнародвани въ българскитѣ списания и вестници. Въ послѣднитѣ нерѣдко бива оповестено, че пѣснитѣ сѫ взети отъ сборника на онзи, който ги е представилъ въ редакцията; напр., въ часть I на „Блъгарскы Книжици“, сѫ обнародвани „Блъгарскы народны пѣсни“ обявени „отъ Сборникъ-тъ на Арх. Партенія Зографскаго“, стр. 40, 162, 223, на „Георгіа Теохарова“, стр. 191, 220, на „Савва Филаретова“, стр. 159. По-нататъкъ сѫ обнародвани обявени народни пѣсни „изъ Сборникъ-тъ на Ѳ. Н. Шишкова“, ч. II, май, кн. втора (№ 10), с. 78, „на Неша Бончова“ с. 79, „на Василя Берона“, ч. II, юний, кн. първа (№ 11), с. 120. И още много други обявени все „изъ Сборникъ-тъ на. . .“ Но всичко това не е могло да задоволява по-високитѣ изисквания на времето, къмъ което Конст. Миладиновъ издава своя сборникъ. И наистина, съдържанието на всѣки сборникъ било твърде еднообразно и не твърде достатъчно. Най-много тѣзи сборници съдържали битови умотворения отъ единъ видъ: само народна любовна лирика, като нпр. Верковичъ. Заедно съ това съдържанието на тѣзи издания имало повече или по-малко мѣстенъ или областенъ характеръ: материалитѣ имъ били отъ едно мѣсто (селище) (Каравеловъ, Богоровъ) или пъкъ само отъ източна България (Безсоновъ) или, най-после, много малко и отъ Македония отвѫдъ Вардаръ (Верковичъ). Тѣ не могли да представятъ „скупно“, „сите драгоценности“

на нашата народна поезия. — Другъ недостатъкъ на всички дотогавашни издания на народни творения Конст. Миладиновъ вижда въ тѣхното слабо разпространение. То било тъй ограничено, щото мнозина отъ „исти-те“ българи не сѫ знаели сѫществуването на тѣзи издания. Но братята не се задоволяватъ само съ това. Проникнати отъ идеята за духовно единство на всички славяни, тѣ намиратъ, че междуславянското опознаване е отъ полза за националното дѣло на всѣки членъ отъ славянското семейство. Всички дотогавашни издания на български народни пѣсни малко сѫ ги знаели или съвсемъ не ги знаели нашитѣ съседни „собратія“ хървати и сърби, както и другитѣ славяни. Конст. Миладиновъ заедно съ брата си се считалъ „счастливъ“, че съ своето издание могълъ да изправи този недостатъкъ, да запълни тази празнина.

Така сборникътъ се явява изразитель на идеитѣ за народно и народностно служене, тъй както се били тѣ сложили въ съзнанието на двамата братя: съ своето съдържание да внуши бодрость въ борбата и вѣра въ нейния благополученъ край; да внедри и закрепи идеята за народно единство на всички българи; да представи нашия народъ като такова единство предъ другитѣ славянски народи и предъ останалия свѣтъ, като имъ направи достояние духовнитѣ ценности, създадени отъ самата народна маса. Защото съ особени лични духовни ценностни създания още не можехме да се представимъ предъ тѣхъ.

Затова, още като сѫ го замисляли, двамата братя сѫ тъкмѣли сборника като оржжие въ нашата народна борба. Ето защо, както се изтъкна, изпърво тѣ смѣтали да го напечататъ съ гръцки букви. Така тѣ смѣтали да го направятъ широко достѫпенъ на грамотнитѣ македонски българи,

голѣмото мнозинство отъ които можели да четатъ и пишатъ само гръцки. Но намѣсата на Щросмайера е накарала Константина Миладиновъ веднага да се откаже отъ това свое намѣрение— да печати сборника съ гръцки букви. Съ своята голѣмина и съ своето съдържание, както и съ своето разпространение, сборникътъ имало да задоволи всички изтъкнати изисквания, които самото време тогава поставяло, да разкрие хубоститѣ и ценноститѣ на нашата народна поезия както съ количеството на помѣстенитѣ въ него материали, така и съ тѣхното качество и разнообразие. Ново въ този сборникъ било и това, че той обхващалъ материали не само отъ различни мѣста на Македония, или отъ „западна-та Болгария", както я нарича Конст. Миладиновъ, но и отъ „восточна Болгарія": отъ Панагюрище и София. Съ своитѣ материали отъ Македония и източна Българія сборникътъ имало да покаже и предъ външния свѣтъ единството на българския народъ въ неговото просторно землище. Тази идея имало той да закрепи и всрѣдъ самитѣ българи, като имъ давалъ живъ примѣръ на обединение на усилията на „сите родолюбивы Болгары", които „сближены мегю себе со знакомство отъ братскѫ любовь" само сѫ могли да съставятъ „плотъ непрескоченъ противъ Грекоманіѫ-тѫ".

Поради това сборникътъ е до известна степень задружно дѣло. Както се загатна, въ него сѫ помѣстени не само материали, събрани отъ двамата братя, но и материали отъ Райка Жинзифовъ (отъ Велесъ, Кукушъ, Прилепъ), отъ Васила Чолаковъ, Марина Дриновъ и отъ Неша Бончевъ— отъ Панагюрище, отъ Сава Филаретовъ — отъ София. Пѣснитѣ отъ Панагюрище сѫ записали Маринъ Дриновъ—по-късно професоръ въ университета въ Харковъ и голѣмъ ученъ-историкъ, и Нешо Бончевъ—

основатель на българската литературна критика, и двамата отъ Панагюрище. По молбата на Конст. Миладиновъ, Чолаковъ склонилъ двамата да записватъ народни творения (главно пѣсни) и да му ги препращатъ. Пѣснитѣ отъ София (немного) пъкъ ще е доставилъ Сава Филаретовъ, учитель въ този градъ. И така, „восточни-те стѫрни“ сѫ северна България и Тракия, тъй като „западни-те стѫрни“ за братята е Македония. Първитѣ сѫ представени само съ материали отъ Панагюрище и отъ София. Несъразмѣрното представяне на източна България и на западна (т. е. Македония) се дължи на обстоятелството, че въ последната е протекла дейностьта на Димитра Миладиновъ, главния събирачъ и записвачъ на пѣснитѣ.

Разпространение и въздействие

За да разнесѣлъ идеята за единство у нашия народъ, както и съзнанието за нуждата да се обединятъ дейцитѣ и тѣхнитѣ усилия, този сборникъ трѣбвало да намѣри широко разпространение въ нашата земя. Затова цената му била опредѣлена „неголѣма“: 20 гроша за Турция. Сѫщо така Конст. Миладиновъ помолва Раковски, и последниятъ охотно се съгласява, да вложи въ своя вестникъ и „огласи“ — покани за записване абонати на сборника.

Университетски образованъ и възпитанъ въ Москва, срѣдище на мисъльта и убеждението за славянството като културноисторическа и политическа общность, въ връзка съ дейни убедени поклонници на идеята за славянството Конст. Миладиновъ и братъ му заедно съ немалкото ученици-българи въ Русия отъ начало стават носители на тази идея. Въ Загребъ той попада въ друго срѣдище на сѫщата идея и въ тѣсенъ досегъ съ единъ изработенъ политикъ и деенъ неинъ носи-

тель и изразитель, какъвто е Щросмайеръ. Тукъ тази идея се явява въ по-другъ видъ и съ по-друго съдържание отъ онѣзи, които имала тя въ Москва и въ Русия изобщо. Защото въ последната тя се свързвала съ самодържавието и православието, а въ Загребъ — съ католицизма и съ борбата на славянитѣ въ австрийската монархия за политическо и културно изравняване съ господствуващитѣ политически нѣмци и маджари. Идеята за народностьта е била обща на поклонницитѣ на идеята за славянството въ Москва, Загребъ и Прага. По този начинъ за нашитѣ дейци тази идея се е явявала опора на идеята и на действието за своята народность. Съ своя сборникъ Конст. Миладиновъ се стреми да даде възможность както на „наши-те соседни собратия Хорвати и Сѫрби", така и на „други-те единоплеменици наши" да ни опознаятъ. За да постигне и тази цель, той полага грижи за по-широко разпространение на сборника вънъ отъ нашия народъ: поставя му сравнително невисока цена — два фиоринта — за славянскитѣ страни и за Европа, една рубла — за Русия. Що се отнася до цената на сборника въ Русия, Конст Миладиновъ ще е ималъ на умъ съ нея изданието му да бѫдѣло достѫпно и за недостатъчнитѣ срѣдства на многобройнитѣ българи, учещи се въ Русия.

Сборникътъ между хърватите и словенци

Благодарение на Щросмайера, сборникътъ е проникналъ доста всрѣдъ интелигенцията на Хърватско и Словения — особено между учителитѣ и свещеницитѣ. Списъкътъ (Imena g. g. predplatnikah) въ края на сборника съдържа 331 предплатени бройки. Отъ тѣхъ 175 броя сѫ били предплатени въ Хърватско, а 54 — въ Словенско. По броя на спомоществувателитѣ първо мѣсто зае-

матъ хърватскитѣ градове — Загребъ (32), Осьекъ (31), Карловацъ (18), Крижевци (11), Винковци (10). Известниятъ по-късно полковникъ Петъръ Прерадовичъ, участвувалъ въ рускотурската война отъ 1877—1878 г. за освобождението на България, е записалъ въ Темешваръ 11 броя. У словенцитѣ на първо мѣсто стоятъ градоветѣ Мариборъ (20), Любляна (17) и Паренго (Истрия) (11). — Срѣдитѣ, у които е проникналъ най-много сборникътъ, сѫ учители (въ гимназии, семинарии, по-долни училища), свещеници, студенти-богослови — т. е. бѫдещи свещеници и учители. — Сѫщо така срѣщаме и ученици отъ последния (VIII) класъ на гимназията въ Винковци (7 души). Има доста означени като офицери, лѣкари, както и библиотекитѣ на гимназията, лицея и семинарията въ Любляна, Винковци (гимн.). Бистричкиятъ епископъ Стьепанъ Мойзесъ въ Св. Крижъ е записалъ 10 броя, като заявява, че „подарява деветь броя на бедни ученици отъ загребската гимназия“. Сѫщо така записанитѣ отъ Юрий Добрила — въ Паренго (Истрия) и отъ споменатия вече полковникъ Петъръ Прерадовичъ (въ Темешваръ) — по 11 броя, не сѫ останали у тѣхъ, а сѫ отишли у 20 други лица.

Между спомоществувателитѣ срѣщаме имената на високопоставени и издигнали се въ обществото лица, заслужили на своя народъ, както и на такива, които по-късно се издигнаха въ областьта на славянознанието: въ Бисагъ—„благородния г. графъ Корберонъ — витезъ“, и Йелиславa графиня Драшковичъ; въ Дубровникъ — графъ Медо Пуцичъ, Перо Будмани и българина отъ Башино село (край Велесъ) Конст. Петковичъ, руски консулъ въ този градъ; въ Венеция — Юре графъ Елачичъ; въ Макарска се е записалъ Кажимиръ Любичъ, отбелязанъ

като „хърватски разказвачъ"; въ Темешваръ — споменатиятъ вече П. Прерадовичъ; въ Загребъ, наредъ съ името Никола Хорватъ, уредникъ на католически вестникъ и професоръ по богословие, срѣщаме имената на Ватрослава Ягичъ, по-късно свѣтовноизвестниятъ ученъ-славистъ, на Тадия и Гаврило Смичикласъ, на Анте Мажураничъ, заслужили на своя хърватски народъ, а въ Карловци — на Лука Зима, написалъ ценни изучавания върху хърватската народна поезия. Въ Прага пъкъ се е записалъ Шеноа — правникъ, известниятъ по-късно хърватски поетъ и писатель. — Между подписницитѣ въ Любляна личатъ писателитѣ и будителитѣ на словенцитѣ — (Карлъ) Дежманъ и д-ръ (Янко) Блайвайсъ, нареченъ „баща на словенцитѣ". Тукъ срѣщаме записалъ въ Св. Кижъ 10 броя Стьепанъ Мойзесъ, епископъ бистрички — епископъ на хърватскитѣ унияти, словашки патриотъ, работилъ за културното повдигане на своя народъ въ борбата му съ маджаритѣ.

Благодарение на това свое разпространение въ срѣдитѣ на хърватската интелигенция, въ Хърватско сж имали още тогава ясна и правилна представа за македонскитѣ българи. — Той спомогналъ немалко да се изнася въ научни, популярни, общественополитически издания истината за Македония като българска земя. Такава е била изтъквана родината на братята въ вестника на д-ръ Анте Старчевичъ, родоначалникъ на борбата за свободно и независимо Хърватско. Този сборникъ е допринесълъ немалко, щото тамъ и въ Словения да знаятъ и възприематъ народностната истина за Македония и за българитѣ въ нея, за да могатъ последнитѣ да намиратъ покъсно въ тѣзи страни братски приемъ, когато е трѣбвало да се спасяватъ отъ сръбски гнетъ.

Въ Чехия Между подписницитѣ въ Любляна и Загребъ срѣщаме имена, напечатани по чешки. Това сж имена на чехи, които сж били на работа тамъ: Ján Nečásek, J. Vavrů (въ гимназията въ Любляна), Jz. Kořinek (въ Загребъ). Вънъ отъ българитѣ (6 души), които стоятъ на чело на списъка отъ Прага, има още 12 подписника, между които и чехитѣ: Адамъ Патера-филологъ, J. Комарекъ, Кратохвилъ Йозефъ, Ф. Мошнеръ, Винц. Вихнисъ. Въ Мантуа (Италия, която тогава бѣше подъ австрийско владичество) единчъкъ подписникъ е чехътъ подполковникъ Моритъ Фиалка. Човѣкъ съ книжовни интереси, Фиалка пръвъ представя на чешкото общество братята съ своя възторженъ критиченъ отзивъ за сборника (въ сп. Lumír 1862 г., стр. 306). Подиръ това почти цѣли три десетилѣтия (1861—1887 г.) братята сж били предметъ на изучавания отъ чешки учени и писатели, вдъхновявали сж голѣми чешки поети. Изпѣрво учени и писатели въ Чехия разкриватъ красотитѣ на българскитѣ пѣсни, превеждатъ на чешки много пѣсни отъ сборника, сами се влияятъ отъ тѣхъ. Подиръ това — презъ 80-тѣ години, когато на 1887 г. се празднуваха 25 години отъ смъртьта имъ, двамата братя биватъ схванати и представени като изразители на една идея, която изпълня живота имъ и дѣлото имъ съ по-високъ смисълъ. Тогава именитиятъ чешки поетъ Сватоплукъ Чехъ ги прославя въ своята величална пѣсень На братя Миладинови. Въ нея поетътъ възвеличава нравствения героизъмъ на братята, проявяващъ се въ най-голѣма жертва за дѣлото на своя народъ. „И докато трае тѣхното проникване и разширение въ Чехия презъ споменатитѣ три десетилѣтия“, — заключава проф. Б. Йоцовъ,— „тѣ (братята) ставатъ сим-

волъ на Македония като българска земя"... Чрезъ тѣхъ „два народа, българскиятъ и чешкиятъ, се обединяватъ духовно въ образа на братя Миладинови въ единъ отъ най-важнитѣ моменти отъ своя животъ" (Братя Миладинови въ Чехия — Годишникъ на Соф. университетъ. Истор. филолог. фак. — кн. XXX, 17. — Отд. отпечатъкъ, стр. 79 и 80).

Такъвъ символъ на Македония като българска земя продължаватъ на бждатъ братята и когато тѣхната родина подпада подъ новото робство — сръбско и гръцко (подиръ 1915—1918 г.). Тогава свѣтли умове и неподкупени съвѣсти, които не се влияеха отъ егоизма и безнравственостьта на „реалната политика" на своитѣ правителства, съвѣсти, които знаеха, че надъ нея бди една по-висша правда и истина—правдата и истината на всѣки народъ, установена въ общи столѣтни усилия и борби на цѣлъ народъ, въ лицето на двамата братя Миладинови главно виждаха и изнасяха предъ свѣта най-ярко изразена правдата и правото на българщината въ Македония. Така, чехътъ Лудвигъ Куба при своитѣ пжтувания изъ Македония презъ 1925—1927 г., следъ като дава доста подробности изъ живота на двамата братя, дава сведения и за мжченичеството имъ подъ сръбско робство. Куба посещава Струга и, разбира се, поисква най-първо да види дома на двамата братя. Водачътъ му, стружанинъ, обещалъ да му го покаже, „но довечера, кога стане тъмно".

— Нѣмашъ ли сега време?

— Имамъ, но може нѣкой да ни види.

Куба го поглежда учуденъ: — Какъ така?

Подигна (стружанинътъ) рамене и дума:

— При турчина можехме всѣка година да славимъ паметьта на братята Миладинови, сега Бѣл-

градъ ни забранява това (Čtení o Makedonii — Четения за Македония, стр. 40).

Куба бива поразенъ и смаянъ. „Възможно ли е това? Та тѣхното значение и тѣхната мжченишка смърть се тачатъ отъ цѣлото славянство!“ Смѣта, че има нѣкакво недоразумение, което съ време ще бжде отстранено. Но признава самъ, че е билъ лошъ пророкъ: четири дена следъ горния разговоръ — на 26 юлий 1925 год., понедѣлникъ следъ обѣдъ, въ кжщата на Миладиновцитѣ избухналъ пожаръ, който погълналъ още 4 други кжщи. „Виждамъ и днесъ, какъ единъ отъ потомцитѣ на Миладиновия родъ изважда изъ горящата сграда своята угледна съпруга, бледа и припаднала въ безсъзнание“ (стр. 41) — завършва Куба своя разказъ „Пожарътъ въ Струга“.

Бащината кжща на братята (снимка на с. 238)

На тази кжща презъ 1912 г., когато цѣлокупниятъ български народъ най-тържествено чествува 50-годишнината отъ смъртьта на двамата братя, бѣше поставена мраморна плоча съ следния надписъ:

Въ паметь | на | народнитѣ труженици |Братя| Димитъръ и Константинъ Миладинови |50-годишнина отъ смъртьта имъ.| Гр. Струга — 11 януарий 1912 година.| Отъ Градската община.

Още отъ по-рано въ Струга сж се замислили да преобърнатъ кжщата въ музей. Трѣбвало е наследницитѣ да отстжпятъ отъ нея всѣки своя дѣлъ. За тази цель до едного отъ тѣхъ било отправено следното писмо:

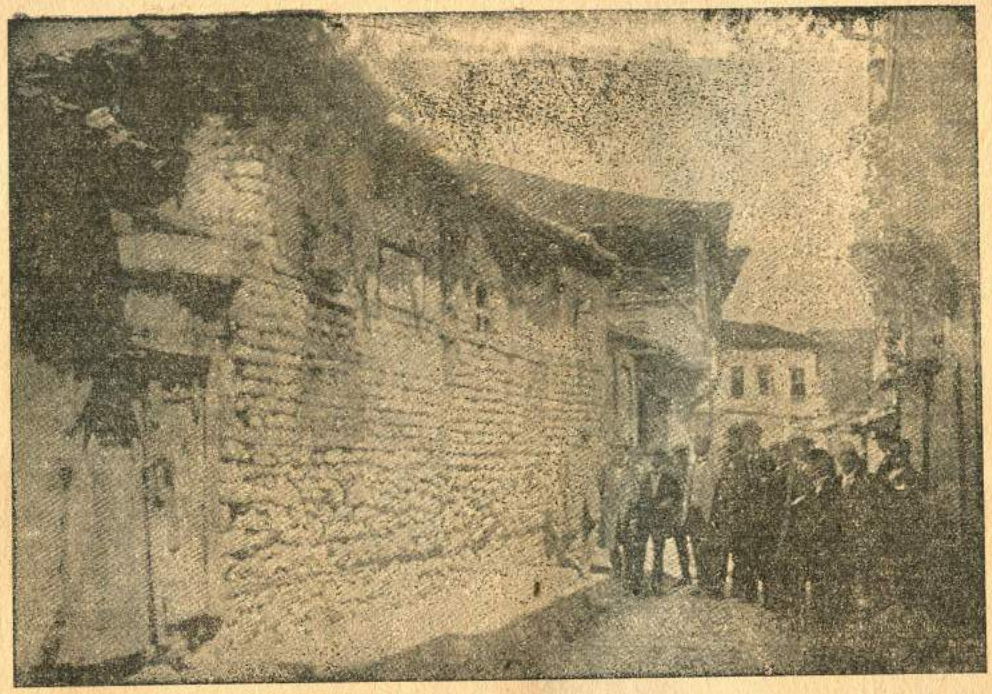

Ващината кжща на братя Миладинови съ спомената плоча на нея. Снимката е отъ 1916 г. Първитѣ трима отъ лѣво на дѣсно сж: проф. Венелинъ Ганевъ, проф. Гавр. Кацаровъ, Велико Йордановъ.

ОХРИД(СКА) и ПРѢСПА(ИСКА) ЕПАРХИЯ
Архиерейско намѣстничество
№ 576
септемврий 25 денъ 1908 г.
Гр. Струга.

До Господина
Климе Миладиновъ
въ София.

Господине,

Пов(ѣрениятъ) менъ Нах(ийски) См(ѣсенъ) Съвѣтъ въ днешното,си ред(овно) засѣдание рѣши за да Ви помоли и имате добрината за да подарите кжщата, гдѣто сж се родили незабравимитѣ Бр. Миладинови въ гр. Струга, защото Поч(итаемия Нах. См. Съвѣтъ мисли, постепенно, да е ремонтира и обърне на музей или читалище, спрети обстоятелствата.

Вашъ во Христѣ молитствователь

Арх. Намѣстникъ: (п.) Прот. Дионисий

Подиръ това за известно време този въпросъ заглъхва. Следъ отпразнуване 50-годишнината отъ смъртьта на братята той бива отново подхванатъ вече отъ организираното учителство въ Струга. Въ връзка съ този починъ между учителското дружество въ градеца и поменатия наследникъ биватъ размѣнени следнитѣ писма:

ОКОЛИЙСКО УЧИТЕЛСКО
ДРУЖЕСТВО
№ 42-ий
15-ий февруари 1912 год.
г. Струга.

До Господина
Климентъ Миладиновъ
въ София.

Уважаеми Г-(осподи)не,

На 11-ий м. м. Струга отдаде подобаващата честь къмъ паметьта на братя Д.(имитъръ) и К.(онстантинъ) Миладинови, като отпразднува извънредно тържествено 50-годишния имъ юбилей. Чес

тита е тя, че може да се гордѣе съ два свои доблестни синове, които сѫ будили заспалото народно чувство, които сѫ положили основитѣ на националния ни напрѣдъкъ. Ала тия самоотвержени народни труженици сѫ, преди всичко, гордость на сѣмейството, къмъ което принадлежатъ; гордость на наслѣдницитѣ си. Ето защо, като къмъ тѣхенъ прямъ наслѣдникъ, по тоя случай отправяме Вамъ своитѣ сърдечни поздрави и почитания.

Уважаеми Г-(осподи)не,

Като се иматъ прѣдъ видъ грамаднитѣ на стружкитѣ два великана заслуги за българския народъ, отъ прѣголѣма важность е всичко, което напомня за тѣхния животъ и епохата, въ която сѫ се подвизавали тѣ. На първо мѣсто, отъ най-голѣма цѣна е хижата, кѫдѣто сѫ се родили и откърмили тия народни великани. Тя е, и трѣбва да бѫде, светиня за Струга и бълг(арския) народъ; тя трѣбва да се запази като паметникъ, който ще напомнува за величавитѣ образи и ще служи за поука на идещитѣ поколения. За прѣголѣмо съжаление, обаче, тая народна светиня се намира въ надвечерието на срутването си и, ако не се побърза съ ремонтирането ѝ, въ скоро врѣме, за общъ срамъ, би се обърнала въ развалини. Прочее, необходимо нужно е да се ремонтира кѫщата и то часъ по-скоро. За да извърши това общината, като народно учрѣждение, прѣди всичко, тя трѣбва да стане нейнъ юридически стопанинъ, а това зависи най-много отъ Васъ. Ето защо Стружкото учителско дружество счита за свой нравственъ дългъ да се отправи до Васъ, уважаеми г-не, съ молба да бѫдете тъй добъръ и отстѫпите припадающия се Вамъ дѣлъ отъ кѫщата, та по тоя начинъ се даде възможность

да се осѫществи това благородно дѣло — запазването на народната светиня. Смѣемъ да вѣрваме, че и Вий, като истински наслѣдникъ на стружкитѣ свѣтила, ще направите тая жертва за благото на българския народъ, Струга и честьта на сѣмейството Д.(имитъръ) и К.(онстантинъ) Миладинови.

Съ почитание и поздрави:

Прѣдседатель: (п.) П. Василевъ

Секретарь: (п.) Ил. Захарчевъ

Дружеството е получило следния отговоръ:

До Околийското Учителско
Дружество въ гр. СТРУГА

Уважаеми Господа,

Азъ съмъ дълбоко трогнатъ отъ писмото № 42 отъ 15-й февруарий н. г. на Околийското учителско дружество въ гр. Струга, което ме кани да отстѫпя на Стружката община припадащия ми се дѣлъ отъ кѫщата, дѣто сѫ се родили моитѣ чичовци Димитъръ и Константинъ Миладинови. То ми дава хубавия случай да видя, че съгражданитѣ на великитѣ мои чичовци сѫ въндушевени отъ мисъльта да дадатъ единъ реаленъ изразъ на оная почить, която ние, българитѣ, дължимъ за увѣковѣчаване паметьта на двамата борци за българското самосъзнание.

И азъ съмъ щастливъ, че на менъ се пада честьта да заявя на учителското дружество, че подарявамъ драговолно кѫщата си, наслѣдственъ дѣлъ отъ баща ми Наумъ Миладиновъ, братъ на покойнитѣ борци Димитъръ и Константинъ, находяща се въ гр. Струга, Охридско, за тая цѣль.

Настоящата декларация има сила прѣдъ всички обществени и държавни власти. Ако сѫ

необходими и нѣкои други още формалности, съобщете да ги направя.

Приемете, Господа, увѣрения въ отличното ми къмъ Васъ почитание.

Ст. София, 8-й Мартъ 1912 год.

(п.) **К. Миладиновъ**

Преписката бива приключена съ следното благодарствено писмо:

ОКОЛИЙСКО УЧИТЕЛСКО ДРУЖЕСТВО
№ 70-ий
15-ий Априли 1912 год.
г. Струга.

До Господина
Климентъ Миладиновъ,
чиновникъ
въ София

Уважаеми Г-(осподи)не,

Стружкото околийско учителско дружество счита за свой най-приятенъ дългъ да изкаже сърдечната си благодарность, за показаното отъ Васъ най-благосклонно внимание къмъ молбата му — да отстжпите на общината кжщата си, въ която сж се родили Вашитѣ чичовци — приснопаметнитѣ братя Д.(имитъръ) и К.(онстантинъ) Миладинови. Писмото Ви отъ 8-ий Мартъ т. г., съ което декларирате, че доброволно подарявате въпросната кжща, за да се запази за вѣчни врѣмена като народна светиня, е отъ естество да подчертае Вашето родолюбие и да докаже, че Вий сте достоенъ наслѣдникъ и послѣдователь на славнитѣ си чичовци. Като изказваме дълбоката си признателность по тоя поводъ, идемъ да Ви съобщимъ, какво учит.(елското) дружество вече е направило до тукашната община постжпки за ремонтирането на кжщата и за напрѣдъ то ще прави всичко записяще отъ негова страна за тая цѣль.

Съ почить

Прѣдседатель : (п.) **П. Василевъ**

Секретарь-касиеръ: (п.) **Ил. Захарчевъ**

Когато сърбитѣ се установиха въ Македония, до 30 ноем. 1913 г. кметъ на градеца е билъ известниятъ въ онѣзи мѣста старъ сърбоманинъ „попа Серафинъ“ отъ с. Пòдгорци, близъкъ приятель на сръбския краль Александъръ. По негово (на кмета) нареждане горната плоча била свалена, избрисана и захвърлена. Отъ 1 дек. с. г. кметъ и касиеръ билъ назначенъ единъ мѣстенъ гражданинъ, който открилъ захвърлена и забравена плочата задъ желѣзната каса на общината. Тамъ плочата стояла затулена и необезпокоявана отъ никого. Когато на 29 ноем. 1915 г. въ Струга идватъ българскитѣ войски, сжщиятъ стружанинъ, поставенъ пакъ за кметъ, вече открива плочата и на гражданството. На 11 януарий 1916 год. плочата, вече почистена и възстановена, бива тържествено поставена на старото си мѣсто. Възстановяването е било оповестено съ 21 топовни гърмежъ. На тържеството е участвувалъ и много народъ отъ околнитѣ села, както и поканени гости. При повторното нахлуване на сърбитѣ презъ 1918 год. плочата бива вече напълно унищожена.

У поляци

Сборникътъ на братята е попадналъ и въ ржцетѣ на поляци. Между подписницитѣ въ Венеция (Мльетци) срѣщаме и името Ангунъ Враничани. Презимето му е напечатено—предадено—по полски: V r a n y c z a n y. — Интересенъ моментъ отъ взаимнитѣ отношения между нашия народъ и поляцитѣ разкрива фактътъ, че Константинъ Миладиновъ бива изнесенъ като едно отъ главнитѣ лица — отъ страна на българитѣ, въ полската повесть К ъ р в а т а п е ч а л а (жетва) („Krwawy dorobek“). Повестьта е излѣзла презъ 1884 год. въ Варшава, подъ скрито име (псевдонимъ) Сахи бей (Sahi bej). Неинъ авторъ е полскиятъ политически писатель

Вацлавъ (Валерий) Володзко. Той е билъ политически емигрантъ въ Турция, дето е служилъ като инжинеръ на шосета и мостове. Повестьта е изъ албаномакедонския животъ и разкрива страница отъ взаимнитѣ отношения на албанци и българи въ областьта на Битоля и Дебъръ — тамъ, дето най-плътно се срѣщатъ двата народа — нашиятъ и албанскиятъ. Авторътъ отнася събитията къмъ 1864—1865 г. Споредъ него Конст. Миладиновъ работѣлъ заедно съ албанцитѣ „по заповѣдь на Букурешкия комитетъ, начело на който стоеше прочутиятъ български агитаторъ Гьорги Раковски" (стр. 133). Въ повестьта Константинъ е нареченъ Константинъ Миладиновичъ. Него авторътъ характеризува съ следнитѣ думи: „Не само отъ говора можеше да се познае поетичната склонность на Конст. Миладиновича, българина-патриотъ, но нѣкаква сила на духа го поставяше по-високо отъ околната срѣда. Той бѣше писатель, вестникарь, а надъ всичко горещъ патриотъ" (с. с.).

И по-нататъкъ: „Неумолимата смъртъ грабна въ единъ день и двамата братя патриоти-мжченици. Мълвата казва, че умрѣли отъ насилствена смъртъ" (137).

Инакъ образътъ на Константина (само за него се говори въ останалата часть на повестьта) е почти изцѣло създание на авторовата фантазия. Той е крайно идеализуванъ. Така, Конст. Миладиновъ е представенъ като войвода на чета, когото всички наричатъ Коста Капитанъ. Такъвъ е станалъ той, възпламененъ отъ „идеята за освобождението на своята любима България" (с. 133).

Ето по-конкрентно какъвъ се представя Конст. Миладиновъ, даденъ и като Коста Капитанъ въ повестьта. Отъ начало, като войвода на дружина, той заедно съ Ламбро Фотиадесъ, албанецъ, сжщо вой-

вода на албанска дружина, освобождаватъ отъ разбойници-тоски българката Еленка, дъщеря на българина родолюбецъ Трайчо Йованъ отъ Воденъ. Той иска да спаси дъщеря си отъ преследванията на воденския каймаканинъ, който я иска за своя харемъ. Тя бѣга къмъ Битоля заедно съ Розина, дъщеря на италианския консулъ Ферментини. Пѫтувайки нататъкъ, двамата албански водачи Еминъ Хойко и Владко се сговарятъ за борба срещу турцитѣ, и Коста Капитанъ имъ обещава поддръжка отъ българския комитетъ.

Подиръ нѣколко седмици въ Битоля Конст. Миладиновичъ и учителтъ Василаки Манчовичъ, водители на българското движение, се срещнали въ италианското консулство, кѫдето се били събрали и заговорници-албанци да обмислятъ какъ да се освободятъ отъ турцитѣ. Тукъ Конст. Миладиновичъ и Вас. Манчовичъ влизатъ въ остъръ националенъ споръ съ гръцкия консулъ Темистокълъ Топрокакисъ, когато последниятъ изтъква, че гъркославянитѣ — а това сѫ българитѣ, трѣбва да се жертвуватъ за гръцката мегали идея (с. 122). По-нататъкъ Коста Капитанъ, т. е. Конст. Миладиновичъ, отъ планината, кѫдето е забѣгналъ съ дружината си и съ най-вѣрния си другарь Пушка, изпраща въ с. Баница на графиня Ферментини, жената на италианския консулъ въ Битоля, писмо да се срещнатъ въ селото, за да уговорятъ нѣкои въпроси въ връзка съ съюза между албанци и българи. Когато при срещата графинята иска отъ Коста Капитанъ да се подобрятъ отношенията между българи и гърци, последниятъ ѝ отговаря, че това „е невъзможно, докато гърцитѣ искатъ да иматъ хегемония надъ българитѣ“ (с. 123). Въ този съюзъ на албанци и българи Коста Капитанъ се изтъква като негова душа (с. 124). Като такъвъ, той накарва милетъ векила

Петко, чорбаджия-подслушвачъ на битолския валия Хюсни паша, надъ голъ мечъ да се закълне, че ще служи на народа си. — Въ надвечерието на наближаващето албанско възстание Коста Капитанъ заедно съ Пушка спасява отъ турско арестуване своята избранница Еленка, като я скрива въ близъкъ манастиръ. — Въ прогласеното възстание въ с. Еникьой Коста Капитанъ предоставя на албанския първенецъ и патриотъ Сюлейманъ Арсланъ главатарството, за да не се дразнятъ албанцитѣ, като имъ се постави за главатарь българинъ (с. 125). — Възстаницитѣ биватъ разбити и се пръсватъ благодарение и на коварството на гръцкия консулъ въ Битоля Темистокълъ Топрокакисъ, който ги е издавалъ на битолския валия. Когато, минавайки съ дружината си презъ с. Баница, Коста Капитанъ узнава това отъ френския консулъ и италиянския, главатарьтъ и дружината му се заклеватъ да отмъстятъ. Дружината трѣбва да се разпустне. Коста Капитанъ трогателно и съ тежко предчувствие се раздѣля съ другаритѣ си, на които говори: „Помнете, братя", — каза съ сподавенъ гласъ, — „дори ако нѣщо лошо ми се случи, съвсемъ не ви освобождавамъ отъ по-нататъшна служба на нашата преславна България, докато тя е въ робство. Вашиятъ най-важенъ дългъ, както сега, така и занапредъ, е да останете подъ оржжие въ нейнитѣ граници. Чакайте, Богъ и св. Гьорги ще благословятъ накрай вашето дѣло. Пушка оставямъ за свой замѣстникъ. Бждете здрави, братя юнаци!" (с. 136). Изпращайки своята любима у нейни роднини въ Гърция, Коста Капитанъ въ Солунъ се опитва да се сближи съ гърцитѣ-хетеристи. Но тукъ гръцкиятъ консулъ Темистокълъ Топрокакисъ го предава на властьта, като чрезъ измама нарежда да

бѫде уловенъ. Раненъ и въ окови бива закаранъ въ Цариградъ, дето умира заедно съ брата си въ единъ и сѫщъ день (с. 126). Български хайдути застрелватъ Темистокла Топрокакисъ „въ минутата, когато новиятъ битолски валия му окачва на гърдитѣ голѣмата брилянтна звезда, която му била подарена отъ правителството за услуги къмъ турската държава“ (с. с.). Следъ смъртьта на Коста Еленка постжпя въ манастиръ.

Далъ воля на своята фантазия, полскиятъ писатель представя Конст. Миладиновъ като смѣлъ борецъ — революционеръ, когото сближава и свързва съ Раковски, като го представя да действува по негова заповѣдь: „Съ смѣлостьта си надмина своитѣ предшественици, и нерѣдко турцитѣ изпитваха върху себе си това качество, треперейки по градоветѣ само отъ споменаването на неговото име. Обичайното му седалище бѣ Македония, околноститѣ на Велесъ и Сѣръ. Сегашния заговоръ, т. е. този, който избухна въ 1865 год., той водѣше заедно съ албанцитѣ, по заповѣдь на букурешкия комитетъ, начело на който стоеше прочутиятъ български агитаторъ, Гьорги Раковски. Коста, като принадлежащъ къмъ „комитетскитѣ“ люде, носѣше титлата „комитаджия“, което му придаваше голѣмо уважение всрѣдъ сънародницитѣ му“ (с. 133).

Въ Русия

Въ списъка на спомоществувателитѣ нѣма имена отъ Русия. И тамъ Конст. Миладиновъ е изпратилъ покани („огласи“) до своитѣ приятели и другари — затова въ „огласъ“-а, обнародванъ въ вестника на Раковски, изрично стои и цена на сборника „1 рубла“. Но въ тази страна сборникътъ не е намѣрилъ разпространението, което сж очаквали братята. Отъ тамъ ще сж се въздържали да из-

пратятъ списъци съ абонати, тъй като въ Русия, по всичко личи, сж били твърде неприятно изненадани отъ обстоятелството, че Щросмайеръ е издалъ сборника. А въ негово лице рускитѣ приятели на Константина Миладиновъ сж виждали голѣмъ свой авторитетенъ противникъ — борецъ за католицизъмъ срещу православието, за издигане на славянитѣ въ Австроунгария и за нейното закрепване срещу стремежитѣ на Русия.

Въ връзка съ смъртьта на двамата братя отъ Москва и Загребъ взаимно сж си подхвърляли, че иматъ вина въ преждевременната имъ кончина. Особено горещи сж били нападкитѣ и обвиненията отъ руска страна. Тѣ сж достигали до тамъ, че едва ли не сж приписвали на Щросмайера, че дори има пръстъ въ мжченичеството на братята, особено на Константина.

Въпрѣки всичко това рускитѣ учени и ученитѣ въ западна Европа дълго време черпѣха отъ този сборникъ сведения за езика на македонскитѣ българи и на тѣхната народна поезия: „Миладиновия гъ сборникъ", — казва покойниятъ проф. д-ръ Ив. Шишмановъ, — „упражни силно влияние . . . върху теоритѣ на славиститѣ и фолклориститѣ за езика на македонскитѣ българи и характера на тѣхната поезия . . ." (Значение и заслуги на братя Миладинови. Сп. Б. ак. н., стр. 70).

Между българитѣ въ чужбина

Не може да има съмнение, че, ако не масово, както е предполагалъ и очаквалъ Конст. Миладиновъ, въ отдѣлни бройки сборникътъ на братята е стигналъ до приятелитѣ имъ — най-първо до българитѣ въ Русия. Сборникътъ е намѣрилъ добъръ приемъ между просвѣтени българи и въ други европейски страни. Така, авторътъ на Рибния буквaръ, голѣмиятъ български възрожденецъ, ученъ и по-

кровитель на българската народна просвѣта „Високоученъ докторъ Г(осподинъ) Петъръ Беронъ“, отъ Котелъ, въ Парижъ е записалъ и предплатилъ 25 книги. Въ Виена сж предплатили известниятъ основатель на българското книгоиздателство и книжарство Хр. Г. Дановъ, отъ Клисура, деецътъ отъ революционнитѣ движения, сподвижникъ на Любена Каравеловъ—Теофанъ Райновъ, по-късно директоръ на българската гимназия въ Солунъ, Иванъ Д. Гешоглу — голѣмъ търговецъ, и още други 9 българи. Въ Бѣлградъ—Марко Д. Балабановичъ, отъ Клисура (известенъ деецъ въ нашата черковна борба, заедно съ Драгана Цанковъ пратенъ по-късно въ Европа да разкрие турскитѣ звѣрства и клането въ Батакъ въ връзка съ потушаването на Априлското възстание), Атанасъ Карастояновъ „живописецъ Бѫлгарин“. Тукъ срѣщаме още имената на „Георгій Поповичъ отъ Блаца (костур.)“, на „Одисеи Николаевичъ отъ Бургасъ“, на „Димитріи Сотировъ“ и „Христо Михаиловъ“ отъ „Софія“. Между подписницитѣ въ Прага срѣщаме имената на следнитѣ българи: Василъ Д. Стояновъ — по-късно деенъ членъ и дѣловодитель на Българското книжовно дружество въ Браила, отъ което следъ време се роди Българската академия на наукитѣ; Теодосій Икономовъ „филологъ“ — заслужилъ народенъ деецъ и книжовникъ, както и имената още на четирима българи. Сигурно е имало подписници и отъ други мѣста (напр. отъ Ромъния), но тѣхнитѣ списъци ще сж стигнали, следъ като книгата е била напечатана.

Въ България

Чрезъ вестника на Раковски — „Дунавски лебедъ“, сж били пръснати много покани за абонати и между бъл-

гаритѣ въ България, Тракия, Македония и Цариградъ. Въ сборника е напечатанъ списъкъ само отъ Хасково. Отъ записанитѣ 32 броя, 10 сж на „Нѣг(ово) слов(есие) Тод(оръ) Запряновъ учитель“ и още 10 — по единъ на десеть ученика. Тукъ е записана и една жена — „Господжа Теофани Х. Ив. Минчева“. Имало е подписници и отъ други градища ; напр. Кузманъ Шапкаревъ, по-късно зетъ на Димитра Миладиновъ, е изпратилъ отъ Охридъ такъвъ списъкъ, но сборникътъ е билъ вече излѣзълъ. Това ще е станало и съ списъци отъ други селища. По-късно, когато се разчуло за арестуването на двамата братя, ще се е явило известно въздържане къмъ тѣхната книга—едно защото не е имало кой да залѣга за нея, и друго — известенъ страхъ ще е въздържалъ хората отъ издание, чиито автори сж били така тежко оклеветени. Една книга отъ такива „престжпници“, каквито сж били двамата братя въ очитѣ на турцитѣ, е могла много добре да бжде използувана отъ гръцкитѣ владици и тѣхнитѣ поддръжници противъ онѣзи, у които се намѣрѣла. Поради всичко това въ българскитѣ земи сборникътъ е проникналъ по-бавно. Още по-предпазливо тази книга се е разпространявала особено между българитѣ въ Македония. Поради това Шапкаревъ, самъ записалъ предплатници за сборника, е могълъ да види една бройка отъ тази книга едва въ Кукушъ презъ 1865 г. като учитель въ този градъ.

Сборникътъ въ борбата за македонскитѣ българи

Следъ смъртьта на двамата братя сборникътъ заживява още повече съ идеята на тѣхния животъ. Той се използува като оржжие въ разгорѣлата се още по-жестока борба за македонскитѣ българи — отъ една страна, а

отъ друга—оплодява творчеството на български поети съ теми, образи, изрази отъ толкова краища на цѣлокупната българска земя. Като почнемъ отъ Раковски, минемъ презъ Каравелова и Ботева и стигнемъ до Пенча Славейковъ — всички ценятъ твърде високо този сборникъ. Още когато почва да се печати, както видѣхме, Раковски го препоржчва като „многополезнж за народа ни книгж“ и поради това, че е вникналъ много добре въ идеята на братята: да укрепи и затвърди съзнанието за народно единство, както и да установи единство въ усилията и цели-тѣ на всички участници въ нашата народна борба.

Каравеловъ намира, че ние имаме „две книги . . . за свѣтътъ и само изъ тие книги можемъ да изучимъ народниятъ си езикъ, народътъ си, неговата история и неговиятъ духъ—тие книги сж безценните сборници отъ народни пѣсни, които сж сжбрани отъ Миладинова и Верковича“. Изразъ на своята голѣма почитъ къмъ братята сжщиятъ Каравеловъ е далъ, като и тѣмъ е посветилъ своята най-хубава повесть „Българи отъ старо време“.

Ботевъ пръвъ използува сборника като оржжие за борба: за да отбие притезанията на сръбски шовинисти чрезъ истината на тази книга, за която тя най-красноречиво свидетелствува. Като отбелязва появата на сборника Chançons populaires bulgares inédites отъ французина Auguste Dozon, Ботевъ пише: „Ние рекомандуваме тая книга на редакторитѣ на сръбския вестникъ „Исток“ и молиме ги да ни кажатъ, не сж ли тие пѣсни сръбски, преведени отъ г. Дозона на български, както сж направили, споредъ мнението на Милоша Милоевича, и братя Миладиновци“. Споменатиятъ М. Милоевичъ заедно съ проф. Панта Сретковичъ сж родоначалници на най-

необуздания сръбски шовинизъмъ, споредъ който всички славянски народи на Балканския полуостровъ сж сърби.

По-нататъкъ, когато Македония остана подъ турско робство, а по-късно подпадна подъ сръбско и гръцко иго, въ борбата съ сърби и гърци за народностната принадлежность на македонскитѣ българи едно отъ най-мощнитѣ оржжия предъ свѣта бѣше сборникътъ на братята. Наредъ съ безбройнитѣ други свидетелства отъ историята, езика, борбитѣ, съзнанието, което се отразяваше въ тѣхъ, и сборникътъ бѣше едно отъ най-живитѣ свидетелства за душата и духа на македонскитѣ българи, които чрезъ своитѣ творения издаваха своето съзнание, преди още да е имало българска държава. Сборникътъ бѣше свидетель за участието на македонскитѣ българи въ общобългарската борба за извоюване своя черква и свое училище за всички българи въ империята на султанитѣ. Като се прибавяха къмъ това и признанията на самитѣ сърби отъ онова време за борбитѣ на македонскитѣ българи, сборникътъ на двамата братя още съ своя надсловъ—Б ъ л г а р с к и народни пѣсни — говорѣше най-убедително и необоримо. Въ стотицитѣ, ако не хилядитѣ научни съчинения, брошури, изучавания, популярни книги, изложения, статии — изразъ на горещата и тежка борба на всички българи за Македония, този сборникъ съ своята доказна сила заемаше всѣкога едно отъ първитѣ мѣста. Такъвъ бѣше той, както се изтъкна на своето мѣсто, и за всички останали славяни, както и за останалия свѣтъ.

Сборникътъ и българскитѣ писатели

Но неговата цена нараства още повече, като се знае колко много сж го използували редъ видни български писатели и поети за своитѣ творения. Най-

голѣмитѣ между тѣхъ до освобождението на България — Петко Р. Славейковъ и Ботевъ, сж изпъстрили най-хубави свои творения съ образи, изрази отъ пѣсни изъ сборника. Въ най-хубавата своя и изобщо до освобождението на България повесть „Българи отъ старо време", Каравеловъ, за да довърши изображението на българката (глава II), вплита цѣла чудно хубавата пѣсень № 474 у Миладиновци:

Мошне ми се мили Бугарски-те моми!

Въ най-хубавото творение на Ботева — одата-балада „Хаджи Димитъръ", положението на героя — тежко раненъ юнакъ на връхъ планината подъ зноя на палещото слънце, е дадено въ началната ситуация на пѣсеньта № 246 отъ сборника.

Подиръ освобождението на България Вазовъ е ималъ сборника като „настолна книга". Отъ него се е вдъхновилъ той, за да създаде най-сполучливитѣ кжсове отъ цикъла свои пѣсни „По народни мотиви" въ стихосбирката си Поля и гори (1884 год.). За образа на Крали Марка въ редъ свои творения той се е ползувалъ отъ повѣрия и пѣсни „преимущественно изъ онния на братя Миладинови . . ." Очарованъ отъ образа на македонския юнакъ, свързвайки го съ жизненото дѣло и съ трагичния край на братята въ цариградска нѣкоя тъмница, Вазовъ имъ се издължава въ чудно хубавата и вдъхновена своя величална пѣсень Братя Миладинови. Въ увода той е нахвърлилъ въ едри линии величествения образъ на легендарния юнакъ на народния български юнашки епосъ, като го е изтъкалъ почти само отъ материалъ, взетъ отъ сборника на братята. Презъ пѣснитѣ на македонскитѣ девойки Вазовъ е почувствувалъ кра-

сотата и силата на тѣхния езикъ, който и възвеличава още въ началнитѣ думи на своята поема

Попѣйте ми, красни македонски деви,
попѣйте ми ваш'тѣ невинни припѣви!
Втъкнете си китка, пратете ми кликъ
на вашия кършенъ и звученъ езикъ!

Отъ този езикъ поетътъ взима форми, изрази и ги втъква въ своитѣ творения. — Споредъ свидетелството на Царева Миладинова-Алексиева, Димитрова дъщеря, сборникътъ е билъ сѫщо така настолна книга на Стояна Михайловски, най-голѣмиятъ български сатирикъ и баснописецъ. Той „често рецитираше отъ тия два сборника", —казва тя (Епоха, земя и хора, стр. 45). — Кирилъ Христовъ пъкъ, най-голѣмиятъ лирикъ отъ по-старото поколѣние наши поети, е използувалъ любовнитѣ пѣсни отъ сборника за своята сбирка Самодивска китка, както и за редъ откѫси на своята поема „Хоро". Отъ 71 кѫса на първата сбирка първообразитѣ на 22 сѫ въ Миладиновия сборникъ.

Пенчо Славейковъ, най-културниятъ философски и поетически образованъ български поетъ, цени високо Миладиновия сборникъ. Така, за своя сборникъ Книга на пѣсните, който съдържа 248 народни пѣсни, отъ сборника на братята е взелъ 42 пѣсни, т. е. $^1/_6$. А за своето издание Славейковъ е използувалъ 19 издания, между които и „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина" съ повече отъ две десетки внушителни тома къмъ времето (1917 г.), когато излѣзе първото издание на неговата Книга... Мѣрилото на Славейковия изборъ е естетическо — т. е. красотата и художественитѣ достоинства на пѣснитѣ сѫ го ржководѣли, за да ги помѣсти въ своята книга. — Имената почти на всички

поети въ сбирката си (антология) На острова на блаженните сѫщиятъ Славейковъ е взелъ отъ списъка „собстени народни имена“ (с. 528—529) на Миладиновия сборникъ. — „Най-после сѫщиятъ използува мотиви, образи и отдѣлни пѣсни за свои творения. Така, неговата пѣсень Лудъ гидия е пѣсеньта № 263 у Миладиновци. Пенчо Славейковъ преработва онова, що използува, и последното излиза у него твърде дълбоко осмислено, високо издигнато надъ своя оригиналъ въ народната пѣсень. Така презъ творението на Пенча Славейковъ скритият смисълъ, който вѣковетѣ сѫ вграждали въ образитѣ и въ темитѣ на нашатѣ народни пѣсни, бива разкритъ и изтъкнатъ като ценна общочовѣшка или национална идея.

У Пѣя Яворовъ и Петка Ю. Тодоровъ — най-близкитѣ другари на Пенча Славейковъ, сѫщо така могатъ да се открииятъ следи отъ сборника на братята. — Изобщо, до войнитѣ за освобождението на Македония (1912—1913, 1915—1918 г.) свѣтилата на българската поезия пиятъ отъ чистия изворъ на нашата народна поезия твърде чрезъ бисеритѣ, които се нижатъ въ този сборникъ.

Македония и братята

Македония всѣкога се е свързвала най-яко съ братята. Нѣщо повече. Още преди освобождението на България българскитѣ революционери, които можели свободно да се изказватъ, схващали широко смисъла на жертвата на братята. Въ революционния печатъ срѣщаме следнитѣ редове (нѣкои смѣтатъ, че сѫ излѣзли изъ подъ перото на Ботева): „... Ние не говоримъ вече за оние нещастни учители, за които ще плаче во вѣки вѣковъ не само градътъ имъ (Струга),

но и всичка България, т. е. всичкиятъ български народъ. Тиѣ сиромаси погинаха за правата на народа, за българското име. Миладиновци сж предтечи, а тѣхнитѣ последователи сж допълнители на онова начало, на което ще бждатъ написани първитѣ страници на българската — нова — черковна и гражданска свобода" (в. Независимость отъ 13 юлий 1874 г.). По-нататъкъ въ историята на българския народъ подиръ освобождението на една негова само часть презъ 1878 г. борбата за Македония се сплиташе всѣкога съ народни родолюбиви манифестации и особено съ споменни дати за двамата братя. Така, презъ 1887 год. — по случай 25 години отъ смъртьта имъ, и презъ 1912 г. — по случай 50 години отъ тѣхната кончина, поменнитѣ тържества всжщность се превръщаха въ бурни и въодушевени всенародни манифестации на готовность да се отнесе свобода на поробенитѣ братя. Особено това се видѣ презъ 1912 год., когато редъ многолюдни събрания въ театри, кина, салони, училища въ София и въ всички градове и села въ страната, като че бѣха предтечи на войната за освобождение на Македония, която наистина нашиятъ народъ започна следъ около 9 месеца. Въ сжщото време въ родния градъ на братята — въ Струга, и въ много други градове на Македония и въ Цариградъ се състояха такива поменни тържества. Така презъ границата, която бѣше раздѣлила единъ народъ, чедата й обединяваха душитѣ си и волитѣ си за събитията, които бѣха подготвяни презъ десетилѣтията и които намѣриха своя върховенъ изразъ, както се рече, близу 9 месеца следъ тържествата по случай 50 години отъ смъртьта на братя Миладинови — въ войната отъ 1912 год. и последвалитѣ я събития и изпитания, на които бѣше подложенъ цѣлокупниятъ нашъ народъ.

И днесъ — заедно съ възкръсването на Македония заслужено възкръсва култътъ къмъ братята, отъ които Димитъръ, когато е поемалъ пжтя къмъ своята голгота, съ пророческо ясновидство е предсказалъ този свѣтълъ день: „... народътъ български ... нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ мене и единъ день ще възкръсне величественъ. Тогава той ще оцени и моята кръвь!.."

VI

КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВЪ

СТИХОТВОРЕНИЯ

1

с. 300 ШȕПЕЛЬКА (КАВАЛЪ)

Ȕще ко си бефъ мàлечекъ,
Отъ клàсъ си пȉска нàпраифъ.
Сò нея свȉрефъ, пòдскаквефъ,
И по зѐлени лѐдини
Си търчафъ по препѐруги.
Достȉгне други гòдини.
Да свȉра мȉло ми бѐше.
Рàдосенъ свȉрка нàпраифъ
И со мòите дрȕгари
Ȉграфъ со сърце вѐсело,
Търчафъ по пòле шȉроко,
Шѐтафъ по гòри вȉсоки,
И низъ èзера пòминафъ.
Сѐга се дрȕги врѐминя.
Я сѐга нейкю дà търча,
Нѐ ми е мȉло дà шета,
Ни сàкамъ ȉгри дрȕгарски.
Сѐга що ми ю нàй мило
Дрȕжка' да ȉма(мъ) шȕпелька,
Да нàйда мѢсто вȉсоко
Подъ лàднà сѐнка дъбоа:
Прѐдъ мене пòле шȉроко,
Пòдъ нодзе рѐче дà течитъ,
301 Нàдъ глаа вѐтаръ дà шумитъ;
И я на дъботъ нàваленъ
Да свȉра со шупелька-та,
Какъ ке ме учитъ[2] сърце-во.

[1] Напечатано Дружбж. Нѣма смисълъ. — Ив. Х.
[2] Погр. напеч. учишъ. — Ив. Х.

2

НЕ — НЄПИЯНЪ

Ми вѐлетъ ѝне пѝянъ сумъ...
А я си нѐзнамъ кàкво е
Тва пу̀сто, шку̀ро пѝянство!
Я дру̀го нѐщо нѐсторифъ —
Сж̀де си зѐдофъ кра̀й мене
Сàфа со вѝнце тѝквешко
И си се мàлу нàцицафъ.
Ми вѐлетъ: тѣнки[1] нòдзе-ве —
Ко д'òда, ми се вàлеетъ.
— Зѐмя се трѐситъ, вѐрвите,
Зà тва се нòдзе вàлеетъ[2].
И акъ си чу̀кна глàвата
На дзѝздои и на кàмейня,
И акъ се джу̀мки нà чело, —
Отъ тàкви мàли рàботи
Али трѐбитъ да се плàшиме? —
— У! пиѧница, пàдинатъ! —
Ми вѐлетъ и се смѐетъ. —
Ко да имъ нѐщо нàпраифъ!
Щò иматъ, ако пàдина? —
Пàкъ како ю̀накъ си стàнва.
— Нѐмойте, у̀сти пòгани,
Тукъ-тàка не клеветѐ(те) ме!
302 И пàкъ ви вѐрно пòфтора:
Я сòсемъ нѐзна(мъ) ѝмето
Отъ тòа пу̀сто пѝянство. —
Ичъ нѐсумъ я пиѧница!

---

[1] Погр. напечатано с ъ н к и. Нѣма смисълъ. — Ив. Х.
[2] Погр. напечатано в е л е е т ъ. Нѣма смисълъ. Ив. Х.

3

БЇСЕРА

Бї̀серо мо̀ме, Бї̀серо,
Що̀ носишъ бї̀серъ на̀ гърло? —
Тво̀ѐто гъ̀рло хў̀баво
И отъ дро̀бнаго бї̀сера
Хиляда̀ пъти по̀бело. —
Бї̀серо мо̀ме, Бї̀серо,
За̀що со бї̀серъ по̀кривяшъ
Тво̀ѐто гъ̀рло хў̀баво? —
Я нѐйкю бї̀серъ да̀ баца,
Тукъ са̀ка твоето̀ гърло. —
Бї̀серо мо̀ме, Бї̀серо,
За ко̀го нѝзишъ бї̀серотъ?
За ко̀го го̀твишъ да̀рои? —
Я да̀рой бї̀серъ не сака,
Тукъ са̀ка мо̀ма Бї̀сера.

4

ГО̀ЛАПЧЕ

Го̀лапче ма̀ло, хў̀баво, го̀лапче златокрї̀лесто,
Ко̀га ти до̀йде прї̀ мене? и ко̀га фча̀сотъ по̀бегна?
Ў̀ще я гла̀съ ти нѐ слушнафъ, ў̀ще те ха̀рно
[нѐ видофъ.
Да̀нъ ми се, мї̀ло, на̀люти? да̀нъ ми се, до̀бро
[на̀сърди,
За̀щъ не ти хў̀бось по̀фалифъ, за̀щъ не ти
[крї̀ля по̀мазнифъ?
303 Ѐла ми, мї̀ло, ѐла ми, ѐла ми сѐга прї̀ мене!
Я̀ ке ти хў̀бось по̀фалямъ, я̀ ке ти крї̀ля
по̀мазнамъ;
Я̀ ке те тѐбе на̀зобамъ сѐ со дро̀бнаго бї̀сера,
Я̀ ке те чў̀ва сѐкога, мо̀е ми мї̀ло, въ па̀зува.

5

ЖЀЛАНІЕ

Кòга ке дòитъ прѝ мене!
Кòга ке сѐднитъ дò мене!
Тàка си вѐлефъ кàта день.
Я кога дòйде ỳ мене —
Какъ ке йзлеза прѐдъ нея! —
Да не бѝ дошла нѝкога!

6

КЛЕТВА

Кой клѐветитъ прайната бò̀ж(и)я,
Да му кàпнитъ ı̀ж̀зикъ до гѣрчмъникъ:
Сѐ да збò̀рвитъ, нѝщо да нѐ кажвитъ;
Сѝтѐ лю̀ге нѐго да слỳшеетъ,
И пакъ сѝте да го отбѐгвеетъ;
Самъ д'òстанвитъ како улàица
И да кỳкатъ на кàмейня гòли!

7

144 СКЬРСТИ[1]

Фàла Бòгу, чỳдо що е òва!
Църнà земя за вòда ю жѐдна
Какъ сѝромафъ за стрѐбро и злàто!
Три мѐсеци кàпка не прòкапа,
Облакъ ми се нà нѐбо нѐ каза,
Нѐбо гòритъ како сàчъ надъ глàй-ве.
Пòле ми е сòсемъ побѐлело,
Рудà трева пѐпель се стòрила,
Църнà земя ми се испỳкала,

[1] Вѐлиме, кóга да нѐ върнитъ, излѐгвиме со кърстъ и мàли и гòлеми и се мòлиме Гòсподу за да пàднитъ дошъ, ходвеещемъ до Марковъ каменъ (въ околностьта на Струга. — Ив. Х.).

Бѝстрѝ рѐки ми се пресѐкнале.
Вòлой бу̀четъ пò поле за вòда.
Сирòмаси ку̀три се отрѝцветъ[1]
Да дожѝветъ до друга гòдина.
Тѐшка, Бòже, твòя деснà ръка!
Фàла Бòгу чу̀до що се стòри!
День нѐделя рàно на у̀трина
Си стàнаа пòпо(в)и и стàрци,
Мѫ̀жи, жѐни, дѐца и дѐвойки,
Со ѝкони, съ кърстои нà ржце
Хòдетъ въ пѣтемъ и Бòгу се мòлетъ.
Се застòвѣтъ на шѝроко пòле,
Попòй, дя̀ци жàльовно се мòлетъ
И пригла̀свето̀ъ мàло и гòлемо:
„Скърсти òдамъ, вѝшни Бо̀га мòлямъ,
Гòсподи помѝлуй насъ грѐшни“.
Фàла Бòгу, чу̀до що сумъ вѝделъ!
Маркòвъ камень край гòра зѐлена,
А нàдъ него мòльба се пѐеше,
Низъ дѣрвята мòльба се ра̀здаватъ
По плàнина на да̀лечнѝ мѐста
И се крѐватъ на вѝсокò нѐбо.
Сѝнò нѐбо пакъ надъ глàи,
Пакъ мòльбата мòльба на Гòспода.
Враща̀ещемъ край цѣркофъ дòйдофме
Чу̀до бòжее! Ситнà роса фàти. —
Въ цѣркофъ влѐгветъ ѝкони д'оста̀етъ,
Дошъ со кърбли фàти да ту̀риватъ.
Зѐмя жѐдна се ѝскѫпи вòда,
Рѐки пò̀фторъ гòлеми протѐкое,
Отъ рѐдъ нѝви ми се напѣлние,
Сирòмаси ми се зара̀двее[2].

[1] Трѣбва да е печатна погрѣшка, та нѣма смисълъ. — Ив. Х.

[2] Вѝстина, кòга бефъ малъ, ойдофъ скърсти нѐбото. Ко сѐга па̀метва: бѐше я̀сно, а кòга се вра̀тифме дòма, зароси, после за̀върна.

ГЪРКЪ И БЪЛГАРИНЪ

Гъркъ. Болга̀рине, простъ чо̀ече,
Що̀ тукъ сто̀ишъ, нѐ се гърчишъ?
Нѐмашъ о̀чи да нѐ видишъ,
Ко̀лку сла̀вни се сто̀рифме?
Погърчи се, ако сакашъ
Да се сла̀вишъ и ти ко на̀съ.

Бо̀лгаринъ. А гъркиму, старъ чо̀екъ,
Ка̀къ ти тѐкна тѝе збо̀рой
Да ми вѐлишъ, да ми ка̀жвишъ?
Я бефъ сла̀венъ и прѐфаленъ,
И пакъ сѐга сумъ бу̀гаринъ.
Ако са̀катъ Богъ мѝлостивъ,
Ке си бѝдамъ пакъ прѐфаленъ.

Гъркъ. Болга̀рине, не ра̀збервишъ?
Я ти вѐлямъ да се у̀чишъ
Гъ̀рцка̀ кнѝга прѐфа̀лена:
Тукидѝда, Еврипѝда,
Иродо̀та и Пинда̀ра.
Ка̀къ ке чѝнишъ ти безъ кнѝга?
Тво̀я кнѝга ти си нѐмашъ
Да се сто̀ришъ учѐнъ чоекъ.
Са̀кай сѐга да се фа̀лишъ
Со ва̀шите[1] ученѝци!
Ако мо̀жишъ, разбѐри ме,
Нау̀чи се гърцка̀ книга,
Да бѝдиме сѝте гъ̀рци.

Бо̀лгаринъ. 351 Да се у̀чамъ гъ̀рцка̀ книга!...
Кой се тѝе що ми каза —
Тукидѝда, Еврипѝда,
Иродо̀та и Пинда̀ра?
Тѝе нѐ се отъ на̀шите —

---

[1] Напечатано н а ш и т ѣ. — Нѣма смисълъ. — Ив. Х.

Ни дѐдо(й) ми, ни прѐдедо(й). —
Я̀ска тѝе не по̀знаамъ.
Ако рѐчишъ ти за кнѝга,
Имафъ кнѝга, па̀къ ке ѝмамъ!
Ѐла, гъ̀рку, ти никога
Да нѐ чекашъ да се гъ̀рча.

Гъ̀ркъ. Я ти да̀амъ арна̀ ука,
За̀щ' ти са̀камъ твоѐ добро.
Па̀къ ти вѐлямъ, погъ̀рчи се!
Ако са̀кашъ[1], ти сѐ мо̀лямъ,
Т̀ку съде погъ̀рчи се.

Бо̀лгаринъ. Нѐмой, гъ̀рку, додевай ми!
Па̀къ ти рѐкофъ, па̀къ ти вѐлямъ:
Разбѐри се — не сѐ гъ̀рча! —
Ако са̀кашъ, буга̀ри се!

Миладиновъ

9

ПОБРА̀ТИМСТВО

По пла̀нини, по дрѝмои
Како шѐтафъ, како скѝтафъ,
Ѐто к'ѝдетъ само̀вила,
Само̀вила само̀горска.
Предъ лѝце ıє̀ о̀блакъ сто̀итъ,
А во нѐго ка̀ко sвѐзди
Свѐтетъ о̀чи само̀вилски.
Се прѝближвитъ и ми вѐлитъ:
— Младъ ю̀наче, заръ нѐ жаляшъ
Ти тво̀ите църнѝ очи,
Та си до̀шолъ да ми шѐташъ
Во мо̀я-ва ситна̀ гора!?
Ѐла сѐга ти по̀ мене —
Т̀ да свѝришъ, я̀ ке ѝграмъ.

---

[1] Напечатано и с к а ш ъ. — Грѣшка. — Ив. Х.

Ако мене ти нàдсвиришъ,
Ти сумъ твòя посèстрима;
Ако тèбе я нàдигра,
Тешкò тебе отъ жѝвотьта,
Горкò тебе отъ млàдостьта.
— Самòвило самòгорска,
Я нè жàлямъ църнà животь,
Тѝку сàкамъ посèстримство
Съ самòгорски самòвили. —
Налѝотена, насѣрдена,
Трèпна èдношъ со крѝлята,
Дѝури òблакъ се пòдкрена,
И се вѝде белò лице
Самòвилско, огнèвито.
Лѝце бѣлсна, дѝури сѣрце
Ми го зàви во плàменя.
Трèпна двàжди, трèпна трѝжди
И ко бѐла препèруга
Та прèдъ мене, я пò нея.
Стредè гора се нàйдофме.
На рàмнина, на лèдина
Се зàстоя. — Я зàсвирифъ.
Яска свѝрамъ, тàя ѝгратъ.
Ко вèтрища ко се стрèтетъ,
Дѝури пѝщатъ секàйци.
Другиòтъ день ѝуще свѝрамъ.
Яска свѝрамъ, тàя ѝгратъ.
Тàмо, вàмо ѝскри пàдветъ
Ко нèбесни да се sвèзди.
Трекиòтъ день не прèстанва:
Яска свѝрамъ, тая ѝгратъ. —
Òвде скòкни, тамо скòкни,
Кàко плàтно да се вèитъ —
Дѝури вèтки се нѝшаетъ.
Наòдзади умòрена,
Покрàй мене се нàвали

И ми вѐлитъ: „Я сумъ твòя
На сѫ̀ животь посестрима“.
И отъ тòга, мой дрỳгари,
Не ме гѝбетъ дивòтии.
Сабя сѐчитъ, се ѝзлеква,
Òгънь гòритъ, не òздравя:
Ми е вѐрна посѐстрима
Самòвила самòгорска.

1858 мѣс. октомврия

10

ДУМАНІЕ

Зàщо, зàщо я да лю̀бамъ?
Зàщо сѐбе си да гỳбамъ?
Òкулъ-нỳкулъ я̀рка мла̀дость
Отъ лю̀бовьта бà̀ратъ ла̀дость.
Та ла̀дъ нѐ датъ, пла̀менъ да̀атъ
И во мѫ̀ки дỳша кла̀атъ.
Зàщо, зàщо я да лю̀бамъ?
Зàщо сѐбе си да гỳбамъ? —
Я̀рка мла̀дость я̀рко грѐитъ
И ко цвѐке ме вѐнеитъ.
Бà̀рамъ сѐнка да с'òладвамъ,
Въ мѐсто сѐнка въ жà̀рой пà̀двамъ.
Зàщо, зàщо я да лю̀бамъ?
Зàщо себе си да гỳбамъ? —
Мла̀дость сѣрцето ми пѐчитъ
Безъ на̀дежда да м'ѝзлечитъ.
Èла, младость, усѝли се
И во мѐне угà̀сни се!

1859 февруария.

11

СЍРАЧЕ

Сѝраче мòмче сѐяло
И ядна пѐсна пѐяло:
„Кѣде се чȕло, вѝдело
Седумь гòдини вò село
Да сѐя, жнѝя и пòта
И отъ мòята рàбота
Да зърнце да се ѝзабитъ,
Отъ чȕжи да се рàзграбитъ!
А я сѝраче да шѐтамъ
И улѝците да мѐтамъ,
Вѐздень рàбота нѝвата,
Бѐзъ да си крѐна глàвата.

Дòждъ да върнитъ? но я не сѐда,
А рабòтата си глѐда!
Вѐчерь ке зàйдитъ сѣнцето,
Я ȕще шѐта пòлето.
Рàното сѣнце ѝзлегвитъ,
На нѝва мѐне дòсегвитъ.
Сѝте со лѐбецъ, со вòда,
А я безъ кòрка да òда!
Сѝте сосъ рȕбо шàрено
И сосъ кàдифе зѐлено,
А я отъ сѝте тѐрано,
Но самъ отъ сѝте рàздрано.
Ако ме нѐкой пògледни
И покрàй себе ме сѐдни.
Мой наръчници прòклети
Ядвени пȕщетъ клѐвети.

Дѐтската рàдость ко цвѐке
Въ пȕсто ми сърце се сȕши,
И предъ òчите ми вѐке
Сàмо ми счàстю се врȕши.

Сѝте си ѝметъ рòднина,
Со нимъ се смѐютъ, си пѐютъ,
А мой нàдежди въ пу́стина
Отъ сѝлни вѐтри се вѐютъ.

Нѐкаква тѫ́га я ѝмамъ.
Сѐ прàфъ и пѐпель се чѝнитъ.
Предъ мѐне вѐковъ какъ въ зѝма
Во тѐмни мъ́гли се чѝнитъ.

12

НА СА̀НЦЕ-ТО

Сѣнце ле, сѣнце ти злàтно,
Зàщо си пу̀щилъ ко плàтно
Òколу тѐбе смòлови
Тѐмни òблаци пòкрови?

Жѝти нѐбесна шѝрина
И жѝти твòя свѐтлина,
Тѐмни òблаци рàзсеи,
И ясно, сѣнце, у̀греи!

Вѐрвишъ ли, сѣнце, що тѝе
Въ стрѐде си мѐне зàвиенъ
И сѐга тѐменъ, пѐчаленъ
Я се нàхожда òпаленъ?

Сѣнце ле, сѣнце прѐмило!
По сѣтà зѐмя си бѝло;
Си вѝдело дру̀ги нѐсчастенъ
Ко мѐне, сѣнце, по́растенъ?

Да жѝвя, сѣнце, безъ рàдость
Во най-цвѐтната ми мла̀дость!—
Кàжи ми, има тъ́рпенѣ?
Кàкво нѐсносно мъ́ченѣ!

Сънце ле, о̀блакъ ра̀зсеи
И чи̏сто зла̀тно у̏греи!
По зѐмя свѐтло ра̀складви,
И мене, сънце, за̀радви.

13

È̀ГЮПТИНЪ ДÈЛИА

È̀гюптинъ да̀иа
На̀правенъ дѐлиа,
За да се на̀псуетъ
И да се про̀чуетъ,
Въ ма̀ло сѐло влѐзе
И отъ ко̀йнотъ слѐзе:
„Ей-ви бре, гя̏ури,
Слу̏шайте, ка̀ури!
На го̀зба ви и̏да,
Са̀ка я да ви̏да,
Какъ чѐкате го̀сти.
Мно̀го врѐме и̏ма —
È̀дна цѐла зи̏ма,
У ва̀съ ка̀къ се ка̀на,
За да се нара̀на
Съ ко̀кошки пѐчени
Со шѐкеръ со̀лени!
È̀йде бре, гя̏ури,
По̀слушни ка̀ури,
Ко̀йнотъ нара̀ните
И мѐне зго̀твите
Ко̀кошка пѐчена,
На ръ̀женъ вѫ̀ртена,
И лю̀та ра̀кия,
За да се на̀пия;
И по̀гача нѐка
Би̏дитъ бѐла, мѐка.

Погледнѝте у̀бо
На мо̀е-во ру̀бо!
Я̀ска сумъ да̀ма
И стра̀шенъ дѐлма;
Ако се ра̀злюта,
Я мно̀гу нѐ кюта:
Бѐса, го̀ра, сѐча,
На ръ̀женъ ве пѐча!
Ме ра̀збрахте ѐга
Що ви пра̀ва сѐга?“

Егю̀пската сѝла
Сѝте уплашѝла.
Сто̀ютъ ку̀три жѐни
Отъ стра̀хъ онемѐни:
Глѐдетъ да̀йа стра̀шенъ,
Со са̀бя опа̀шенъ,
Со вѝсока ста̀ва,
Со ка̀лпакъ на гла̀ва,
Съ пѝщоли нарѐденъ
И со ту̀фегъ врѐденъ.
„Сѐга що чѝниме?“ —
Жѐните вѐлеха;
„На, ке загѝниме!“
И сѫ̀лзи ро̀неха.
Ку̀трите ста̀наха
И ми побѐгнаха.
Мегю нѝмъ се зго̀ди
Ѐдно мо̀ме у̀мно.
Му тѐкна да о̀ди
На нѝхното гу̀мно:
На мѫ̀жи да ка̀жи
И да имъ разка̀жи
Дѐльо кондѝсвеню
И нѐгово пла̀шеню.
Хо̀дитъ лета̀ещемъ,
Со ръцете ма̀ещемъ:
„Чѝче, зла̀тенъ та̀те,

И ти, мѝли бра̀те!
Дòйде да̀ иа стра̀шенъ,
Со са̀бя òпашенъ,
Со вѝсока ста̀ва,
Со ка̀лпакъ на гла̀ва,
Съ пѝщоли на̀реденъ
И со тӯфегъ врѐденъ. —
Фа̀ти да се ка̀ратъ
И кòкошка ба̀ратъ,
На ръженъ пѐчена,
Со шѐкеръ сòлена.
Бòже мой, стра̀шило
Отъ вѐка нѐ било!
Съ ѐденъ гласъ ӯплаши
Сѝте жѐни ва̀ши!“

Селя̀ните та̀мо
Ка̀ко т’ва слӯшаха,
Съ вѝлите на ра̀мо
Дòма се вра̀щаха —
Дѐля да пока̀нетъ
И да го нара̀нетъ
Съ кòкошка пѐчена,
На вѝла вѣртена.
Ѐгюптинъ какъ сѐдна,
Òколу поглѐдна:
Кӯкята ѥ нѐма —
Жива̀ душа нѐма.
Да рѐчиме пра̀во,
Се ра̀злюти здра̀во;
Да се ка̀ратъ фа̀ти
И гла̀вата кла̀ти: —
„А щò ке напра̀ва
За мòята сла̀ва,
Сѐкой ке ме вѝди,
А гя̀ури гѝди!
Òгънь ке за̀паля,

Нѝкого нѐ жаля;
Лю̀гıе ке о̀пера,
Къде ке на̀мера.“

Делѝата ско̀чи
Съ разпа̀лени о̀чи.
Но какъ вѝде та̀мо
Вѝлите на ра̀мо,
Трѐската го стрѐсе.
Дӳматъ, тѝе че се
Тӳфеsи ша̀рени
На ра̀мо фърлени;
Че по вра̀шка мѐра
Се крѐна потѐра.

Отъ ѐгıопска сѝла,
Що се распалѝла,
Той спасѐние ба̀ратъ,
И бѐзъ да се ка̀ратъ,
Какъ опа̀сность глѐда,
Стърсвитъ безъ оглѐда:
Тӳфеготъ оста̀ватъ,
Ко̀йньотъ забора̀ватъ;
Фа̀щатъ по пла̀нини,
За да не за̀гини.
О̀пинци ѝскина
По пӳста пла̀нина;
За̀гина крѐменя,
Отъ но̀sе рѐменя.
Со̀лни, па̀дни, ста̀ни,
Со рӳби издра̀ни,
Бѐга що ми бѐга,
Ето̀ ми го сѐга.
Вра̀sи какъ отбѐгна,
До жѐна си лѐгна: —
„Жѐно, за̀валъ жѐно,

Сърце уплашѐно,
Юнàщина прàвамъ,
За да се прослàвамъ,
А пòсле се стѐгамъ
И що мòжа бѐгамъ!“

14

ТЖГА ЗА ЮГЪ*

Òрелски крѝля кàкъ да си мѐтнехъ,
и въ нàши стжрни да си прелѐтнехъ!
На нàши мѣста я̀ да си йдамъ,
да вйдамъ Стàмболъ, Кỳкушъ да вйдамъ,
да вйдамъ дали сжнце и тàмо
мрàчно ỳгревятъ, како и вàмо.
Àко какъ òвде сжнце ме стрѐтитъ,
àко пакъ мрàчно сжнце-то свѣтитъ;
на пжтъ далѐчни я̀ ке сѣ стѐгнамъ,
и въ дрỳги стжрни ке си побѐгнамъ,
кжде сжнце-то свѐтло ỳгрѣвятъ,
кжде нѐбо-то дзвѐзди пòсевятъ.
Òвде ю мрàчно, и мрàкъ м'обвйва,
и тѐмна мжгла зѐмя покрйва;
мрàзой и снѐгой, и пепѐлници,
сйлни вѐтрища, и вйолици,
òколу мжгли и мрàзой зѐмни,
а въ грждй стỳдой, и мйсли тѐмни.
Нѐ, я нѐ можамъ òвде да сѐдамъ,
нѐ, я нѐ можамъ мрàзой да глѐдамъ!
дàйте ми крѝля я̀ да си мѐтнамъ
и въ нàши стжрни да си прелѐтнамъ;
на нàши мѐста я̀ да си йдамъ,
да вйдамъ Òхридъ, Стрỳга да вйдамъ

* Вж. факсимилето на това стихотворение на с. 209—210.

Тàмо зòрата-та грèитъ дȕша-та,
и сж̑нце свѣтло зàйдвитъ въ гòра-та;
тàмо дàрби-те прȉродна сȉла
сò 'сж-та рòскошъ ги растȕрила:
бȉстро èзеро гледашъ бѣлеитъ,
или одъ вètаръ синотемнèитъ;
пòле пògледнишъ, ȉли плàнина,
сèгде бòжева ѥ хубàвина.
Тàмо по сж̑рце въ кàвалъ да свȉрамъ,
сж̑нце да зàйдвитъ, ѝ да умȉрамъ.

во Москва.

15

НА ЧȖЖИНА

Я си дрèмамъ,
Защо нèмамъ
Що да чȉна
На чужȉна.
Ȉмахъ дòма
Ѐдна мòма
нарȕжена,
Накȉтена; —
Сж̑нце грèитъ,
Кòг' сѣ смèитъ.
Та ме лю̀бить,
И се гȕбить
За мòето
Счàстѥ клѐто.
А я тȕка
Бѐденъ пȕка
Одъ жàланѥ,
Одъ стрàданѥ.
Крȉля бàра
На пазàра

Да си мѐтнамъ,
Та да лѐтнамъ,
И да ѝдамъ
Да я вѝдамъ;
Ама нѐма,
Да си зѐма.
Зà т'ва сѐда
И за Нѐда
Мислѐещемъ,
Желàещемъ,
Я не дрѐмамъ,
Ами зѐмамъ
Пѐро, кнѝга
И со брѝга
Àхтамъ, дѝшамъ
И си пѝшамъ:
„Ахъ мѝленце,
Ти, пѝленце!
Кàкъ си бѝла
Златокрѝла,
Крѝло пàвни,
Вѐтаръ мàвни;
Надъ плàнини
На вѝшини
Подкрѐни сѣ,
Опѫ̀ти сѣ,
И одъ тàмо
Дòйди вàмо.
Чистòроса,
Златòкоса,
На рàмена
Растỳрена
Кòса фѣрли
И обгѣрли
Мѐне бѐдни
Пѫ̀ть послѐдни.
Тòга вѐке,

Мàйско цвèке,
Нè ке дрèмамъ,
А ке зèмамъ
Расцȕтена,
Мискъ òблена,
Соко̀лова
Жи̏вотъ нòва.
Во Бечъ.

16

ГЬРКЪ ВЛА̀ДИКА НА БОЛГА̀РИ-ТЕ

Абре бре Бо̀лгари, гòлеми глàви,
зàщо гòните Гъ̀рци влàдици?
Кòи се крѝви, кòи се прàви,
èла да ви̏димъ, бре безбо̀жници?
Ѐто я йдамъ у васъ влàдика,
я що ви прàвамъ, ако ве дèрамъ;
отъ сьрце стрàшна жàдость ми ви̏ка,
кàко да мòжамъ пàри да бèрамъ.
Абре Бо̀лгари нàй-прости хòра,
бре що ви чѝнамъ, ако ве гнèтамъ?
заръ ми јѐ грѝжа (а)ко разòра
та чȕжа зèмя кѫ̀де я шèтамъ?
Сѝте отъ èдношъ що се крènахте,
и съ горделѝво дѝгнати глàви,
ви̏кате глàсно емъ що стàнахте:
„нещèмъ (нейкимъ) влàдици Гъ̀рци
лукàви"!
Ай ви безȕмни, мàли дéчина,
заръ ви се чѝнитъ че не мòжиме,
да в'измàмиме со симѝчина,
и низъ пьрстите да ве бròиме!
Сѝте отъ èдношъ се разбȕдихте;
тòва на хàрно не ни мѝриса;
но ак' стàнахте що напрàвихте?

Пакъ я влàдика надъ глàй ви вйса.
с. 2 И отъ Дýнава до бѣло мòре
нàродно сèйте сèгдѣ учèње
и велèгласно сèкой говòре
кàкво отъ нàска тъ̀рпитъ мжчèње.
Прàво да кàжа тòва насъ плàши;
но пàкъ надъ глàй-те я соль ви трйа.
да ни се жйви срèства та нàши,
тйе рабòтетъ ако я спйа.
Що напрàвиха вàши-те кмèти,
ако насъ прòтивъ въ Стàмболъ стàнаха?
Нйхните збòрой нòви клевèти
сит' европèйци ги почйтаха.
Гласòй-те вàши, гласъ во пýстина;
вйкате вйе, мълчиме нйе.
ю многослòжна нàша мàшина,
на зàпадъ сèитъ, на сѣверъ жнйе;
На лѐво вѣртитъ, на дѐсно бѐритъ,
и ако мàло фàти да крйви,
но своевòлно ýще та мѣри
вàши жйтници, и вàши нйви.
Книгите вàши, истòря вàша
въ народогýбачъ òгань фжрлихме,
и бýдущнось ви съ ржката наша
во тѐменъ òблакъ ви ѭ зàвихме.
Мйе по нàша сòвесть прàвихме;
а вйе лю̀гю зѐлени бòрой,
не нѐ (=насъ) рàзбрахте, какъ постжпихме,
и се стѐкохте вѐдношъ какъ пòрой;
Со ластòварки стàри и млàди
сàрай-отъ мòи обколйсахте;
с. 3 свѣтіи владйко, ахъ бòга рàди
дòста насъ гýбишъ, сйте вйкахте!
Бйди ни тàтко, а мйе чѐда,
и подъ твòе-то зѐми не* крйло!
а я на крйво све тòва глѐда,
и предъ васъ стàнва стрàшно плàшило.

* = насъ. — Ив. Х.

Знàйте, сте чȕли истòрьж стрàдна,
кàко я шѐпнахъ кѫ̀де що трѐби,
и сѝла грòзна на васъ напàдна
и безпòщадно сѝте истрѐби.
Вѝстина глàсъ-тъ нашъ тро' осѝпна
нѐ гьрмитъ ясно въ вàшите ȕши;
но на ю̀начка нòга ак' рѝпна,
надъ васъ злò гòрко ке се разрȕши.
Но кàковъ òблакъ отъ зàпадъ пàдна?
кàкви отъ сѣверъ секàйци свѣтетъ,
и нàша стàра вòля прежàдна
во извѣртки-те йщетъ да сплѐтетъ?
Ѐто и той що нàсъ слȕшаше,
нà, сѐга ȕзна сѫ̀та вѝстина;
нàпредъ со мѝлость той насъ вѐнчаше,
сѐга нàградвитъ гòрка прàвдина!
Нàродъ-тъ стàна со восхищѐние,
и благòдарность бòгу тȕривать;
сѐгдѣка рàдость, сѐгдѣ учѐние,
а нàше сьрце въ отчàяние плѝватъ.
Ахъ како кȕтаръ да заборàва
нàша-та слàва въ прежно-то / стàро-то врѐме!
нàдежда свѣтла сѐга н'* òстава,
и на нàсъ стàнвитъ чȕждо-то** плѐме!
с. 4 Но пàкъ какъ пàстиръ я вашъ влàдика,
я со душѐвно къмъ вàсъ смирѐние
отъ чѝсто сьрце, какъ тàтко вѝка,
да напрàвиме перемирѐние.
„Нѐкако ясна пò напредъ мижѐхъ,
отъ васъ сòбирахъ дȕпки да кѫ̀рпамъ;
àко какъ òвчаръ васъ тòга стрѝжехъ,
сѐга ке фàта прòсто да дѣрпамъ;
Но вѝе да сте слѣпи и нѣми;
да ве òгольвамь и да ве мòлямъ:
„нѐ зема чѐда!" вѐлите „зѐми".
и безъ да сàка я васъ да гòлямъ.

* Не = нас. — ** Написано: жуждо-то. — Ив. Х.

Ке рѐчамъ 'дàй ми? ти ако нѐмашъ,
прòдай що ѝмашъ, прòдай си пѐсъ-отъ,
и дòбаръ бѝди съ лѝхва да зѐмашъ,
ак' твòй те кòси стѫ́рчетъ низъ фѐсъ-тъ.
Да си остàй-те вàше-то пѐне,
сѐ що нàродно да заборàй-те,
зѐмите слѐпо Гѣрцко учѐне
и по нàша-та свѝрка играй-те".
Тàкви отстѫ́пки ви направѝхме,
по нàша сòвѣсть съ чѝсто смирѐне,
и всепокòрно ви ги остàвихме
да вѝдимъ вàше полн' одобрѐне*.

17

ГЛАСЪ ОТЪ ДАЛЕКА ЗЕМЛЯ

Чѐсти ми пѣтли пѣяле
Сѐлани на рàбота бѫ̀деле.
Вѐтренце вѐяло сѣверно,
Ѫ̀тро ми бѝло пàсмурно.

Тѣргнале жѐни и дѣ́войки
Съ хѫ̀бави цѣрковни стòмнички
Да нàточатъ вòда стѫ̀дена
Отъ чѐшма предъ зòра ѫ̀тренна.

Мòми òколу чѐшма стòеле
И си редъ да нàточатъ чѐкале.
Скòро зѐле да йдатъ нà вода
Бàби и дѐца съ крòтки гòведа.

Рàзговоръ скòро зàшумелъ,
Кòга ми нàродъ нàвървелъ.
— Ѐве и гòведарь съ стапъ въ рàци
И два съ нѐго млàди юнàци:

* Цифрата отстрани означава страницата на авторовия ржкописъ. — Ив. Х.

Съ мàли тòрби нà рамо
Бѐгале тàмо-òвамо. . .
Гòведа ми скòро въ ридъ тѣргнале
И говѐдари по нѝхъ хòдиле.

Въ вòздухъ пѝлци лѐтеле мàлки
И пѣсни ми òни пѣяле слàдки,
Нѝшале се грàнки и лѝстя зѐлени
На дървья отъ вѣтеръ сѝлний, сѐверний.

Чѐшма ми скòро òстана една,
Како нѣкоя вдòвица бѐдна,
Пòпъ и протòсингелъ сѐделе
Нà дукянъ, владѝкино сбѝрале.

Предъ нѝхъ бѐдна бàба стòяла
И ги жѐлно, сѝрота, мòлила:
Да я почѐкаятъ нѐколку врѐме,
Док' нѐкоя пàра отъ рàбота зѐме. . .

Но на нѐйзини лю̀ти плàчови
Отговòриле ѝ овия гнусни рѐчови:
„Дòнеси, бàбо, твòе вѣршниче,
„Акò ли не, èдно тѐпсийче —

„За да не те затвòриме въ плѐмя
„Да пòседишъ на гòла земля. . ."
Уплàши се бàба сѝрота
И ми дòма пòита;

Донѐсе имъ тѐпсия шѝрока
И кòга си òтиде, се ѝзвика:
„Мѝлий бòже, мѝлий,
„И вси нѐбесни сѝли!

„За òва ли се мòлихме,
„Òваква ли рàдость чѐкахме!

„И гѣрци ни влàдици мàчеха,
„Но не ни тѐпси зѝмаха.

Òво ли ѥ бѣлгаринъ влàдика,
Кой ни чѝни мàка тòлика ?
Пò добре ѥ òще сто гòдини,
Àко сме на мàка нарѐчени,
Да ѝмаме влàдици гѣрци,
Нéго ли òвакви бѣлгари вѣлци“.*

---

* Нѣкои езикови форми и постройки възбуждатъ оправдано съмнение, че това стихотворение е отъ Конст. Миладиновъ. — Ив. Х.

РЕЧНИКЪ

1. ШУПЕЛЬКА

Шȕпелька — кавалче, цафара. Изговаря се шȕпел'ка[1].

Ȕще ко — още като.

Пѝска — пискунъ, свирчица.

Пòдскаквеф (пòдскаквам, -иш) — подскачахъ.

Лѐдина — хубаво напоявана естествена ливада.

Препѐруга — пеперуда.

Достѝгне — (дòстигнаф; достигнам, -иш) — настанаха.

Шѐтаф (шѐтам, -аш) — скитахъ, шетахъ.

Пòминаф (пòминам, -иш) — минахъ, преминахъ.

Нѐйкю (и: нейкям, -иш) — не искамъ.

Сàкам (-аш) — искамъ.

Рѐче — (умал.) — рѣчица.

Нàвален (отъ: нàвал'вам, -иш) — облегнатъ.

Сѣрце-во — моето сърдце.

2. НЕ — НѢПІЯНЪ

Вѐлет (-ам, -иш) — казвамъ.

Òню (произнася се òнйе — е-то е йотувано, а не е н-то омекчено) — онѣзи.

Шкȕро (и: шкрѐто) — проклето.

Сѣде — само.

Сàфа — кърчагъ, стомна.

---

[1] Навсѣкжде означението л' показва, че л-то се произнася като л въ книжовната дума зеленъ.

Кȍ д' ȍда (ȍдиш) — когато (да) ходя.
Се вàлеет (се вàл'ам, -аш) — подгъватъ се, навеждатъ се.
Ми вѐлет: тѝнки нȍse-ве —
Ко д'ȍда, ми се вàлеетъ =
Казватъ ми, че ми сѫ тънки краката — когато ходя, подгъватъ ми се (клатятъ се, мандърсатъ се).
И ак' — и àко, макаръ че.
Джȕмки (джȕмка) — подутини отъ ударъ, цицини.
Тàква — такава.
Пàдинам (-аш) — падамъ.
Ко да — като да, като че.
Ȕсти пȍгани (ȕста пȍгана)—уста нечисти.
Тук тàка — туку тъй.
Сȍсем — съвсемъ.

3. БѝСЕРА

Да бàцам (-иш) — да цѣлуна.

4. ГȌЛАПЧЕ

Гȍлапче — гължбче.
Дан — да не би.
Се нàл'утиф (ке се нàл'утам, -иш) — разсърдихъ се.
Защ' — защото, задето.
Пȍмазниф (пȍмазнам, -иш) — погладихъ.
Чȕвам (-аш) — пазя.

5. ЖЕЛАНІЕ

Кàта ден — всѣки день.
Я кога дȍйде (дȍйдам, -иш) — а като дойде...

6. КЛЕТВА

Прàина — правина, правда.
Гѣрчмъник — гръклянъ.

Сбо̀рвиш (сбо̀рвам) — говоришъ.
Л'у̀ге — люде, хора.
Ула̀йца — кукумявка.
Ка̀мейня — камъни (Тази форма е охридска. Стружката гласи: ка̀меня).

7. СКЪРСТИ

Скь̀рсти — молба за дъждъ, литйя.
О̀ва — това (тукъ, предъ мене).
Не сѐ каза (не сѐ казаф; не сѐ кажвам, -иш) — не се показа.
Сач — връшникъ.
Гла̀й-ве (член. форма) — глави (-тѣ) ни.
Ку̀три — клети, нещастни.
Нѐделя = нѐдел'а.
У̀трина — сутриньта.
Се застѐвьет (се за̀стовям, -яш) — заставатъ, спиратъ.
Жа̀льовно = жал'овно.
Мѐлям = мѐл'ам.
Мѐльба = мѐл'ба.
Се крѐвет (се крѐвам, -аш) — издигатъ се.
Вращà ещем — връщайки се, като се връщахме.
Фà ти (фà там, -иш) — захвана, започна.
Влѐгвет (влѐгвам, -иш) — влизатъ.
Дош (дѐжжот) — дъждъ.
Сокъ̀рбли — съ ведра, изъ ведро.
Ту̀ривàт (ту̀ривам, -аш) — излива, сипва.
Пѐфтор — повторно.
О̀т ред — наредъ.

8. ГЪРКЪ И БЪЛГАРИНЪ

Ко — като.
Гъ̀ркиму (зват. обръщ. къмъ лице наблизу) — гърко мой.

Збòрой (збор) — думи.
Му тѐкна (тѐквам, -иш) — сѣти се, дойде му на умъ.
Не рàзбервиш? (рàзбервам) — не разбирашъ ли?
Кàк ке чѝниш? (чѝнам) — какво ще правишъ?
Ке си бѝдам (бѝдиш) — ще си бжда.
Вѐлям (вѐл'ам, -иш) — казвамъ.
Как ке чѝниш ти без кнѝга? — Какво ще правишъ ти . . .?
Да бѝдиме — да бждемъ, да станемъ.
Яс, яска — азъ, азе(ка).
Èла (еда?) — ала, но.
Àрна — добра.
Ти сàкам — желая ти, искамъ ти.
Ти се мòлям = мòл'ам — моля ти се.
Сѣде — само

9. ПОБРАТИМСТВО

Èто к' йдет (йдам, -аш) — ето че иде.
Пред лѝце ю — предъ лице й.
Пò мене — подиръ мене, подире ми.
Зар нѐжаляш (= нѐжал'аш)—нимà (зеръ) не жалишъ?
Жѝвоть — сжщ. ж. р.
Крѝля (= крѝл'я) — криле.
Се пòткрена (пòткренам, -иш) — подигна се.
Бѣлсна (бѣлснам, -иш) (бѣлснаф)—блеснахъ.
Дўри — доде, докато, дори.
Двàжди — трѝжли — дважъ-трижъ, два пжти—три пжти.
Та, тàя — тя.
Стрѐде — всрѣдъ.
Се зàстояф (зàстовям, -яш)—застанахъ.
Ке се стрѐтам (-иш) — ще се срещна.

Секàйци — свѣткавици.
Ко вѐтрища ко се стрѐтет . . . = Като ветрове кога се срещнатъ . . .
Тàмо-вàмо—тукъ-таме, насамъ-нататъкъ.
Трѐкиот — третия.
Òвде — тукъ (при мене).
Вѐтки (вѐтка) — клони, вейки.
Се нѝшает (се нѝшам, -аш) — клатятъ се.
Наòдзади — накрай, най-после.
Се нàвали (нàвал'вам, -иш) — наведохъ се, облегнахъ се (леко).
На сѫ̑ живот — презъ (за) цѣлъ животъ.
Тòга — тогава.
Гѝбет (гѝбам) — закачатъ, докосватъ.
Дивòтии, дивòтия — дѝвини, дивечъ.

10. ДУМАНІЕ*

Лю̀бам (= л'ѹ̀бам) — любя.
Бàрам (-аш) — търся.
Лàдос(т)ь — охлаждане, хладинà.
Лàд — хладъ.
Клà(в)ат (клà(в)ам) — поставямъ, турямъ.
Ме вѐнеит (вѐнеам) — вехна, повѣхвамъ.
С'òладвам (-иш) — охлаждамъ се.
Жàрой (мн. ч.) — горещина, жаръ.

11. СѝРАЧЕ

Жнѝя(м) — жѣна.
Чѹ̀жи (произнасяно чѹ̀͡жжи) — чужди хора.
Вѣрнит (вѣрнам) — валѝ.
Дòсегвит (дòсегвам) — заварва, застига; досѣга.
Кòрка — корица.
Рѹ̀во — дреха.

* Н-то се произнася меко—като въ книжовното коня.

Тѐрам (тѐраш) — пжда, гоня; тѐран — пжденъ, гоненъ.
Но самъ отъ сите раздрано = но самъ отъ всички раздирано (разкжсвано).
Се врȕши (врушам, -иш) — разруши се, унищожи се.
Ядвени — ядовити, отровни.
Сѐ — всичко.
Сѝте — всички.
Се чѝнит (се чѝнам) — се превръща, става.
Предъ мене век-овъ какъ въ зима
Во темни мъгли се чинитъ =
Предъ мене свѣтътъ като презъ зимата се превръща въ тъмни мъгли.

12. НА СА̀НЦЕ-ТО (= На сънцето)

Ко — като.
Жѝти — тако ти.
Опален — потъмнѣлъ.
Пòрастен (страд. прич. отъ пòрастам, -иш) — порасълъ.
Рàскладви (рàскладвам, -иш) — разпръсни.

13. ЕГЮПТИНЪ ДѐЛИА

Ѐгюптин (мн. ч. ѐгюпци) — циганинъ.
Нàправен — преправенъ, престоренъ.
Чàкам (гости) — посрѣщамъ.
Лю̀та (-иш) (= л'ȕта, сърдя.
Ȕбо — хубаво.
Рȕбо (и руво) — облѣкло.
Кю̀та (м) (-иш) — мълча, спотайвамъ се.
Ве (вин. мн. ч. отъ вие) — ви.
Ѐга — поне, дано.
Кȕтри (кȕтар) — клети, нещастни.
Онемен — онѣмѣлъ.
Стàва — ръстъ.

Тӯфек (тӯфегот, тӯфеѕи) — пушка, пищовъ, -ътъ, -и.
Врѐден — внушителенъ, работливъ.
Се згòди (се згòдам, -иш)— случи се.
Му тѐкна (тѐкнам, -иш) — дойде му на умъ, досѣти се.
Дѐльо (= дѐл'йо) — прил. притеж. отъ дѐлия.
Кòндисвам (-йш) — отсѣдамъ; кондйсвенье — отсѣдане.
Летàещем, маещем — (дееприч.) — летейки, махайки.
Чйче — чичо (обръщ.).
Фàти (фàтам, -иш) — започна, захвана.
Бàрат — търси, иска.
Нàрана (-иш) — нахраня.
Селя̀ните = сел'àните.
Зàпаля = запал'а(м).
Жàля — жал'а(м).
Лю̀гю = л'ӯге.
Ке òперам (-иш) — ще убия, избия.
Врàшка (прил. отъ врагъ), — дяволска, проклета.
Се крѐна (ке се крѐнам, -иш) — дигна се.
Стѣрсвит (стѣрсвам)—търтя (да бѣгамъ).
Йскина (-ам, -иш) — изкжса.
Зàгина (-ам, -иш) — загуби, изгуби.
Крѐменя (крѐмен) — кремъци.
Рѐменя (рѐмен) — ремъци.
Сòпни — спъни се.
Паднѝ-стани (нар. — дееприч.) — падайки — ставайки.

14. ТЖГА ЗА ЮГЪ

Крйля — изговаря се крйл'я.
Вàмо — насамъ, тукъ (за движ.).
Òвде — тукъ (за мѣсто).

Стрѐтит (стрѐтам) — срещне.
Ўгревят — огрѣва, изгрѣва, грѣе.
Пепѐлници — бурани, силни бури.

15. НА ЧЎЖИНА (изговаря се На чўжжина)

Нарўжена — нагиздена.
Жѐлание изгов. се жѐл'ан'е.
Бѐрам (-аш) — търся.
Брѝга — грижа.
Пѐвни (пѐвнам, -иш) — лъхни, полъхни.
Мѐвни — замахни леко.
Поткрѐни се (ке се пѐткрена, -иш) — подигни се.
Тóга — тогава.
Миск — приятна миризма (като отъ ливандо).
Жѝвоть — въ стружкия говоръ е отъ ж. р.

16. ГЬРКЪ ВЛѐДИКА НА БОЛГѐРИ-ТЕ

Се (сум, си...) — съм.
Чѝнам (-иш) — правя, чиня.
Зар — мигаръ, нема, зеръ.
Чўжа — изговаря се чўжжа.
Се крѐнахте — повдигнахте се.
Мѐли (мал, -а, -о) — малки.
Дѐчиня (дѐтенце) — дечица.
Симѝчиня (сѝмиче) — симитчета.
Соль = сол'.
Кмѐти — кметове, представители.
Збѐрои (збор) — думи, слова.
Почѝтаха — счетоха.
Спѝя(м) (-яш) — спя.
Жнѝе (жнѝям, -яш) — жъне.
Бѝдущнос — бъдеще, бъднина.
Лѝюге — изговаря се л'ўге — хора, люде.
Бѐрой — борове.
Вѐднош — изведнъжъ, наведнъжъ.

Не = ни (вин. мн. ч. отъ азъ).
Ласт(о)вàрка—бухалка за изпухване дрехи.
Сàрай — митрополитски домъ.
Опколѝсахте (опкòлисам, -аш) — заобиколихте.
Бѝди (бѝдам, -иш) — бѫди.
Мѝе — ние.
Стàнва(м) (-иш) — ставамъ (werden) и (aufstehen) — дигамъ се.
Вѝстина — наистина, истина.
Трòо — малко (нар.).
Секàйци — свѣткавици.
Воля — вол'я.
Извѣртките — извивки, гънки; извъртанията.
Тӯриват (тӯривам, -аш) — излива.
Сѐгдека — навсѣкѫде.
Кӯтар — клетъ, нещастенъ.
Перемирѐние (рус.) — примирие.
Мѝжех (мѝжам, -иш) — жумѣхъ.
Ве — вин. мн. ч. отъ ти.
Вѐлите (вѐл'ам, -иш)— казвате.
Òгольвам (гòл'ам, -иш) — оголвамъ.
Мòлям = мòл'ам, -иш.
Пѐн'е — пѣене (въ черква).
Сѐ що — всичко що (е), всичко.

17. ГЛАСЪ ОТЪ ДÀЛЕКА ЗЀМЛЯ

Пàсмурно—намръщено, мрачно, невесело.
Èве — ето.
Стап — тояга.
Тàмо-òвамо — насамъ-нататъкъ.
Нѝшале се (нѝшам, -аш) — клатѣли се.
Нѐйзини — нейни.
Пòита — изтърча.
Нѐголи (сръбщина) — отколкото.
Òвакви — такива (дето сѫ предъ, близко до насъ).

1. ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

1. Запазени сѫ и сѫ известни своеписи (автографи) само отъ три стихотворения на Конст. Миладиновъ: „Тѫга за югъ“, „На чужина“ и „Гьркъ Владика на Болгари-те“. Затова тѣзи стихотворения предаваме безъ каква да е промѣна въ правописа. Въ тѣхъ само ударенията сме поставили ние. Всички останали сѫ известни, споредъ както сѫ обнародвани—най-вече въ сп. „Български книжици“ въ Цариградъ, „Братски трудъ“ въ Москва и „Цареградски вестникъ“ (срв. тукъ стр. 194). Всѣко отъ тѣзи издания е следвало своя правописна система. Конст. Миладиновъ сѫщо е следвалъ свой правописъ, който въ обнародванитѣ въ горнитѣ издания негови работи се явява повече или по-малко кръстосанъ съ този на самото издание. Сѫщо така намѣсата на редактора-коректоръ се е проявила тукъ-таме и въ езика на стихотворенията. За да се отстранятъ неудобствата отъ това разнообразие на различнитѣ транскрипции, ние предаваме всички стихотворения само съ една, установена отъ насъ. Особеноститѣ ѝ сѫ следнитѣ:

1. ъ, ь, ѫ навсѣкѫде въ срѣдата се предаватъ съ ъ;

2. еровиятъ звукъ въ края на думитѣ се предава съ ѫ;

3. і предъ гласна е замѣнено съ и;

4. ъ и ь въ края на думитѣ сѫ запазени;

5. ѣ е изоставенъ и замѣненъ съ е;

6. ы е сѫщо изоставено и замѣнено съ и;

7. s на нѣкои мѣста означава звукъ дз: sизд;

8. отдѣлянето на членъ — ътъ (та, то, тѣ) съ чертица е изоставено.

Наредъ съ правописната шарения въ печатнитѣ издания къмъ времето, когато излизатъ Конст. Миладиновитѣ стихотворения, върви още по-голѣмата шарения и неустановеность на пунктуацията. Последната — нищо чудно, намира своя отразъ и у Миладинова. И пунктуацията на стихотворенията е сѫщо така нормализувана — оправена съ огледъ на днешната.

Поради характера на изданието и неговия обемъ не указваме навсѣкѫде кѫде и какво въ стихотворенията е поправено, дето това е сторено.

Основата на езика въ стихотворенията е родниятъ на автора имъ говоръ на Струга Него ние възстановяваме навсѣкѫде, дето, следъ проучване, установяваме, че отклонението е нарушение на изданието, а не е отклонение на самия Миладиновъ, както туй може да се наблюдава въ нѣкои случаи. Сѫщо така изоставяме граматическото установление, споредъ което формитѣ на женскитѣ имена въ неподложно положение да се пишатъ на края съ ѫ: вм. си пискѫ напра-(в)ифъ – ние предаваме : си писка . . . Защото така се говори и днесъ въ Струга — този е билъ действителниятъ изговоръ у Миладинова.

Поправяме сѫщо така и печатнитѣ грѣшки, които изкривятъ самия изговоръ.

За да може да се попадне въ ритъма на стиховетѣ, поставяме ударение споредъ тониката на говора въ онѣзи случаи, дето Миладиновъ явно не се е отклонилъ отъ нея.— Текстътъ на стихотворенията се предава, както е даденъ въ изданията, дето най-първо сѫ тѣ напечатани. Защото въ тѣхното събрано напечатване у покойния Антонъ п. Стоиловъ (въ сп. Училищенъ прегледъ 1924 г. № 1, стр. 13—25) сѫ допуст-

нати нѣкои грѣшки и изпущания, които сѫ се вмъкнали и въ изданията, що сѫ използували п. Стоилова за текста на Конст. Миладиновитѣ стихотворения. — Цифритѣ, поставени отъ страни на стиховетѣ, означаватъ страницата на изданието, дето стихотворението е най-напредъ помѣстено.

За да се подпомогне разбирането на стихотворенията, за всѣко отъ тѣхъ е даденъ съответенъ речникъ на особенитѣ думи и форми, които се срѣщатъ въ него. Думитѣ и формитѣ въ речника сѫ предадени напълно фонетично-изговорно. Край нѣкои думи въ скоби се дава тѣхната основна форма. Така е главно съ глаголитѣ, отъ които сѫ дадени форми въ 1 и 2 л. ед. ч. сег. вр., тъй като глаголитѣ въ говора се групиратъ само въ -ишъ и -ашъ (-яшъ) спрежение. Заглавията на стихотворенията сѫ дадени, както сѫ тѣ отпечатани въ изданията, дето сѫ най-първо напечатани. Тамъ на нѣкои думи се указва особениятъ изговоръ, който не се е предавалъ, не се и предава по-точно презъ тогавашното и днешно тѣхно общоприето напечатване.

2. Стихотворенията №№ 1—6 вкл. (Щѹпелька, Не—нѣпіянъ, Бѝсера, Гѡлапче, Желаніе, Клѣтва) сѫ обнародвани въ сп. „Блъгарскы Книжици. Чясть II. 1858. Августъ. Книжка прьва“ (№ 15), стр. 300—303. Надъ първото стои напечатено „Стихотвореніе“.

Стихотворението № 7 — Скьрсти, е печатено въ сѫщото спис., с. г., Чясть III. Октомврія. Книжка пьрва“ (№ 19), стр. 144—145. Надъ заглавието е напечатано: „Стихотворение отъ И (вм. К.) Миладинова“.

Стихотворението № 8 — Гьркъ и Българинъ, е помѣстено пакъ въ сѫщото спис. „Де-

кемврія. Книжка втора“ (№ 24), стр. 350—351. Надъ заглавието е напечатено „Стихотвореніе“.

Стихотворенията 9 и 10 — Побратимство и Думаніе, сж помѣстени въ сжщото спис. год. II (1859), ч. III. „Ноемврія. Книжка втора“ (№ 22), стр. 739—741.

Стихотворенията № 11 и 12—Сйраче и На сѣнцето, сж помѣстени въ спис. на българскитѣ студенти въ Москва — „Братски трудъ“, кн. 1 (1860 г.) стр. 9—11. — Общо подъ дветѣ стихотворения стои подписъ К. Миладиновъ.

Въ крайнитѣ два стиха на първа строфа и въ началнитѣ два на трета трѣбва да има нѣкоя грѣшка — неразчетеность на ржкописа, та смисълътъ имъ е доста тъменъ.

Стихотворението № 13 — Египтинъ дѣлиа, е помѣстено въ кн. II (1860 год.) на сжщото списание, стр. 15—19.

Стихотворенията № № 14 и 15 — Тжга за югъ и На чужина, сж напечатени въ в. „Дунавски лебедъ“ бр. 20 отъ 7 Февр. 1860 г.

Стихотворението № 16 — Гьркъ Владика на Болгари-те, е изцѣло напечатено за пръвъ пжть въ в. „Македония“ бр. 984 отъ 30 януарий 1930 год.

Стихотворението № 17 — Гласъ отъ далека зѣмля, е печатено съ подписъ Правдолюбовъ въ „Цариградски вестникъ“ бр. 474 отъ 10 мартъ 1860 год. — Както отбелязахме, нѣкои особености на езика — форми, думи, както и нѣкои постройки, възбуждатъ оправдано съмнение въ Конст. Миладиновото авторство на това стихотворение.

ВѢРУЮ ВО ЄДИНАГО БОГА

1841. Ја́нѹар. 1.

Ве́рвам на̂ ѣ̂ден го́спода та́тка, сфеда́ржител, сазда́вачот о̂т не́бото, и̂ о̂т зе́мата, и̂ о̂т сѝот век што́ се́ пѧ́лет и̂ о̂т а̂нге́лите што́ се не́пѧлет.

Ве́рвам и̂ на̂ ѣ̂ден Ји́сѹса хри́стоса, на̂ сѝнот го́сподоф самороде́ниот, то́й што́ се́ ро́ди о̂т та́тка пре́т сфи́те ве́кой.

Висти́нскиот го́спода што́ се́ ро́ди о̂т ви́стински го́спода и̂ не́ се́ на́прай, ве́рвам на̂ сфе́тлото што́ се́ ро́ди о̂т сфе́тло, за́едно што́ ѣ́ со́ та́тка, то́й што́ са́здаде сфе́.

Той што́ поради́ на́шата кѹрте́лиа и̂ поради́ на́с ля́ѓе сле́зе о̂т не́беси, и̂ се́ за́тѹпи о̂т сфе́ти дѣ́х, и̂ о̂т ма́риа де́войка (се) сто́ри чо́ек.

Ве́рвам на то́й што́ се́ кла́де на́ ка́рс за́нас на́ вре́мето о̂т По́нтиа Пи́лата ца́рот, и̂ па́ти, и̂ се́ за́копа, и̂ се́ ва́скарси на́ тре́киот де́н, ка́ко што́ ве́лет сфе́тите кни́ги. и̂ ко́га се́ ка́чи на́ не́бо се́дит о̂т де́сно та́ткѹ. и̂ па́к со́ сла́ва ке́ дойт да́ о̂т се́дит живи и̂ ѹ̂мрени, то́й што́ него́ата ца́рштина кра́й ке не́мат.

Ве́рвам и̂ на̂ сфе́ти дѣ́х господа́рот живода́вачот што́ о̂т та́тка и̂злегвит, и̂ за́едно со́ та́тка и̂ со си́на мѹ̂ се́ покло́нвиме, и̂ го́ сла́виме не́го, со ѹ̂стата о̂т проро́ците збо́рвеше.

Ве́рвам и̂ на ѣ̂дна о̃пшта и̂ а̂по́столска цѣ́рква. при́казвам ѣ̂дно кърщта́ане о̂т грехо́ите. че́кам васкѣ́рствене о̂т мре́ните и̂ жи́вот о̂т дрѧ́гиот ве́к. 'Амин'.

(Ант. п. Стоиловъ. Документи и бележки. Сб. Б. ак. н., кн. IX, стр. 18).

Символътъ на вѣрата — факс. на стр. 28 — преписанъ (транскрибиранъ) съ български букви.

БИБЛИОГРАФИЯ

Тукъ не се указватъ работитѣ, изброени въ началото на тази книга въ отдѣла съкращения и тѣхното значение (стр. 6—8). Сжщо не се указва и много голѣма часть отъ работитѣ, неспоменати въ горния дѣлъ, но упоменати на различни мѣста въ самото изложение. Събрани всички работи, изброени въ горния дѣлъ и настоящата библиография, както и споменатитѣ въ изложението, съвсемъ не могатъ да изчерпятъ всички работи, въ които е писано нѣщо за братята. А то, както се изтъкна, не е малко.

Всичко ценно, известно досега за братята, е упоменато на едно или друго мѣсто въ тази книга, бидейки използувано да се освѣтли нѣкой мигъ отъ изложението.

Арнаудовъ, проф. М.

Братя Миладинови. Животъ и дейность. Издание на Бълг. акад. на н. и изк. — (1810, 1830—1862). София, 1943 г. Стр. 320 in 24/16. — Цена 200 лв.

Разцвѣтъ на българската народоука. — Сп. Учил. прегл. XXVII (1928 г.) кн. 3.

Очерки по българския фолклоръ. Издание на М-вото на народната просвѣта. София, 1934 г.

Алексиевъ, Владиславъ

Братя Миладинови. — Сп. Бълг. сбирка XXI (1915) № 8, стр. 466—478.

Баласчевъ, Георги

Забравенъ тъудъ на Конст. Миладиновъ.

„Народна илюстрация Родолюбецъ“, I (23 юний 1921 год.), бр. 8 и 9.

Безименна

Кукушъ (дописка). Сп. „Блъгарскы Книжици“ № 10 (май, кн. 2). Съвременна лѣтопись, стр. 19—21.

Бобчевъ, С. С. (?)

Братя Миладинови. — Сп. Наука II (1883 г.), кн. 9—10.

Gospodinof, Ph.

Les pionniers de la renaissance bulgare en Macédoine. Les deux frères Miladinofs (morts en janvier 1862). L'Echo d'Orient. Revue bimestrielle, tome XVI (1925) № 99, c. 144—154.

Гълъбовъ, проф. д-ръ К.

Братя Миладинови. По случай 75 годишнината отъ тѣхната смърть. Сп. Духовна култура, кн. 78, февр. 1937 год.

Данчовъ, П. И.

Братя Миладинови и тѣхнитѣ литературни работи. Сп. Читалище IV (1874 г.), кн. 22, стр. 654—656.—Погрѣшно приписва на двамата братя работи на Партения Зографски.

Ивић, д-р Алекса

Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима, књига трећа, 1780—1894. Српска краљевска академија. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, друго одељење. Споменици на туђим језицима. Књига V. Београд 1932, стр. 336—344: „Браћа Миладиновци“.

Ковачевъ, Михаилъ

Зографъ. I. Изследвания и документи. 1942 год., стр. 340, 370, 372.

Миладинова-Алексиева, Царевна

Епоха, земя и хора. Изъ българското минало. Посмъртно издание подъ ред. на проф. Вл. Алексиевъ. София, 1939 год. — (Авторката, дъщеря на Димитра, предава и нѣкои свои детски спомени за баща си).

Йоцовъ, проф. Борисъ

Братя Миладинови въ Чехия. Годишникъ на Соф. университетъ, кн. XXX (1934), с. 3—80.

Пеневъ, Боянъ

Братя Миладинови (въ „Ист. на бълг. литература", т. IV, ч. I, стр. 685—707).

П. Стоиловъ, Антонъ

Стихотворенията на Конст. Миладиновъ — Сп. Учил. прегледъ XXIII (1924) № 1.

Български книжовници отъ Македония I, 37—47.

Документи и бележки отъ миналото на българитѣ въ Македония. — Сборн. на Бълг. акад. н., кн. IX. Клонъ ист.-филол. 6 (1918 год.), стр. 17—21 (Молитвеничето на Дим. Миладиновъ — молитви и „Вѣрую" съ гръцки букви на стружки говоръ).

Романски, проф. Ст.

Автобиографията на д-ръ Хр. Стамболски и сведенията му за смъртьта на Бр. Миладинови. Сп. Мак. прегл. III (1927 г.), кн. 4, стр. 116.

Романска-Вранска, Цвѣтана

Константинъ Миладиновъ въ полската литература.—Сп. Макед. прегл. XI (1938), кн. 1—2 стр. 108—142.

Селищевъ, А. М.

Семья Д. Миладинова. Из донесений кон-

сула М. Хитрово (1864). Сп. Македон. прегл. V (1929), кн. 3, стр. 63—70.

Споменъ за Братя Миладинови, Димитъръ и Константинъ. По случай 25-та годишнина отъ мжченическата имъ смъртъ. 11 януарий 1887 г. Издание на в. „Свобода". София 1887 г.

Спространовъ, Евтимъ

Материали за биографията на братя Миладинови. Сп. Учил. прегледъ XVII (1912 г.) № 1. (Събрани сж Дим. Миладиновитѣ дописки въ „Цариградски вестникъ").

По възраждането на гр. Охридъ. Сб. н. у. н. кн., XIII (1896 г.), 621 нат.

Станимировъ, Станимиръ

Речь на митрополитъ Климентъ по заслугитѣ на братя Миладинови. — Сборникъ „Климентъ Търновски" подъ ред. на проф. М. Арнаудовъ. 1927 год., стр. 229—234.

Стояновъ, В. Д.

Споменъ за празднуването паметьта на покойнитѣ братя Миладинови Димитъръ и Константинъ, на 11 януарий 1887 г. въ Срѣдецъ. — Периодическо списание на Бълг. книжовно д-во, кн. XXI—XXII, стр. 578—602.

Страшимировъ, д-ръ Д. Т.

Народнитѣ пѣсни на братя Миладинови. — Сп. Мисъль IV, 5, 6, 7—8, 9—10.

Табаковъ, Ник.

Вести за биографията на братя Миладинови. Сп. Учил. прегл. XXX (1931), кн. 5, с. 745—771.

Димитъръ и Константинъ Миладинови. Библ. „Бълг. писатели" подъ ред. на М. Арнаудовъ, т. II., стр. 212—237.

Съчинения. — Изд. Хемусъ — I отъ 1939 год., II отъ 1943 г.

Теодоровъ, А.

Миладиновитѣ пѣсни и Щросмайеръ. Период. спис., кн. XVI (1885), стр. 82—97. Тукъ сж помѣстени и биографски бележки отъ Наума, братъ на Димитра и Константина. Съставени сж тѣзи бележки презъ 1883 год. въ Струга.

Хаджовъ, Иванъ

Братя Миладинови — сп. Учитель XIX (1912) № 1, стр. 54—64.

— Братя Миладинови — в. Родина, излизалъ въ Скопие, бр. 22—26 отъ февр. 1916 год.

— Братя Миладинови — сп. Образование XI (1942—1943 г.), № 4—5 (ян.—февр.), стр. 149—168.

— Константинъ Миладиновъ и унията — в. Съвременникъ № 18 отъ 20 ян. 1932 г.

— Най-ранна весть за Димитра Миладиновъ — в. Зора № 4364 отъ 20 ян. 1934 год.

— Критически бележки върху нѣкои отъ веститѣ за братя Миладинови — сп. Мак. прегл. год IX (1934) № 1, с. 89—115, № 2, с. 88—110.

— Чертици отъ идейния свѣтъ на Димитра Миладиновъ — сп. Просвѣта I (1936) № 10, стр. 1188—1194.

— Сборникътъ на братя Миладинови и българскитѣ писатели — сп. Учил. прегл XXXVIII (1939) № 1, стр. 24—39.

— Бележки върху стихотворенията на Константина Миладиновъ.—Сп. Мак. прегл. XI (1939) № 3—4, стр. 181—211.

— Братя Миладинови и славянскитѣ страни — сп. Слав. беседа V (1941), кн. 2—3, с. 94—116.

— Кога и отъ що е починалъ Конст. Миладиновъ — в. Днесъ № 691 отъ 7 авг. 1942 г.

— Братя Миладинови и Раковски — в. „Литературенъ гласъ“ бр. 566 отъ 21 окт. 1942 год.

— Неизвестенъ у насъ документъ за братя Миладинови — сп. Отецъ Паисий XV (1942 г.) № IX и X, стр. 415—418.

— Димитъръ Миладиновъ и Раковски — сп. Отецъ Паисий XVI (1943) № II—III, стр. 66—76.

Чолаковъ, Василъ

Писмо до издателя и речь предъ кукушани — сп. „Българскы Книжици“ г. I (1858) № 24 (декемврий, кн. 2), стр. 333—340.

Шапкаревъ, Кузманъ

По поводъ статията на А. Теодоровъ — Миладиновитѣ пѣсни и Щросмайеръ. Период. спис,, кн. XXI—XXII (1887 г.), стр. 561—571.

— Нѣколко критически бѣлѣжки върху об народванитѣ досега материали по историята на възраждането на българщината въ Македония. Сп. Бълг. прегл. II (1895 г.), кн. IX—X, 272 нат.

Шишмановъ, проф. Ив. Д.

Владика Йосифъ Щросмайеръ. Сп. Бълг. прегл. V (1899), кн. 6, стр. 62—66, 69—70, 72—74.

— Значение и заслуги на братя Миладинови. Сп. Бълг. ак. н. III (1912), стр. 43—72.

Къмъ нѣкои отъ изброенитѣ работи е указана и библиография. Нѣкои посочени въ нея бележки, статии не сме указали.

СЪДЪРЖАНИЕ

стр

Посвещение 5
Съкращения и тѣхното значение . 6
Предговоръ 8
Заветъ на Дим. Миладиновъ 14
I. Димитъръ Миладиновъ. Животъ —дейность—дѣло . . . . . 15—65
Родно мѣсто. Струга (17). Произходъ (19). Ранни година (учене и учителствуване) (21). Въ Драчъ (23). Въ Янина (23). Въ Охридъ и Струга (25). Въ Кукушъ (26). Въ Охридъ и Прилепъ (27). Среща съ проф. Григоровичъ (29). Въ с. Магарево и въ Битоля (30). Кримската война (1853—1856) (31). Пжтуване изъ славянски страни (32). Повторно въ Прилепъ (35). Отново въ Кукушъ (37). Объ-лгаряване на училищата (40). Объ-лгаряване на черквитѣ (41). Борба съ противодействия. Последствия (44). Руси—гости на Дим. Миладиновъ (46). Народностни постижения. Сцени (47). Въ родния си градъ и въ Охридъ (51). Борба за владика бъ-лгаринъ въ Охридъ (54). Обиколка изъ Македония (59). Арестуване (60). Въ затворъ — въ Охридъ (61). Въ тъмницата въ Битоля (62).
II. Константинъ Миладиновъ. Животъ—дейность—дѣло . . . 66—89
Изявления, мисли, признания (66). Ранни години. Въ Янина и с. Търново (69). Въ Атина (69). При Партения Зографски — въ Св. гора (70). Въ с. Магарево — край Битоля (71). Въ Русия (71). Въ Одеса (72). Бъ-лгар-

ско настоятелство въ (Одеса) (72). Въ помощь на брата си въ Кукушъ (74). Връзки и занимания (76). Грижи за сборника (77). Среща съ Щросмайера (79). Условия за издаване сборника (80). Въ Дяково и Загребъ (82). Въ помощь на своя затворенъ братъ (83). Въ тъмницата въ Цариградъ (83). Постжпки за освобождаване на братята. Смъртъ (84). Виновность и обвинение (85).

III. Димитъръ Миладиновъ като учитель и български народенъ будитель и водачъ . . 91—182

1. Просвѣтитель (промѣни въ методата и съдържанието на работата въ училището) . . . . . 92—97

2. Български народенъ будитель и деецъ (причини на Дим. Миладиновото прераждане) . . . . . 97—109

Ржководни начала въ будителската му дейность . . . . . 109—169

Първи стжпки — къмъ килийнитѣ училища (110). Къмъ обществените училища (112). Обългаряване на класното (гръцкото) училище (114). Възпитателно въздействие на народностното образование (115). Народностно образование на девицитѣ (116). Разширяване на българското ученье (117). Борба съ други несгоди (119). Обългаряване на черквата (123). Вървежъ и постижения (125). Сблъскване съ гръцки владици (128). Борба съ гръцки владици. Тактика (133). Демократизъмъ на Димитра Миладиновъ (137). Народностна българска просвѣта за народната българска маса (141). Работа въ селата (142). Препирни (143). Отношение къмъ мѣстни първенци (146). Създаване народно единение (149). Създаване народностно об-

разована и възпитана интелигенция (154). Връзка съ български дейци. Кореспонденция (157). Научни интереси и занимания. Събиране, пàстрене и пазене народни създания, старини (159). Дописничество (162).
3. Къмъ кое отъ теченията въ черковната борба принадлежи Д. Миладиновъ 164—169
4. Димитъръ Миладиновъ като личность 169—182
Отзиви на съвременници и съратници (177). Нападки отъ родоотстжпници (181).

IV. Духовенъ ликъ на Константина Миладиновъ . . . . . 183—219
1. Изработващъ се общественикъ . . . 184—194
Духовно изработване. а. Връзки съ руси (184). б. Връзки съ българи въ Русия (190). в. Връзки съ Раковски (192).
2. Стихотворенията на Константинъ Миладиновъ . . . . . 194—219
Патриотични мотиви (194). Лични мотиви 200). Нѣкои особености на стихотворенията (210). Оценка (217).

V. Сборникътъ на двамата братя . . . . . 221—258
Съставъ (223). Ржководни идеи при изработването и издавието на сборника (227). Разпространение иъздействие (231). Сборникътъ между хървати и словенци (232). Въ Чехия (235). Бащината кжща на братята (237). У поляци (243). Въ Русия (247). Между българитѣ въ чужбина (248). Въ България (249). Сборникътъ въ борбата за македонскитѣ българи (250). Сборникътъ и българскитѣ писатели (252). Македония и братята (255).

VI. Константинъ Миладиновъ. Стихотворения . . . . . 259—283

Речникъ . . . . . 284—292
Пояснителни бележки . . . . . 293—296
„Вѣрую во единаго Бога“ 297
Библиография . . . . . 298—303
Съдържание . . . . . 304—307

Забелязани печатни грѣшки

Стр.	редъ	напечатано:	да се чете:
44	1	20	20—21
47	17—18	В. „Кукуше...“	„В Кукуше...“
60	21	октомврий	септемврий
60	29	и частно	частно
65	25—26	Константинъ (Кирякъ) Динката Държиловецъ	Кирякъ Дър-жиловецъ
147	17	Михадиновъ	Миладиновъ
159	22	григоровичъ	Григоровичъ
159	23	Миладинова	Миладиновъ
159	30	хато	като
182	80	№ 52	№ 24
204	2—3	Ѝгань гѝритъ, не ѝздрава(мъ)	Ѝгань гѝритъ, не ѝздрава(мъ)
		ПОБРА̀ТИМСТВО	Побра̀тимство
205	4	Дѝйде вамо,	Дѝйди вамо
208	2	за туй	затуй
208	17	по сѝрце кàвалъ	по сѝрце въ кàвалъ
212	16	тоническа	тонически
213	34	[пламенъ даатъ]	[пламенъ даатъ
217	18	характериститѣ	характеристикитѣ
218	19	глокини	глогини
236	13	неподкупени	неподкупни
237	32	било отправено	е било . . .
243	10—11	затуглена	затурена
243	12	войски.	войски
243	18	гърмежъ	гърмежи
243	21	бива	била
243	32—33	Кърва-та	Кървава
246	23	сподавенъ	задавенъ
248	21	на	за

8г

ТАЗИ КНИГА — № 15 ОТЪ БИБЛИОТЕКА БЪЛГАРСКА КНИГА — Я НАПИСА ИВ. ХАДЖОВЪ. МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНАТА ПРОСВѢТА Я ИЗДАДЕ. ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ Я ОТПЕЧАТИ ВЪ 6100 БРОЙКИ И Я ЗАВЪРШИ ВЪ НАЧАЛНИТѢ ДНИ НА ЯНУАРИЙ 1944 ГОДИНА.

180
30 Лева

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres